

OLTEA DUDĂU

CIRCULAȚIA MONETARĂ ÎN CASTRELE DE
TRUPE AUXILIARE DIN PROVINCIA DACIA

Editura Graphite

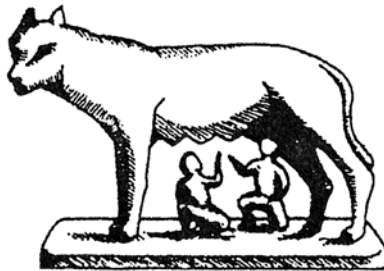
OLTEA DUDĂU

CIRCULAȚIA MONETARĂ ÎN CASTRELE DE
TRUPE AUXILIARE DIN PROVINCIA DACIA

MVSEVM BANATICVM
TEMESIENSE

BIBLIOTHECA HISTORICA
ET ARCHAEOLOGICA
BANATICA

XXXVIII

Edenda curavit
Dr. Florin Draşovean

TIMIŞOARA MMVI

OLTEA DUDĂU

**CIRCULAȚIA MONETARĂ ÎN CASTRELE DE
TRUPE AUXILIARE DIN PROVINCIA DACIA**

Editura
Graphite

TIMIȘOARA
2006

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

DUDĂU, OLTEA

**Circulația monetară în castrerele de trupe auxiliare din
provincia Dacia / Oltea Dudău. - Timișoara : Graphite, 2006**

Bibliogr.

ISBN (10) 973-87485-6-9 ; ISBN (13) 978-973-87485-6-9

737.1(398.2)

Ilustrația de pe coperta I: scena XLIV de pe Columna lui Traian: Traian, așezat pe o *sella castrensis*, înmânează unui soldat auxiliar *donativa*.

Ilustrația este preluată din C. Cichorius, Die Reliefs der Trajanssäule, vol. I-II, Berlin, 1896-1900: vol. I pl. XXXIV.

CUPRINS

	Pag.
Cuprins	v
Prefață	vii
Din partea autoruluixi
Cap. I. Politica monetară a Imperiului roman în timpul provinciei Dacia	1
1. Sistemul monetar instituit de împăratul Augustus	1
2. Politica monetară a Imperiului roman de la Traian la Caracalla	2
3. Reforma monetară a împăratului Caracalla și evoluția sistemului monetar roman până la încheierea stăpânirii romane în Dacia	5
Cap. II. Sistemul de retribuire a militarilor din legiuni și din trupele auxiliare	11
1. Sistemul de recompensare a militarului roman	12
2. Solda	13
3. <i>Donativa</i>	14
4. Alte venituri	15
5. <i>Honesta missio</i>	16
6. Sistemul de colectare și distribuire a banilor pentru armata romană	18
Cap. III. Prețurile mărfurilor, lucrătorilor și sclavilor în Dacia romană, reflectate în tăblițele cerate și în alte documente	21
1. Prețurile practicate în provincia Dacia	22
2. Prețurile din Dacia romană prin comparație cu prețurile din restul lumii romane	24
3. Elementul militar în documente privind economia monetară în provincia Dacia	25
4. Valoarea de utilizare a soldei militarului roman	26
Cap. IV. Constatări privind descoperirile monetare izolate din castele trupelor auxiliare din Dacia	29
1. Expunere de motive și metodologie	29
2. Scurt istoric al problemei și bibliografia utilizată	31
3. Circulația monetară în castele auxiliare din Dacia	34
4. Structura numerarului izolat descoperit în castele auxiliare din Dacia	35

Cap. V. Tezaure monetare descoperite în interiorul și în apropierea castrelor auxiliare din Dacia	55
1. Prezentare generală.	55
2. Numerarul din tezaurele descoperite în castele auxiliare.	57
3. Repertoriul tezaurelor descoperite în arealul castrelor auxiliare din Dacia romană	62
Cap. VI. Considerații generale.	77
Încheierea circulației monetare în castele auxiliare din Dacia.	87
Cap. VII. Anexe	95
A. Catalogul descoperirilor	95
B. Monetary circulation in the auxiliary forts from roman dacia	149
C. Abrevieri bibliografice și tehnice	159
D. Tabele	175
E. Grafice	247
F. Planșe	265
G. Hărți	270

Prefață

Preocupată de peste două decenii de studiul monedelor romane și medievale, ca numismat la Muzeul Brukenthal din Sibiu, doamna Oltea Dudău a reușit să realizeze o lucrare de numismatică pusă în serviciul istoriei, lucrare care interesează îndeaproape viața economică și militară a Daciei Romane. Având un profil special, inedit, asemenea cercetare nu are precedente în literatura de specialitate din România și nici din alte țări europene, situate în spațiul geografic al fostului Imperiu Roman. Ne aflăm în fața unei lucrări de analiză, care aduce contribuții noi la mai buna cunoaștere a circulației monetare în general și în special în mediul militar roman din Provincia Dacia. Țin să menționez de la început că realizarea acestei lucrări – chiar cu unele lipsuri – a fost posibilă abia acum, după ce, în ultimele șase-sapte decenii, în urma cercetărilor și a descoperirilor fortuite, fondul documentar numismatic a crescut considerabil.

Intrând în miezul prezentei lucrări, se poate constata că ea are o structură adecvată materialului monetar existent și circulației monetare din Dacia stăpânită de romani (Transilvania, Banat, Oltenia și vestul Munteniei), cu o specială aprofundare și utilizare la maximum a prezenței și semnificației monedei în castele de trupe auxiliare. De notat că, pentru comparația și lărgirea orizontului tematic, s-a recurs și la monedele descoperite în caste de legiune, precum și la cele cunoscute din unele caste auxiliare, unde, la începutul secolului III, au luat ființă municipii romane, cum este cazul – de exemplu- la *Porolissum* și *Tibiscum*. În aceste ultime cazuri, separarea monedelor din mediul militar de cele din oraș s-a făcut cu aproximație.

Conținutul propriu-zis al cărții – repartizat în 12 capitole – examinat îndeaproape, arată că autoarea, pe 265 de pagini inclusiv planșele și graficele, tabele si-noptice plus hărțile), a reușit să înfățișeze concret și cu competența necesară tema abordată, trăgând concluziile de natură numismatică și social-economică pe care le susțin monedele cunoscute acum în castele auxiliare din Dacia.

În primele trei capitole – mult prea extinse – dorind probabil a fi cât mai clară circulația monetară în provincia traiană autoarea prezintă reformele efectuate în domeniul monetar de Augustus, Traian și Caracalla, pentru ca apoi să redea sistemul de retribuire a militarilor din legiuni și din trupele auxiliare. Lipsesc, inexplicabil, reformele lui Nero și Aurelian. Recompensarea, solda, *donativa*, *honestia*

missio, colectarea și distribuirea banilor pentru armata romană, toate sunt trecute în revistă, însoțite de comentariile necesare, pertinente. În continuare, se examinează prețurile mărfurilor, ale lucrătorilor, și sclavilor în Dacia Romană, așa cum se reflectă ele în tăblițele cerate și în alte documente, comparându-se cu cele din restul lumii romane. Economia monetară a Provinciei Dacia în relație cu armata și valoarea reală (puterea de cumpărare) a soldei militarului roman reprezintă aspecte importante ale investigației legate de sfera circulației banului la castrarele auxiliilor romane. Se fac analize amănunțite, comentarii și constatări de interes social-economic și militar, bine argumentate.

Capitolul IV, care conține descoperirile de monede izolate din castrare, constituie o parte esențială a lucrării. Aici, după ce autoarea face unele precizări de ordin metodologic și un scurt istoric al descoperirilor începând din sec. XIX și până în zilele noastre, se examinează minuțios structura numeralului izolat, descoperit în castrare și în așezările acestora (*vici militares*). Sunt înregistrate monedele republicane (puține), cele din sec. I p. Chr. și piesele emise în timpul stăpânirii romane în Dacia (106-275), în diferite etape (cinci la număr), stabilite convențional, după anumite particularități, apreciate numeric-procentual, structural și după metal ori nominale, repartizate pe împărați și pe monetăriile emitente. Așa, de exemplu, pentru etapa 106-161 se înregistrează 1379 monede (31,94% din total), cele mai numeroase datând de la Antonius Pius și familia sa (468 bucăți). Monedele de cupru ocupă numeric primul loc (749 piese). Etapa următoare (161-193) are monede mai puține (349 bucăți = 8,08%), situație similară și în castrarele de legiune, dar nu și în așezările civile, unde monedele apar în număr mai mare (10,17% din total). Această scădere din mediul militar este pusă în conexiune cu războaiele marcomanice. Monedele de cupru și denarii sunt acum aproape la paritate. Situația din Dacia apare asemănătoare cu cea din Panonia Superior, fiind determinată de aceleași cauze: războiul cu marcomanii. După aceleași criterii sunt studiate și cele trei perioade următoare, până la retragerea armatei și oficialităților romane din Dacia (a.275). Se are însă în vedere criza economică și monetară a Imperiului, care se manifestă începând cu Gallienus, se remarcă emisiunile de la Viminacium și Ulpia Traiana Sarmizegetusa, piesele cu „Provincia Dacia”, se subliniază raritatea cunoscută a monedelor după Filip Arabul. Pentru toate cele cinci perioade menționate de la 106 la 275 totalul monedelor înregistrate (denari, antoninieni, bronzuri, falsuri etc.) se ridică la suma de 3480 piese, sumă la care se adaugă emisiunile anterioare cuceririi Daciei, ca piese rămase în circulație (29 denari republicani și 291 de la împărații din sec.I). Deci, ar fi circa 3.800 monede izolate în castrarele auxiliare și în apropierea lor nemijlocită. Cu aceste cifre se operează în plan numismatic, făcându-se calcule privind masa monetară, repartitia pe împărați, quantumul de intrări monede/an, nominalele și alte asemenea estimări de circulație bănească.

De esența lucrării ține și capitolul V, în care se tratează tezaurele descoperite în interiorul castrarelor auxiliare și în apropierea lor imediată. Se cataloghează 30 de

atare acumulări din Dacia sudică și intra-carpatică, între care două inedite (Bumbești II și Vețel II). Totalul monedelor din aceste tezaurse se ridică la 16.269 piese (marea majoritate denari), dar din care doar o treime sunt cunoscute, determinate și publicate. Autoarea face o serie de aprecieri, observații și constatări în legătură cu structura, acumularea, preferința pentru denari la teaurizare (circa 80%) în comparație cu antonienii, se precizează volumul acumulărilor pentru fiecare din cele cinci etape, stăruindu-se totodată și asupra datei și cauzelor ascunderii în pământ a acestor agoniseli bănești. Se remacă de asemenea că în teaurse moneda de bronz apare destul de rar, iar cea de aur și mai rar (62 bucăți). Cele mai multe monede provin din atelierele de la Roma.

Considerațiile generale privind toată circulația monetară în caestrele de auxiliu formează întreg conținutul Capitolului VI, care se distinge prin judecări de valoare corecte, concluzi temeinice, orientări istorice și numismatice adecvate cunoștințelor actuale. Toate acestea se bazează pe fondul documentar constituit din 4317 monede descoperite izolat, pe cele 30 teaurse cu 16.269 piese, în total 20.586 monede cunoscute în momentul de față. La acestea se adaugă și cele de la Apulum și Potaissa (6.943 bucăți). De relevat este faptul că se face precizarea utilă și necesară referitoare la numărul total al monedelor de argint (13.697 bucăți = 81,19%), aur (90 bucăți) și bronz (1.646 bucăți = 38,12%) descoperite izolat sau teaurizate, specificându-se nominalul și cronologia emisiunilor, în contextul politicii economice și monetare a statului roman, în diferite perioade istorice.

Încheierea circulației monetare în caestre, luate separat sau în grup și abandonarea acestora de armata romană este pusă în corelație cu celelalte categorii de surse istorice (literare, arheologice, epigrafice), susținându-se menținerea autorității politice romane asupra „marii majorități a teritoriului Daciei” până la Aurelian.

Baza documentară a întregii lucrări o constituie catalogul descoperirilor. Din cele circa o sută de caestre auxiliare ale Provinciei sunt repertoriate un număr de 76, în interiorul sau în apropierea cărora s-au găsit monede izolate sau teaurizate. Pentru comparație sunt luate în considerație și caestrele de legiune de la Apulum și Potaissa. Notăm că la fiecare castru se menționează fazele de construcție și trupele staționate dar, cu unele scăpări și greșeli, care vor trebui îndreptate.

Fără a insista asupra acestui catalog, trebuie relevată importanța lui în economia lucrării și acribia numismatică cu care a fost întocmit.

Pentru a scoate cât mai pregnant în evidență situația generală și anumite particularități ale circulației monetare, autoarea a întocmit un număr de 53 tabele sinoptice, 41 grafice și 4 planșe, la care se adaugă 4 hărți ale Daciei Romane. Fără a insista asupra lor, se poate spune cu drept cuvânt că toate aceste anexe și ilustrații potențază apreciabil valoarea lucrării. Pun într-o lumină foarte clară anumite fenomene de circulație. De notat că în alcătuirea unor tabele, spre a se demonstra evoluția greutății, conținutul de metal prețios al nominalelor, veniturile anuale ale

soldatului roman și cunoscutele *donativa*, s-au preluat datele din lucrările lui Duncan-Jones, J.P.Callu, Y.Le Bohec și A.Husar, care sunt citați de fiecare dată.

Referitor la bibliografia utilizată – reviste, autori români și străini – menționăm că, într-o listă alfabetică separată, figurează un număr de 288 titluri de lucrări științifice, apărute începând cu anul 1865 până în 2003/2004.

Privind în ansamblu și lăsând la o parte unele observații posibile, neesențiale, consider că prezenta lucrare, elaborată îngrijit, cu acribie și competență, aduce o certă contribuție la cunoașterea aprofundată a circulației monetare în mediul militar din Dacia Romană. Prin adunarea aproape exhaustivă a monedelor descoperite în castele trupelor auxiliare (unele descoperiri încă inedite), prin studierea temeinică și interpretarea lor în context social-economic și militar, s-a realizat o lucrare științifică valoroasă, care este foarte utilă și necesară pentru istoria Daciei sub romani.

Prof. univ. dr. Dumitru Protase
Membru de onoare al Academiei Române

Din partea autorului

Lucrarea de față reprezintă rezultatul muncii de cercetare desfășurate de-a lungul mai multor ani, în sfera preocupărilor mele, ca muzeograf numismat la Muzeul Brukenthal din Sibiu. Lucrarea a constituit o parte din teza mea de doctorat, a cărei redactare am încheiat-o în primăvara anului 2004. Textul a fost modificat pentru tipărire, dar nu a fost completat cu ultimele descoperiri publicate în ultimul an, spre a nu întârzia cu mult prea mult publicarea lucrării. Consider că apariția acestei lucrări trebuie să fie, pentru arheologii care au cercetat și cercetează castele auxiliare ale Daciei romane, o provocare pentru a publica mai repede monedele descoperite în decursul cercetărilor.

În esență, metoda de lucru utilizată constă în alcătuirea unui catalog complet al descoperirilor monetare publicate, inedite fiind doar o parte din cele din situl de la Boița (jud. Sibiu). Toate descoperirile au fost analizate amănunțit și comentate în corelație cu datele oferite de arheologie și de istoria militară a Daciei romane. Consider că numeroasele grafice, tabele și hărți întocmite ilustrează punctele de vedere susținute. Analiza a impus structurarea materialului atât din punct de vedere geografic, cât și cronologic, pe perioade restrânse. Am convingerea că metoda de lucru a fost adecvată și că rezultatele muncii depuse se vor dovedi utile, contribuind la mai buna cunoaștere a circulației masei monetare în mediul militar din Dacia romană.

Tema tezei mele de doctorat mi-a fost propusă de conducătorul științific, domnul profesor universitar Dumitru Protase, cu scopul de a investiga descoperirile monetare din castele auxiliare, din așezările civile aparținătoare și din împrejurimea imediată a acestora. Pentru sollicitudinea și exigența cu care m-a îndrumat în cursul cercetării și a finalizării tezei îi aduc mulțumirile cuvenite și întreaga mea recunoștință.

Pe parcursul muncii de cercetare am beneficiat de ajutorul și sfaturile unor colegi și specialiști: dr. Radu Ardevan (Cluj-Napoca), dr. Viorica Suciu (Alba Iulia), colegii sibieni Olga Beșliu-Munteanu, Silvia Galea, Claudiu Munteanu și Silviu Purence, precum și informaticienii Sanda Iordăchescu și Tiberiu Canache. Tuturor le adresez și pe această cale multe mulțumiri, relevând totodată, sprijinul și încura-

jările lor. Mulțumesc prietenilor mei Dr. Mioara Ordeanu, familiei Dr. Dr. David și Dana Dâmboiu. Datorită lor, tuturor, nu am abandonat lucrul în momentele extrem de dificile, prin care am trecut în ultimii ani.

Nu pot încheia aceste rânduri fără a trimite un gând de recunoștință prof. univ. dr. Lucian Lazăr, chirurgul care acum câțiva ani mi-a dat viața înapoi.

Autorul
Sibiu, 10 martie 2006

CAP. I. POLITICA MONETARĂ A IMPERIULUI ROMAN ÎN TIMPUL PROVINCIEI DACIA

Sistemul monetar în vigoare în Imperiul roman în timpul provinciei Dacia era cel moștenit din vremea Republicii și reșezat de către împăratul Augustus. Principiul de bază al acestui sistem era emiterea de monede bătute din cele trei metale considerate demne de a întruchipa esența bunăstării: aurul, argintul și cuprul în aliaj. De-a lungul întregii existențe a sistemului monetar roman, între aceste trei categorii de numerar a existat un raport¹ care depindea de factorii economici ai momentului, dar în primul rând de compoziția aliajului monedelor emise. Sistemul instituit de Augustus la începutul Principatului va funcționa, fără schimbări structurale, mai mult de două sute de ani, mai exact până la marea cotitură ce a constituit-o emiterea antoninianului în anul 215.

1. Sistemul monetar instituit de împăratul Augustus

Una dintre cele mai importante inițiative ale lui Augustus a constituit-o baterea susținută, regulată, a monedei de aur - *aureus* - și păstrarea controlului acestui tip de emisiuni în mâna împăratului. Tot sub controlul primului dintre egali a fost pusă și monetizarea argintului, metal din care sunt emise în continuare două nominale - *denarius* și, în cantități mai mici, *quinarius*, jumătatea valorică a unui denar.

Emiterea monedelor de cupru a rămas, continuând organizarea din timpul Republicii, sub controlul Senatului. Sunt introduse în emisie nominale noi din cupru în aliaj, care nu mai au nimic comun cu aspectul, greutatea sau compoziția metalului asului, nominal care constituia, cu două secole în urmă, baza sistemului monetar și de calcul economic al Republicii romane. Noile nominale de cupru sunt: *sestertius* și *dupondius* (emiși din *aurichalcum*, cupru aliat cu zinc), *as* și *semis* (din cupru).

Iconografia monetară introdusă de Augustus este diferită de cea din timpul Republicii: pe aversul monedelor bătute din orice metal Augustus își plasează portretul său, reluând inovația folosită de C. Iulius Caesar la emisiunile sale. Acest tip de portret personal este de fapt un portret de aparat, care împreună cu legenda trebuia să exprime autoritatea celui care conducea statul roman.

Acest sistem de control asupra metalului monetizat și evoluția ulterioară a evenimentelor politice din statul roman condus la starea de fapt că împăratul deținea cel mai puternic și important instrument de influențare a armatei în primul rând: lichiditățile pecuniare exprimate în metal nobil.

Caracteristica evoluției sistemului monetar roman în primele două secole p. Chr. constă în deteriorarea continuă a denarului, prin diminuarea greutateii și scăderea titlului argintului din compoziția sa. Prima lovitură s-a produs în timpul împăratului Nero, care reduce aureul și denarul, încercând să facă față cheltuielilor sale enorme.

Vom analiza în cele ce urmează, în ordine cronologică, evoluția sistemului monetar roman pe durata existenței administrației romane la nordul Dunării.

2. Politica monetară a Imperiului roman de la Traian la Caracalla

Provincia Dacia a debutat, din punct de vedere financiar, într-un complex de factori legați de cucerirea regatului dac. Rădăcina răului financiar care s-a manifestat în Imperiul roman imediat după încheierea războaielor dacice a fost, spre surprinderea contemporanilor, însăși prada de război, constând în cantități imense de metal prețios, aur și argint. Se estimează că Traian a adus din Dacia cca 165 000 kg de aur și dublul greutateii aurului, adică cca 331 000 kg de argint². Este cunoscut că lipsa aurului și argintului din Peninsula Italică a făcut ca statul roman să se confrunte din totdeauna cu penuria de metal prețios, fapt care a făcut ca prada dacică să fie cu atât mai prețuită, cu cât asemenea "intrări" gratuite și masive de metal prețios monetizabil erau extrem de rar cunoscute la Roma³. Influența negativă pe care o poate avea prezența unei cantități prea mari de argint și aur pe piață nu era cunoscută sau a fost neglijată în euforia momentului. Imediat după războaiele dacice au avut loc, datorită mării bogății venite brusc⁴ în averea statului, adică în mâna împăratului, s-a recurs la unele scutiri temporare de impozite, a fost

extinsă mult instituția *alimenta*⁵ și s-a renunțat, tot temporar probabil, la confiscarea averilor celor relegați. Tot imediat după războaiele dacice, s-a trecut la monetizarea uriașei prăzi de război, pentru a se putea face față nu mai puțin imensului program de cheltuieli dedicate celebrării victoriei: începerea cunoscutelor lucrări edilitare din Roma, organizarea de serbări publice, acordarea într-un timp foarte scurt a trei *congiaria* cetățenilor Romei, pentru care au fost cheltuite sume foarte mari. S-au efectuat, de asemenea, plăți consistente către armată la încheierea cu o asemenea victorie a unuia dintre cele mai grele războaie purtate vreodată de poporul roman⁶. Din punct de vedere strict numismatic, aceste emisiuni s-au constituit într-o excelentă oportunitate de a fixa pentru eternitate atmosfera generală de bunăstare morală și materială din Roma la încheierea războaielor dacice⁷.

Dar consecința financiară a inserării într-un sistem monetar bazat pe prețul metalului prețios a unei cantități necontrolat de mari de aur și de argint a fost imediată și gravă: statul roman s-a văzut confruntat cu o inflație generată de numărul prea mare de monede din metal prețios aflat în circulație. Încă din anul 107, raportul dintre moneda de aur și cea de argint se schimbă⁸, 1 *aureus* ieftinindu-se de la 15 la 11 drahme de argint, respectiv cu cca 26 %. Juvenal precizează că verigile economice slabe ale societății, săracii și intelectualii, au avut de suferit din cauza inflației.

Caracterul circulației monetare din Dacia romană se înscrie în trăsăturile generale ale circulației monetare din restul Imperiului roman. Cu toate pierderile de masă monetară survenite în decursul timpului în urma retropirii monedelor de către împărații ce au urmat lui Traian, monedele din aur, argint și cupru în aliaj emise de acesta dețin un procentaj însemnat, atât în componența tezaurilor⁹ cât și în numărul pieselor descoperite izolat pe acest teritoriu¹⁰. Deteriorarea pieței financiare include nu numai inflația produsă de emiterea în număr necontrolat de mare de monedă de metal prețios. Dezechilibrul a fost alimentat și de faptul că Traian recurge, spre sfârșitul domniei și în pofida mai sus discutatei capturi de război, la reducerea titlului argintului din care erau monetizați denarii și anume de la cca 900 ‰ la circa 800 ‰¹¹. Mai mult, în legătură cu această reducere a titlului metalului, o analiză făcută pe un număr suficient de mare de monede des-

coperite în întreg Imperiul roman a condus la concluzia că titlul metalului denarului nu sugerează că monetările romane ar fi fost aprovizionate cu o cantitate atât de mare de argint, pe cât ar sugera textele antice că ar fi fost adus din Dacia¹². Cauzele reducerii titlului denarului la sfârșitul domniei lui Traian pot fi însă multiple: sau cantitatea de argint prădată nu a fost atât de mare pe cât se laudă istoriografia antică, sau interpretarea modernă a unităților de măsură folosite de istoriografia antică pentru a aprecia dimensiunea prăzii este eronată, sau destinația prăzii a fost alta decât alimentarea monetărilor, sau programele și cheltuielile antamate au fost neașteptat de mari și au impus, pentru finanțarea lor, această discutată reducere a denarului. În acest context, nu trebuie uitate cheltuielile de pregătire a marii campanii din Asia, care încheie domnia lui Traian.

În timpul domniei lui Traian, monedele din cupru, adică *sestertii*, *asses*, *dupondii*, *semisses* vor fi emise în cantități considerabile, conform cu necesitățile micului comerț. Această stare de fapt se menține timp de câteva decenii, până la domnia lui Marcus Aurelius.

Împărații care au urmat lui Traian, anume Hadrian și în special Antoninus Pius, vor beneficia în continuare de existentul de metal prețios de pe piața statului roman și vor produce monedă tot în același sistem, în cantități apreciabile, situând activitatea lor de emisiune monetară printre cele mai susținute din secolul II. Dar aspectul monedelor din metal prețios suferă mici modificări. Astfel, moneda de aur continuă să-și păstreze titlul aliajului corespunzător, pierde din greutate, dar rămâne în continuare o valută deosebit de bine apreciată. Modificările cele mai mari, chiar dacă sunt încă prea puțin spectaculoase, s-au făcut la moneda de argint. Denarul pierde mereu din greutate și din titlul argintului, așa încât în timpul lui Hadrian majoritatea denarilor analizați au titlul de 800,6-840,9 ‰ și situația se înrăutățește în timpul lui Antoninus Pius, ai cărui denari au în majoritate titlul de 701-796 ‰¹³.

În timpul domniei lui Marcus Aurelius, titlul denarului se menține la limita dintre noțiunea modernă de metal prețios și metal comun, adică la valoarea de 750 ‰, monedele cu titlu mai mare constituind excepții¹⁴. Greutatea denarului scade, apropiindu-se de pragul de 3 grame¹⁵. Numărul monedelor emise din toate cele trei metale este în regres. Argintul începe, cu timpul,

să lipsească de pe piața financiară a imperiului, unul dintre semnele acestei situații fiind căderea bruscă și semnificativă a titlului tetradrahmei egiptene în anul 167¹⁶. Penuria de argint este cu atât mai mult resimțită economic cu cât statul roman era confruntat cu cheltuieli militare provocate de războaiele din Orient și de cele cu marcomanii, precum și de perturbarea colectării impozitelor, din cauza depopulării imperiului provocată de epidemia de ciumă¹⁷. O altă caracteristică a monetăriei împăratului Marcus Aurelius este reducerea drastică a cantității de numerar din cupru în aliaj emisă în mod centralizat și încurajarea emisiunilor locale, pentru completarea necesarului de monedă măruntă. În atare politică generală se înscrie autorizarea orașelor pontice de a bate monedă divizionară de cupru în această perioadă¹⁸.

Politica monetară a împăratului Commodus este total diferită de cea a predecesorilor. Trăsătura principală este deflaționismul, concretizat în restrângerea numerică a emisiunilor de *aurei* și de denari¹⁹. O altă dominantă, la fel de importantă, este scăderea greutateii denarului cu 0,5 grame în medie, până la 2,78 g²⁰ și a titlului acestuia între 730 ‰ și 661 ‰ în anul 192²¹. Commodus a recurs la aceste modificări valorice, constrâns fiind și de cheltuielile cauzate de “cumpărarea” bunăvoinței popoarelor din *Barbaricum*.

3. Reforma monetară a împăratului Caracalla și evoluția sistemului monetar roman până la încheierea stăpânirii romane în Dacia

Cei câțiva împărați care domnesc pentru intervale scurte de timp între Commodus și Septimius Severus nu au modificat sistemul monetar roman din secolul II p. Chr. Începând cu domnia împăratului Septimius Severus, se constată însă caracteristici total diferite, care vor conduce, spre mijlocul secolului III, la constituirea unei lumi financiare cu totul noi.

Din punct de vedere administrativ, monopolul atelierului monetar din Roma, deci și al autorității centralizate, atât imperiale cât și senatoriale, asupra producției majore de monedă este desființat. O dată cu dinastia Severilor, crește mult importanța atelierelor monetare din Antiohia, Laodicea ad Mare, Emessa etc. care produc monedă în completarea cantităților emise la Roma. După Gordian III, numărul monetărilor provinciale crește, fiind înființate unele noi sau reactivate altele mai vechi, cum ar fi Lugdunum. Noile monetă-

rii sunt răspândite în întreg imperiul: Colonia Agrippinensis, Mediolanum, Ticinum, Siscia, Serdica, Viminacium, Cyzicus, Byzantium etc. Ele funcționează cu intermitențe, producând numerar din aur în aliaj corespunzător, din argint suberat, dar în special din cupru în aliaj, necesar micului comerț de pe piața locală. În afara acestor monetării care emit în numele statului roman, respectiv al împăratului la putere, în secolul III p. Chr. sunt active și monetăriile orașelor din partea orientală a Imperiului roman. Producția lor de monedă de cupru era, se pare, extrem de necesară economiei romane, dacă luăm în considerare răspândirea remarcabilă pe care au avut-o monedele civice în Imperiul roman, atât în mediul civil, cât și în cel militar²².

Mecanismul înființării acestor numeroase ateliere monetare a fost determinat și de creșterea pericolelor externe în diferite zone periferice ale imperiului, care atrăgea după sine creșterea importanței trupelor din arealul respectiv și în consecință și a monetărilor care alimentau finanțele locale militare. Prezența temporară a împăratului într-o provincie, cerută de situația politico-militară, influența creșterea volumului de producție al monetăriei/monetărilor locale.

Spre mijlocul secolului III, în foarte multe zone din apropierea *limes*-ului sunt atestate în descoperiri și producțiile unor ateliere neoficiale sau semioficiale, tolerate de autoritatea statală, care produc monedă cu caracteristici intrinsece diferite de ale emisiunilor oficiale. În Dacia romană, situația este atestată în prin descoperiri monetare de acest fel deosebit de bine în zona puternicului centru militar de la Porolissum²³. Dar emisiuni neoficiale se cunosc și la Ilișua, la Hoghiz și în multe alte puncte de importanță militară din provincie²⁴. Publicarea atentă a colecțiilor vechi din muzeele noastre va mări, în mod sigur, numărul monedelor neoficiale descoperite pe teritoriul Daciei romane.

Fiecare dintre cele trei metale monetizate în secolul III a avut o traiectorie economică diferită. Monedele de aur au beneficiat în continuare de o anume stabilitate, ca și în secolul anterior, deoarece statul roman a menținut titlul ridicat, corect, al emisiunilor. Monedele de aur sunt emise însă cu greutatea diminuată²⁵ și în număr mai mic decât în secolul II. Pe lângă *aurei* sunt emise și nominale de aur divizionare, în speranța că plățile vor fi mai ușor acoperite²⁶. De la mijlocul secolului III, aurul circulă numai într-o

sferă economică restrânsă, în straturile superioare ale societății, unde nu produce bogăție, ci are numai rol de lingou, de stocare a averii.

Denarul, cel mai important nominal roman și principala monedă romană de argint, continuă să se devalorizeze în mod constant sub cele două aspecte – greutatea și titlul - ajungând să fie scos din circulație de antoninian, așa cum vom arăta în cele ce urmează. Modificarea cea mai importantă, care are loc în sistemul monetar roman în secolul III p. Chr., este emiterea de către Caracalla a monedei denumite de posteritate *antoninianus*, după numele real al împăratului, *M. Aurelius Antoninus*. Acest nou nominal este confecționat din argint inferior ca titlu, în greutate de 5,02 grame, adică mai puțin cu un gram decât greutatea a 2 denari contemporani²⁷. Portretul împăratului emitent purta cunună de raze, în loc de cunună de lauri, iar efigia împărăteselor era reprezentată pe o semilună. Coroana cu raze și semiluna de pe avers însemna, în iconografia monetară romană, că respectiva monedă valora două unități, în cazul de față doi denari. Cu această valoare nereală de doi denari, antoninianul a fost impus în mod forțat și autoritar pe piață, deși conform conținutului său în argint și cupru nu valora decât maximum 1,5 denari²⁸. Prima emisiune de antoniniani este cea care poartă pe revers legenda PM TR P XVIII COS IIII²⁹.

Apărut în economia romană în anul 215, dar emis în cantități foarte mici până la anul 238, antoninianul nu a avut în acest interval de timp consecințe financiare sesizabile. Doar anul 238 reprezintă începutul real al evoluției antoninianului. În acest an, împărații Pupienus și Balbinus, constrânși de împrejurări, vor relua pe scară mai largă baterea acestui tip de monedă de inflație, având deja greutatea și titlul scăzute. Începând cu împăratul Gordian III, antoninianul, ca numerar emis în cea mai mare cantitate, domină economia romană în tot restul secolului III.

Bateria antoninianului a însemnat o încercare de reformare, de așezare pe baze funcționale și rentabile a finanțelor statului roman, în speranța de a putea acoperi în viitor deficitul din ce în ce mai mare de monedă³⁰. Denarul continuă să fie emis, probabil în mod simbolic, în cantități mici, dar calitățile sale intrinsece sunt pierdute, așa încât a fost posibil să fie citat un denar având titlul doar de 84 ‰³¹, emis în timpul împăratului Gallienus.

Încercarea împăratului Caracalla de a echilibra balanța financiară a statului prin emiterea de monedă fiduciară s-a dovedit a fi nerealistă. Existența antoninianului ca specie monetară va fi marcată de o continuă și rapidă devalorizare. Născut ca o monedă de inflație, antoninianul a cunoscut un proces de devalorizare desfășurat pe ambii parametri: greutatea totală a monedei și cantitatea procentuală de argint inclusă. Între anii 238 și 275 antoninianul scade la aproximativ 2,80 grame cu titlul argintului de 25 %. Deși era o monedă de o calitate atât de alterată, antoninianul era produs, la 274, în aproximativ 30 de monetării din întreg Imperiul roman³² ceea ce înseamnă, în termeni financiari, inflație. Mai mult, în afară de antoniniani obișnuiți, din billon, se produc și chiar se teaurizează antoniniani suberați, în cantitate din ce în ce mai mare, în deceniile de după anul 250.

În acest timp, monedele din cupru în aliaj pierd și ele din greutate și sunt emise în cantități din ce în ce mai mici, ajungând să dispară cu totul de pe piață la jumătatea secolului III, concurate fiind de antoninian.

Acesta este tabloul general al circulației monetare, pe fondul căreia s-a desfășurat marea criză a Imperiului Roman.

Cauzele care au dus la apariția și dezvoltarea mării crize de la mijlocul secolului III sunt de natură militară și provin din conjugarea pericolului extern cu cel intern. Din exterior, Imperiul roman a fost atacat concomitent și de-a lungul unei etape importante de timp de popoarele germanice, de carpi și de parți. Cât privește situația din interior, anii de la mijlocul secolului III sunt cunoscuți drept vremea celor „trezeci de împărați soldați”, adică o epocă de schimbări frecvente la cârma statului, toate însoțite de un perpetuu război intern între pretendenți. Starea aceasta de continuă beligeranță internă și externă a dus la dezorganizarea economiei, a producției interne de orice fel. Acest fapt a determinat scumpirea vieții de zi cu zi și a deteriorat ritmicitatea colectării taxelor. Colectarea defectuoasă a taxelor către stat a dezechilibrat balanța de plăți, manifestată în primul rând prin penuria de lichidități în Imperiul roman. Argintul și aurul încep să lipsească de pe piață, în parte și datorită subsidiilor pe care statul roman s-a văzut obligat să le plătească în schimbul păcii. Piața monetară internă a fost invadată de antoninian, devenit monedă de billon, adică de cupru aliat cu

foarte puțin argint. Atât împărații, cât și pretendenții la tron trebuiau să-și plătească sau chiar să-și cumpere armatele care îi susțineau, numărul de soldați crescuse, așa încât producția de monedă trebuia să fie deosebit de bine susținută. Dar, așa cum am mai afirmat, emiterea necontrolat de mare de monedă duce la inflație³³. În acest fel, una dintre trăsăturile generale ale politicii monetare a împăraților romani din secolul III a fost însăși rezultanta inflaționistă a producției necontrolat de mare de monedă. A existat un cerc vicios format din cererile mereu în creștere ale armatei și ale guvernării civile și producția necontrolat de mare de monedă, indiferent din ce metal și în ce aliaj. Tulburările provocate de această situație între anii 238 și 284 sunt caracterizate drept “tunelul întunecat”³⁴. În această ordine de idei, în încercarea de a dispune de cât mai multe lichidități pecuniare, începând cu mijlocul secolului III, împărații au recurs la producerea de monedă cu orice preț, adică obligând orașele, atât din vestul, dar în special pe cele din estul Imperiului, să susțină financiar emiterea de monedă, chiar în situația când baterea unei monede în sine era mai costisitoare decât cursul la care acea monedă era primită pe piață³⁵. Acest paradox economic a dus la cunoscutele și gravele probleme economice din imperiu, în special la o inflație devastatoare³⁶, care se auto-întreținea³⁷.

Întreținerea armatei se face în această vreme prin *annona* militară, care se pare că acoperă prin livrări în natură nevoile rezolvate până la anul 238 cu banii din *stipendium* pentru soldați. Lichiditățile veneau în mediul militar în principal din plățile extraordinare de tip *donativa*³⁸.

Provincia Dacia se pare că a resimțit efectele mării crize, dovada cea mai bună fiind diminuarea circulației monetare după anul 250, în mediul civil și militar în egală măsură. În descoperirile monetare datate după 250 din Dacia romană, chiar dacă sunt reduse ca număr, se regăsesc monede de inflație caracteristice circulației bănești din întregul Imperiu roman.

NOTE

¹ Vezi Tabelul 5 - Valoarea nominalelor din Imperiul roman.

² Discuția asupra cantității metalului prețios care a fost luat din Dacia și bibliografia problemei în *IstRom* 2001 I, 713; Cizek 1980, 332.

³ Mattingly 1959, 190.

- ⁴ Cizek 1980, 331-333.
- ⁵ Vezi și monedele la care se referă RIC II pp.220; 240; 250; 259; 261; 276-278; 286-287.
- ⁶ Cizek 1980, 331-336.
- ⁷ RIC, II, pp. 249-254, 260-271, 277-295.
- ⁸ Cizek 1980, 333 cu întreaga bibliografie.
- ⁹ Suci 2000, 38-39.
- ¹⁰ Vezi infra, Catalogul descoperirilor și Tabelul 19.
- ¹¹ Kirițescu 1997 I, 46; Bolin 1958, 208 și 210-211.
- ¹² Duncan-Jones 1995, 13.
- ¹³ Bolin 1958, 210-211 și 212; Kirițescu 1997, I, 46-47.
- ¹⁴ Bolin 1958, 210-211 și 212; Callu 1969, 244.
- ¹⁵ Callu 1969, 237.
- ¹⁶ Callu 1969, 476.
- ¹⁷ Duncan-Jones 1995, 14.
- ¹⁸ Kirițescu 1997 I, 47.
- ¹⁹ Callu 1969, 476; Ardevan-Petac 2000, 77-78, n. 42-44.
- ²⁰ Callu 1969, 237.
- ²¹ Callu 1969, 244; 476.
- ²² Vezi Catalogul descoperirilor..., infra și Tabelul 19.
- ²³ Winkler 1964, passim; Winkler-Ivănescu 1977, passim.
- ²⁴ Vezi Catalogul descoperirilor..., infra.
- ²⁵ Vezi Tabel 1, Evoluția greutateii monedei de aur romane în secolele II-III.
- ²⁶ Crawford 1975, 570.
- ²⁷ Pentru greutatea denarilor: Callu 1969, 237.
- ²⁸ Callu 1969, 476.
- ²⁹ Callu 1969, 197.
- ³⁰ Bolin 1958, 234.
- ³¹ Callu 1969, 245.
- ³² Callu 1975, 602.
- ³³ Pentru caracterizarea generală a crizei: Le Bohec 1989, 207-209.
- ³⁴ Duncan-Jones 1995, 16.
- ³⁵ Callu 1975, 598.
- ³⁶ Callu 1969, 197-289.
- ³⁷ Callu 1975, 608.
- ³⁸ Crawford 1975, 571; Callu 1975, 607.

CAP. II. SISTEMUL DE RETRIBUIRE A MILITARILOR DIN LEGIUNI ȘI DIN TRUPELE AUXILIARE

Pentru a avea o imagine corectă a importanței economice pe care a avut-o lumea militarilor auxiliari romani, una dintre problemele care trebuie bine cunoscute este modul de retribuire a celor ce vehiculau acest fond pecuniar – militarul roman, de la tribunul de legiune la ultimul soldat auxiliar. Interesul pentru sistemul de retribuire a legionarului roman în contextul discutării problemelor pecuniare din mediul castrilor de trupe auxiliare este necesar și datorită faptului că în unele caestre auxiliare au staționat, temporar și detașamente (vexilații) aparținând legiunilor.

Modul de retribuire a militarului roman, legionar sau auxiliar, este cunoscut numai din câteva scurte pasaje din texte antice¹. Bibliografia modernă referitoare la retribuirea soldatului roman este vastă, dar izvoarele directe fiind atât de reduse, concluzia la care ajung toți autorii este oarecum constantă.

Astfel, după analizarea izvoarelor literare,² constatarea unanimă este că militarul roman era relativ bine recompensat *bănește*, deoarece trecea în societate drept una dintre puținele categorii de persoane care dispunea de ceea ce numim astăzi “lichidități financiare”³. Indiferent de datele care ni s-au transmis asupra retribuiției pecuniare de care se bucurau militarii romani, constatăm că soldații aveau de unde cheltui. Afirmarea se bazează pe faptul că unitățile militare romane au constituit întotdeauna o atracție pentru o mare categorie de meșteșugari, comercianți și ofertanți de servicii, atestați în apropierea castrilor, atât arheologic, cât și în textele antice⁴. De asemenea, mediul militar atrăgea, dar și producea bani, deoarece fiind printre puținii care dispuneau de lichidități, militarii practicau plasarea banilor în împrumuturi cu dobânzi care îi avantajau⁵.

Elementul de bază al acestei disponibilități financiare a militarului roman este constituit din soldă, numită de autorii antici *stipendium*, sumă de

bani care avea două calități pozitive esențiale, valabile din punct de vedere economic până în ziua de astăzi: mărimea convenabilă a sumei și plata ei relativ regulată⁶. Astfel, dacă aceste reguli erau respectate de către statul roman, militarul roman se număra printre puținele persoane care au fost recompensate pecuniar în antichitate de o manieră apropiată de ceea ce se înțelege astăzi prin “salariu”. Mai mult chiar, speranța de a primi recompensa pentru serviciul militar era, se pare, întemeiat: “Cu perseverență și presiune, totul era cu putință”, afirmă M. Crawford⁷, referindu-se la sistemul de retribuire din legiunile romane.

De asemenea, trebuie să remarcăm că, în timpul Daciei romane, plata militarilor cunoaște o adevărată explozie, cu un vârf în timpul dinastiei Severilor, fapt reflectat în creșterea numerică a descoperirilor monetare date în acest interval mediul militar⁸.

Salarizarea militarului roman, fie el legionar, pretorian, auxiliar sau marinar, ofițer de orice grad sau simplu combatant, se făcea în secolele II-III p. Chr. după un sistem existent deja în timpul Republicii, dar adus de Augustus⁹ în forma care s-a menținut și în timpul provinciei Dacia. Prin sistemul creat, Augustus a încercat să transforme statutul financiar al militarului roman, așa încât acesta să devină, dintr-un combatant a cărui răsplată materială majoră era prada, un real salariat, care își vindea viața statului pe bani convenabil de mulți, plătiți, cel puțin în intenție, cu regularitate.

Veniturile militarilor¹⁰ erau constituite dintr-un sistem mai mult sau mai puțin ordonat care nu includea, se pare, numai solda (*stipendium*), ca sumă distribuită regulat. În afara acestui tip de plată, militarii romani mai beneficiau de *donativa* și de alte tipuri de plăți, pe care le vom analiza în capitolul de față.

1. Sistemul de recompensare a militarului roman

Acest sistem era construit pe principiul utilizat până astăzi, de a acorda retribuții cu atât mai mari, cu cât se avansa pe scara ierarhică. În acest fel, diferențierea între simplul soldat și gradatul inferior ori ofițer era foarte mare. Soldele difereau și între categoriile de trupe, după rațiuni greu de precizat astăzi, dar care vizau probabil importanța politico-militară a fiecărui tip de unitate combatantă. În baza acestui sistem de diferențiere,

soldatul auxiliar de rând a fost în mod constant retribuit cu aproximativ o treime din leafa unui *gregarius* legionar. În afară de toate acestea, mai exista un element de diferențiere a salariilor, anume acela că un militar care a servit cândva în rândul cohortelor praetoriene era mai bine salarizat pe tot parcursul carierei sale ulterioare derulate chiar într-o altă unitate¹¹.

2. Solda (*stipendium*)

Cu toate că, așa cum am afirmat mai sus, datele autorilor antici cu privire la retribuiția soldatului roman sunt foarte puține, totuși cercetătorii au emis diferite păreri asupra cuantumului real, calculat în monedă, al acestei retribuiții. Neclaritatea persistă în special în privința retribuirii militarilor auxiliari, subiect asupra căruia nu s-a păstrat nici o evidență sau afirmație scrisă clară, datele obținute de cercetători fiind ipoteze construite pe interpretarea unor documente¹².

Suma¹³ pentru care își risca viața soldatul simplu, *gregarius*, luptător atât în legiuni cât și în unitățile auxiliare era destul de modestă și a rămas constantă de-a lungul unor etape importante de timp. Cuantumul de la care a început în timpul lui Augustus valoarea soldei anuale a unui legionar de rând, pedestraș, era 225 de denari, iar a unui legionar de rând, călăreț, se ridica la 300 de denari. Auxiliarii erau plătiți cu suma de abia 75 de denari pentru un pedestraș din *cohortes*, 150-200 de denari pentru un călăreț din *cohortes* și 250 de denari pentru un călăreț din *alae*. Flota era cea mai slab retribuită, între 150-75 de denari anual. Plata regulată, anuală, a militarilor romani nu este modificată de loc de la Augustus până la Domitian, abia acesta din urmă operând o mărire generală cu aproximativ 33 % a soldei, ușor diferențiată pentru diferite categorii de combatanți. De la Domitian la Septimius Severus constatăm din nou o stagnare a cuantumului soldei, acalmie încheiată printr-o mărire în anul 197¹⁴ cu aproximativ 50 % pentru aproape toate categoriile de combatanți și cu o sumă neprecizată în anul 202. Dar, după un interval de timp incomparabil mai mic decât cel scurs între măririle anterioare de soldă, Caracalla procedează la o nouă mărire cu aproximativ 33 % a retribuiției regulate a militarilor în anul 212, mărire considerată de Herodian și de Cassius Dio de 50 %¹⁵. Solda este mărită din

nou în anul 234 de către Maximinus Thrax, care, ca răsplată a sprijinului dat de trupe pentru urcarea pe tron dublează solda, după cum afirmă Herodian, această ultimă mărire având, se pare, un caracter efemer¹⁶. Totuși, în deceniile următoare solda continuă să crească, așa încât în timpul lui Dioclețian ajunge la 1350 de denari pentru un legionar, suma fiind calculată de unii cercetători ca ajungând până la 1800 de denari¹⁷. La aceste valori ale soldei legionarului se raportau în epocă retribuțiile celorlalți militari, după sistemul ierarhic pe care l-am prezentat mai sus. În acest sistem a existat, în afara praetorienilor, o categorie care era ceva mai bine salarizată decât ceilalți luptători cu același statut: luptătorii călare, fie ei legionari sau auxiliari. Retribuirea lor, legată ca mărime și de cheltuielile necesare întreținerii animalului, era, pentru auxiliari, de cca trei ori mai mare¹⁸.

Cuantumul cu care erau mărite soldele depindea, precum se poate constata, de bine cunoscutele evenimente politice din statul roman, în primul rând de tulburările și complicațiile legate de succesiunea la tron. În egală măsură, însă, mărirea sumelor în discuție trebuie să fi fost legată de inflație și de devalorizarea monedei de argint, fenomene economice care au marcat toată istoria Principatului¹⁹. Deprecierea continuă a titlului monedei de argint și deci devalorizarea ei pe tot parcursul secolului II²⁰ trebuie să fi stat și acestea la baza acordării de mărimi ale soldei, atât de către Septimius Severus, cât și de către Caracalla.

3. *Donativa*

În afară de *stipendium* și de unele sume care trebuiau să constituie venituri regulate pe parcursul întregii vieți militare active, statul, respectiv împăratul roman, contribuia la bunăstarea militarului cu alte sume, cunoscute drept *donativa*, *liberalitates* și/sau *largitiones*.

Pe durata apartenenței provinciei Dacia la Imperiul roman, s-a acordat trupelor *donativa*²¹ cu ocaziile menționate în Tabelul 7. Influența acestor sume acordate trupelor asupra cuantumului de monedă descoperite în siturile militare romane din Dacia romană este, însă, greu de sesizat în stadiul de față al cercetărilor arheologice și al publicării materialelor colectate din teren, deși unele observații vor fi formulate *infra*.

Motivul pentru care erau distribuite *donativa*, *liberalitates* și/sau *largitiones* trupelor au fost dintre cele mai diverse, dar aveau întotdeauna, la o mai atentă privire, o conotație politică. Era vorba de evenimente din familia imperială, cum ar fi căsătoriile, nașterea sau adopțiunea unui prezumtiv succesor la tron, călătorii sau întoarceri fericite ale împăraților, onorarea unei promisiuni făcute de împărat sau recompensarea soldaților la încheierea unor campanii deosebit de grele sau deosebit de fructuoase. Lipsa de reguli în ceea ce privește acordarea acestor *donativa* relevă tocmai importanța ideii de a menține militarii într-o stare de mulțumire economică față de împărat, adică față de stat. Amploarea pe care au luat-o *donativa* în timpul Imperiului târziu exprimă importanța politică pe care o avea armata la momentul respectiv. În afară de aceasta, din secolul II, începând cu Antoninus Pius, se pare că mărimea acestor *donativa* era atât de însemnată, încât eclipsau sumele ce constituiau solda propriu zisă²².

Momentul efectuării acestui tip de plăți excepționale se transforma, se pare, într-un eveniment care trebuie să fi fost pe măsura efortului financiar al statului. Probabil că din această cauză și pentru a sublinia modul direct în care se implica, moral și material, împăratul, momentele de acest gen au fost exploatate de către propaganda imperială, folosindu-se cel mai la îndemână instrument - scenele de pe reversul monedelor. În acest fel ni s-a transmis în foarte multe cazuri și cronologia absolută a acestor momente de importanță politico-financiară. Oficinele monetare imperiale și senatoriale, în egală măsură, au creat adevărate "scene de gen" referitoare la împărțirea sumelor de bani²³.

4. Alte venituri

În afară de *stipendium* și *donativa*, militarul roman mai primea și alte sume, considerate mici, dar constând totuși din atât de apreciați bani lichizi. De la bun început, din momentul angajării, recrutul primea o sumă de trei *aurei*, plătibili într-adevăr în aur sau în argint, respectiv 75 de denari²⁴.

Alte sume erau destinate unor nevoi imediate ale vieții de campanie sau de castru. Aceste sume sunt cunoscute drept subsidii pentru: sare (*salgamum*), pentru cuiele de la încălzări (*clavarium*) și pentru mesele rituale (*epulum*)²⁵.

La sfârșitul carierei, militarul, legionar sau auxiliar, intra posesia unei alte sume de bani, care, mai mare sau mai mică, se constituia totuși într-o cantitate oarecare de "lichidități", atât de apreciate în societatea contemporană. Este vorba de banii denumiți *bona castrensia*, capital format în mod obligatoriu din sume depuse din soldă de către militar de-a lungul întregii sale cariere în castru și păstrat în *aerarium*, sub administrarea *signiferi*-lor. Trăind zi de zi cu sentimentul incomod al unui sfârșit ce putea fi iminent și violent, soldatul roman simțea nevoia să-și asigure, din viață încă, sumele necesare funeraliilor sale. Acestea se constituiau în *bona castrensia*, depuneri care se pare că deveniseră obligatorii în secolele II-III, până la valoarea de 250 de denari. În cazul unui deces petrecut înainte de încheierea carierei, banii intrau în posesia moștenitorilor soldatului defunct²⁶.

Probabil că, începând cu prima jumătate a secolului III, veniturile în lichidități ale militarului roman s-au diminuat, deoarece se pare că o parte din soldă era achitată în cereale²⁷. Acest sistem de furnizare a fost inițiat de Septimius Severus și a fost definitivat de Gordian III. Furnizarea de grâne pentru oștire consta în dirijarea către soldați a unei părți din *annona*. S-ar putea ca penuria de monedă în situările militare ale provinciei Dacia, după anul 250, să fi fost contrabalansată de furnizări în natură către armată. Prada de război, deși mai rară în secolele II-III, aducea o anumită cantitate de materiale și venituri, care contribuiau la ușurarea materială a vieții militarului roman.

5. *Honesta missio*

Un alt tip de sumă cunoscută drept o categorie însemnată de venituri ale soldatului roman o constituia *missio*. Aceasta venea la sfârșitul carierei sale de militar activ în solda Statului roman. Cel care supraviețuise sfertului de secol de viață în armata romană trăia un moment extrem de important, atât din punct de vedere material, cât și civil: o dată cu sfârșitul serviciului militar devenea *veteranus* și primea cetățenia romană, dacă nu o avea deja, atât pentru el cât și pentru familia sa și era răsplătit material cu *honesta missio*. Acest moment trebuia să fie corolarul fericit al carierei militarului, atât onorific, prin acordarea cetățeniei romane, cât și material, prin suma de bani primită.

Recompensarea materială a militarilor lăsați la vatră nu a fost de aceeași natură pe parcursul istoriei statului roman. Astfel, în timpul Republicii și în primul secol al Principatului, până la împăratul Traian inclusiv, se recurgea la așa numita *missio agraria*²⁸. Mai concret, soldatul care părăsea rândurile armatei primea un lot de pământ atribuit individual sau într-o colonie de veterani romani și o sumă de bani²⁹. Statul roman s-a confruntat, însă, pe măsura trecerii timpului, cu o lipsă din ce în ce mai acută de terenuri disponibile a fi distribuite veteranilor, care erau, totuși, destul de numeroși, fiecare legiune având de împrumțat, în medie, în secolul I, cca 250 de persoane pe an³⁰. Penuria de astfel de terenuri disponibile se datorează în primul rând stopării extinderii prin noi cuceriri a teritoriului statului roman. Așadar, s-a recurs la înlocuirea, la început parțială, apoi totală, a *missio agrariae* prin *missio nummaria*. Spre sfârșitul Republicii și pe parcursul secolului I, se constată diminuarea numărului de colonii de veterani, împăratul Traian fiind printre ultimii care a mai fost în situația fericită de a-și mai putea împrumțări veteranii, fondând *Colonia* viitoarea *Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa*³¹. După întemeierea Coloniei *Aelia Mursa* de către împăratul Hadrian, asemenea acte, prin care veteranii deveneau, prin *missio agraria*, proprietari de pământ, nu mai sunt cunoscute³². De acum înainte, autoritatea statală romană își va recompensa meritușii veterani doar prin *missio nummaria*³³, în sume care trebuie să fi fost, raportate la realitățile economico-financiare ale epocii, destul de consistente pentru a asigura un trai decent unei întregi familii pentru tot restul vieții veteranului. Sumele distribuite ca *missio nummaria* se plăteau, începând cu Augustus, din *aerarium militare*.

Din datele păstrate la Tacitus, în timpul împăratului Caligula, legionarul veteran primea 5000 denari³⁴, suma ridicându-se în anul 212 la 8250 denari. Nu este însă sigur că și militarii din unitățile auxiliare se bucurau de o asemenea sumă, după cum afirmă o parte dintre cercetătorii care s-au ocupat de retribuția soldaților romani. Pentru această ultimă categorie se pare că promisiunea acordării cetățeniei romane se constituia, până la *Constitutio Antoniniana*, într-o răsplată mulțumitoare³⁵ pentru cel eliberat și pentru familia sa, existentă sau nu în momentul respectiv. Motivația constă probabil în aceea că însuși statutul civil de cetățean roman antrena după sine

anumite avantaje materiale, cum ar fi scutiri de unele taxe, dar mai ales avantaje morale, care erau mult dorite în societatea vremii.

6. Sistemul de colectare și distribuire a banilor pentru armata romană

Efortul Statului roman pentru acoperirea cheltuielilor armatei a fost deosebit de mare în toate timpurile, iar din punctul de vedere al bugetului a fost considerat una dintre componentele importante ale cheltuielilor fără profit, cel puțin imediat³⁶. Fondurile alocate armatei au crescut pe parcursul secolelor II-III p. Chr. nu numai datorită creșterii retribuirii trupelor, ci și datorită creșterii numărului soldaților, legionari sau auxiliari. Numărul legiunilor va ajunge, de la 25 în vremea lui Augustus, la 30 în jurul anului 193, la 33 pe vremea lui Septimius Severus, 34 în anul 235 și numărul lor a crescut mereu, așa încât înainte de 305 Imperiul se apăra cu 66 de legiuni³⁷. Împreună cu trupele auxiliare, care se consideră că aveau același efectiv total cu al legiunilor, însumau 300.000 pe vremea lui Augustus, 380.000 pe vremea lui Commodus, 300.000-430.000 pe vremea lui Septimius Severus, 400.000-600.000 luptători pe vremea lui Dioclețian, ultima creștere petrecându-se treptat în decursul secolului III³⁸.

Sumele destinate armatei erau gestionate de statul roman printr-un organism special, creat de împăratul Augustus în anul 6 p. Chr. Este vorba de o trezorerie aparte, *aerarium militare*, menit să efectueze plățile pentru militarii activi și pensiile veteranilor. Acest *aerarium* era alimentat printr-o taxă de 5 % impusă pe moșteniri și prin altă taxă, de 1 % sau de 0,5 % impusă pe vânzări³⁹. În afara acestor surse consacrate prin lege, *aerarium militare* mai era alimentat, în mod excepțional și în alte feluri, de exemplu din confiscări în folosul statului. Sistemul se baza pe colectarea banilor din toate provinciile și distribuirea lor ulterioară în direcțiile prioritare momentului. Efortul statului era substanțial, estimându-se pentru timpurile predioclețiene sume mergând de la 300 la 368 milioane de sesterti pe an,⁴⁰ adică 75 până la 92 milioane de denari pentru un singur an. Pentru aceeași perioadă de timp, alți cercetători consideră că erau necesari aproximativ 65 milioane de denari anual pentru deceniile dintre domniile împăraților Augustus și Domițian. Ulterior, în secolul III, în deceniile cuprinse între domniile împăraților Caracalla și Dioclețian

suma necesară a crescut la aproximativ 195 de milioane de denari anual⁴¹. Modalitatea de calcul a acestor sume totale pleacă de la unitatea de calcul pe care o constituie solda unui legionar la un moment dat⁴².

Sumele totale cheltuite anual pentru plata armatei romane erau considerabile, cu atât mai mult cu cât se consideră că antichitatea romană a fost, în general, o epocă istorică în care sistemul economic, deși depindea de cursul monedei, nu era bazat decât parțial pe circulația metalului monetizat. Se pare că tocmai această necesitate acută de monedă pentru plata trupelor a fost motivul pentru care statul roman iniția frecvent emiterea de cât mai multă monedă cu puțință, cu timpul din metal de calitate din ce în ce mai deficitară. Modelul acesta de procurare a lichidităților necesare se crease și se stabilizase deja în timpul războaielor civile din secolul I a. Chr. Cel mai notoriu exemplu în acest timp este procedura lui M. Antonius, care a executat în monetăria sa mobilă câteva zeci de emisiuni "legionare" de argint, extrem de bogate numeric și longevive pe piață, dar contând drept primii denari republicani romani având compoziția metalului mai scăzută cu aproximativ 10 %, după afirmația lui Pliniu cel Tânăr⁴³.

Prin această prismă, se pare că emiterea de monedă de către stat era destinată, în primul rând, efectuării plăților pentru armată. Repertoriul de tipuri cu subiect militar pe care îl dezvoltă emisiunile fiecărui împărat pare a fi una dintre dovezile atenției cu care era privită de către autoritatea supremă a statului roman bunăstarea materială a soldaților săi⁴⁴. Așa cum am mai afirmat, imensul efort financiar ce trebuia îndeplinit pentru mulțumirea pecuniară a armatei a încurajat probabil și officinele locale, care activează mai ales în zonele de *limes* în mod neoficial, dar se pare tolerate de către stat.

Provincia Dacia "a costat" de la început, încă din timpul cuceririi sale, iar plata trupelor a fost în atenția împăraților, propaganda imperială plasând chiar și pe Columna lui Traian o scenă de retribuire a soldaților, deja în timpul primului război dacic⁴⁵. Din păcate, din cauza cunoașterii deficitare a timpului exact petrecut de fiecare dintre unitățile auxiliare ale armatei romane pe teritoriul provinciei Dacia, nu se poate calcula, nici măcar cu aproximație, suma la care s-a ridicat efortul financiar al Imperiului roman pentru întreținerea militarilor săi în teritoriile de la nordul Dunării.

NOTE

- ¹ Tacitus, Herodian, Cassius Dio, Suetonius și câteva fraze din *Historia Augusta*.
- ² Le Bohec 1989, 221.
- ³ Carrié 2001, 118.
- ⁴ Carrié 2001, 118.
- ⁵ Carrié 2001, 119.
- ⁶ Le Bohec 1989, 224.
- ⁷ Crawford 1997, 179.
- ⁸ Vezi Tabelele 9 – 12.
- ⁹ Freyberg 1989, 113; Le Bohec 1989, 224-225; Mattingly 1959, 138.
- ¹⁰ Husar 1999, 417; Gudea 1996, 94; Le Bohec 1989, 226-227.
- ¹¹ Le Bohec 1989, 224.
- ¹² Alston 1995, 115; Callu 1969, 311.
- ¹³ Vezi Tabelul 6.
- ¹⁴ Alston 1995, 114 și 115.
- ¹⁵ Alston 1995, 114.
- ¹⁶ Alston 1995, 114.
- ¹⁷ Alston 1995, 115 și n. 9.
- ¹⁸ Vezi Tabelul 6.
- ¹⁹ Mattingly 1959, 19-20.
- ²⁰ Callu 1969, 237, 244.
- ²¹ Le Bohec 1989, 229-232, cu bibliografia antică în care sunt menționate aceste evenimente financiare.
- ²² Carrié 2001, 116
- ²³ Vezi Planșele 1-4, preluate după H. Cohen, ed. I, vol. I-V.
- ²⁴ Alston 1994, 114.
- ²⁵ Carrié, 2001, 116-117.
- ²⁶ Carrié, 2001, 119; Le Bohec 1989, 239.
- ²⁷ Le Bohec 1989, 233.
- ²⁸ Le Bohec 1989, 239.
- ²⁹ Le Bohec 1989, 240.
- ³⁰ Le Bohec 1989, 240.
- ³¹ Macrea 1969, 32-33.
- ³² Le Bohec 1989, 240; Macrea 1969, 33; Petolescu 1995, 75.
- ³³ Le Bohec 1989, 240.
- ³⁴ Tacitus, *Annales*, XIV, 27 și 31 apud Le Bohec 1989, 240.
Freyberg 1989, 114 .
- ³⁶ Callu 1969, 309.
- ³⁷ Callu 1969, 309; Alston 1995, 115; Le Bohec 1989, 25.
- ³⁸ Callu 1969, 309 și n. 5; Mattingly 1959, 142; Alston 1995, 115.
- ³⁹ Mattingly 1959, 185.
- ⁴⁰ Freyberg 1989, 113.
- ⁴¹ Le Bohec 1989, 227-228.
- ⁴² Alston 1995, 115, cu n. 7.
- ⁴³ *...miscuit denario triumvir Antonius ferrum*, Plinius cel Tânăr, *Naturalis historia*, XXXIII, 132, apud Crawford 1974, 569. Fierul a fost confundat cu cuprul, deoarece fierul nu realizează aliaj cu argintul.
- ⁴⁴ Vezi Planșele nr. 1-4.
- ⁴⁵ Cichorius, scena XLIV.

CAP. III. PREȚURILE MĂRFURILOR, LUCRĂTORILOR ȘI SCLAVILOR DIN DACIA ROMANĂ, reflectate în tăblițele cerate și în alte documente

Valoarea pe care a constituit-o fondul de monedă vehiculat de armata romană pe teritoriul provinciei Dacia poate fi evaluat corect numai cunoscându-se prețurile existente în antichitate în acest teritoriu pe piața de mărfuri și pe piața muncii. Din păcate, documente scrise cuprinzând referiri la această problemă există în număr extrem de mic. Este vorba de tăblițele cerate descoperite la Roșia Montană, precum și de câteva inscripții provenind de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Apulum și Micia. Plaja de timp acoperită de aceste surse directe este mică, “documentele” de pe tăblițele cerate fiind datate între anii 139-167, deci pe parcursul a 29 de ani.

În totalitatea lor, datele financiare păstrate pe tăblițele cerate de la Alburnus Maior oferă un tablou complex al felului în care erau vehiculați banii pentru cumpărături curente sau în scopul investițiilor imobiliare și pecuniare. Toate acestea se petrec, însă, într-o zonă periferică a provinciei Dacia, anexată de puțin timp Imperiului roman și într-un interval de timp anterior schimbărilor economice determinate de războaiele marcomanice, așadar datele nu pot fi generalizate pentru întreaga societate romană din Dacia. Mai mult, elementul militar este relativ puțin prezent, așa cum vom discuta *infra*.

Pe tăblițele cerate există câteva contracte de vânzare-cumpărare al căror obiect îl constituie sclavi de diferite vârste și sexe, precum și imobile și alimente. Prețul forței de muncă ne este cunoscut din tăblițele cerate doar cu referire la minele de aur. Din domeniul așa-zis bancar ni s-au păstrat contracte de fondare a unei bănci, de depozitare a unor sume de bani și de împrumuturi cu dobândă. Sumele vehiculate în aceste contracte sunt relativ mici. Nici suma, considerată suficientă, pentru fondarea unei asociații cu caracter bancar, anume 767 de denari, nu este prea ridicată. Aceasta stare de

lucruri poate conduce la două concluzii: 1. denarul imperial din timpul lui Antoninus Pius era încă o monedă cu putere de cumpărare mare, dacă pentru un împrumut de 23 de denari se întocmeau acte scrise într-o societate în care știința de carte nu era foarte frecventă; 2. întocmirea de asemenea acte scrise era o procedură frecvent folosită în timpul și spațiul provinciei Dacia.

1. Prețurile practicate în provincia Dacia

Conform contractelor din tăblițele cerate, se poate întocmi următoarea listă de prețuri utilizate în mediul minier din Alburnus Maior:

- o sclavă minoră, în vârstă de numai șase ani, Passia, a fost vândută în anul 139 pentru 205 de denari la Kartum, localitate din Dacia (TabCerD VI¹);
- un sclav minor, Apalaustus, a cărui vârstă nu este precizată, a fost vândut în anul 142 pentru 600 de denari în canabele legiunii XIII Gemina (TabCerD VII);
- o sclavă a cărei vârstă nu este precizată, dar care pare a fi persoană matură, Theudote, femeie de origine din Creta, a fost vândută în anul 160 pentru 420 de denari în canabele legiunii XIII Gemina (TabCerD VIII);
- jumătatea unei case situată în Alburnus Maior, în cartierul minerilor *Pirustae*, a fost vândută în anul 159 pentru 300 de denari (TabCerD IX);
- alimentele cu prețurile lor sunt prezente într-o listă de cumpărături destinate, se pare, unui banchet. Articolele pentru care sunt precizate valorile sunt următoarele:
 - cinci miei costau 18 denari, dar prețul unui singur miel este mai dificil de precizat, probabil 3,6 denari, fiind posibil ca animalele să fi fost achiziționate *en gros*, poate cu un rabat oarecare/bucată;
 - un purcel costa 5 denari;
 - jumătate de *sextula* de oțet valorează $\frac{1}{2}$ denari. Pentru celelalte lucruri din listă nu s-au păstrat pe tăbliță cifrele care indicau prețurile sau cantitățile achiziționate. Avem, așadar, doar o listă cu celelalte cumpărături necesare unei întruniri sau unui banchet: pâine albă - 2 denari, tămâie de cea mai bună calitate - 3 denari, un aliment lichid, măsurabil cu *sextula* - 2 denari/ $\frac{1}{2}$ *sextula*, salată (virnanț) - 1 și $\frac{1}{24}$ denari, sare și ceapă - $\frac{15}{24}$ denari (TabCerD XVI);

- costul unei zile de muncă într-o mină de aur din Dacia era, potrivit datelor din tăblițele cerate, diferit, probabil în funcție de natura activității prestate. S-au păstrat trei asemenea cazuri de închiriere a forței personale de muncă:

- în anul 163, un bărbat se angajează să muncească în mină de la calendele lui noiembrie timp de un an, pentru 70 de denari (TabCerD X);

- în anul 164, un bărbat se angajează să muncească în mină de la jumătatea lunii mai până la jumătatea (*idae*) lunii noiembrie ale aceluiași an pentru suma de 70 de denari, plus mâncare (TabCerD XI);

- la o dată necunoscută, un bărbat se angajează să muncească în mină pentru un interval de timp necunoscut, care expiră la mijlocul (*idae*) lui noiembrie, pentru suma de 105 de denari (TabCerD XII);

- valoarea banilor ca marfă practică în anul 162 este exprimată de dobânda pretinsă pentru împrumuturi în bani, anume de 12 % anual, cifră cunoscută și în alte părți și la alte date în Imperiul roman² (TabCerD III, IV, V);

- amenzi care se aplicau au următoarele valori:

- în anul 164, pentru încetarea unilaterală a contractului de muncă, minerul va trebui să achite câte 5 sesterți (și?) 8 ași pentru fiecare zi nelucrată (TabCerD XI);

- în anul 164, pentru întârzierea plății minerului, arendașul va trebui să achite tot aceeași sumă, deci câte 5 sesterți (și?) 8 ași pentru fiecare zi neplătită, și în plus, după trei întârzieri ale plății, altă pedeapsă (TabCerD XI);

- la o dată necunoscută, pentru întârzierea restituirii unui împrumut bănesc la data fixată în contract, se aplică o majorare cu suma fixă de 25 de denari (TabCerD IV);

- în anul 167, pentru presupuse înșelăciuni, se prevedea amenda de 1 as pentru fiecare denar care era delapidat sau lua o cale nepermisă, precum și amenda de câte 20 de denari pentru fiecare alt denar surprins în aceeași situație nepermisă (TabCerD XIV).

În antiteză cu sumele relativ modeste de care dispuneau contractanții menționați în tăblițele cerate descoperite în așa numitul “perimetru auriifer”, inscripțiile din capitala provinciei, Ulpia Traiana Sarmizegetusa, din Apulum și din Micia menționează sume impresionante, care constituiau

obiectul unor binefaceri publice. Suma cea mai mare care figurează pe o inscripție din Dacia romană este de 80000 de sestertii³, adică 20000 de denari, adică $20000 \times 2,5g = 50000g = 50 \text{ kg}$ (aproximativ) de argint monetizat. Euergetul care a cheltuit cel mai mult pentru comunitate este Q. Aurelius Tertius, care a făcut această donație în folosul *annonae*-i coloniei Ulpia Traiana Sarmizegetusa cu ocazia alegerii sale ca flamen pe timpul împăratului Antoninus Pius, în anul 142.

În afară de valoarea unor asemenea acte de binefacere, inscripțiile din Dacia romană au conservat și prețurile construcțiilor edilitare, mai mari sau mai mici. Astfel, se cunoaște că la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, la o dată neprecizată în inscripție, pavarea cu piatră a unei jumătăți de piață costa 50000 de sestertii⁴, suma fiind cheltuită de Titus Varenus Probus, personaj de vază, cu funcții civile și praefect de cohortă. De la Ulpia Traiana Sarmizegetusa provine o inscripție care conține informația că ridicarea pietrei tombale și costurile de înmormântare pentru un personaj de oarecare importanță în comunitatea locală, anume un membru al colegiului fabricilor, s-au cifrat la suma de 400 de denari⁵. La Apulum, construirea frontonului colegiului fabricilor a costat 6000 de sestertii⁶. O inscripție descoperită la Micia a păstrat și costul ofrandei pe care o face un personaj rămas anonim în favoarea templului lui Silvanus Domesticus: *a(rgenti) p(ondum) X*, adică aproximativ 800 de denari⁷.

2. Prețurile din Dacia romană prin comparație cu prețurile din restul lumii romane

Pentru o mai corectă înțelegere a tabloului economic oferit de puținele date relative la mișcarea banilor în Dacia romană, vom căuta să le comparăm cu informațiile similare cunoscute în alte zone ale Imperiului roman. În inscripții și în *papyri* descoperiți în restul imperiului sunt atestate prețuri pentru diferite bunuri și este atestată cheltuirea în scopuri de binefacere a unor sume comparabile, ca mărime, de cele cunoscute pentru provincia Dacia. Astfel, în Africa, în Italia și în alte părți ale Imperiului roman, inscripțiile sunt ridicate pentru a face cunoscută posterității cheltuirea de sume cuprinse între 200 și 2 milioane de sestertii⁸.

În a doua jumătate a secolului II, prețul animalelor de carne, purcei de lapte și miei, practicat în Egipt și Palestina, este foarte apropiat de cel cunoscut pentru Dacia⁹. Astfel, un purcel poate fi cumpărat în Egipt cu o sumă cuprinsă între 4 și 5 denari, iar în Dacia pentru 5 denari¹⁰. Prețul cărnii de porc este puțin mai ridicat în zona auriferă a Daciei, față de prețul din Egipt. Cauzele ar putea fi legate de cererea și oferta de pe piața locală, în primul rând. Prețul mieilor este și acesta relativ apropiat, anume 2-4 denari pentru secolul II în Palestina, față de 3,6 denari pentru un miel în Dacia. Prețul vinului, neclar exprimat în TabCerD XVI/9, este cunoscut cu precădere în vestul Imperiului roman și este considerat tot apropiat de cel din Dacia¹¹. Prețul unei pâini, care este șters în TabCerD XVI, poate fi apreciat ca nu prea ridicat, dacă pentru o masă la care se consumă 5 miei și un purcel era necesară pâine de numai 2 denari. Nici în restul imperiului pâinea nu pare a fi fost prea scumpă, dacă în anii 220-230, când criza din secolul III se manifesta deja, 1 kg costa aproximativ 1,5 *sestertius*, adică 2,66 kg pentru 1 denar¹².

În ceea ce privește prețul sclavilor, se pare că acesta era apropiat de acela de pe piața altor provincii romane. Comparația este mai greu de făcut, deoarece nici în acest caz nu se cunosc amănunte despre "bunurile" comercializate și despre condițiile locale în care se încheiau tranzacțiile. Totuși, sclavul Apalaustus¹³, "marfă" de calitate excepțională, după cum este stipulat în contractul de vânzare-cumpărare, rămâne unul dintre cei mai scumpi *pueri*, al căror preț se cunoaște pentru secolul II pe piața romană¹⁴.

3. Elementul militar în documente privind economia monetară în provincia Dacia

Dintre persoanele al căror nume s-a păstrat pe tăblițe în calitate de persoane libere, patru provin din mediul militar al Daciei romane. Este vorba de doi militari activi și doi veterani, al căror nume apare în actele ce au făcut obiectul a unor achiziții sau vehiculări de numerar. Ei sunt persoane care efectuează cumpărături cu bani lichizi totalizând sume care motivează întocmirea de acte scrise, sau sunt martori, deci persoane respectabile, care garantează cu semnătura lor autenticitatea unor acte privind tranzacții de mărfuri/bani sau împrumuturi. Sumele în vehicularea cărora sunt implicați

militari, ca părți sau martori, sunt dintre cele mai mari cunoscute în contractele din tăblițe: 600 și 420 de denari. Un militar, Claudius Iulianus, dă 420 de denari, adică aproximativ solda pe un an și jumătate, pentru o sclavă adultă.

Aceste persoane, ale căror nume și poziție socială s-au păstrat până în zilele noastre, sunt:

- Claudius Iulianus, soldat (*miles*) în legiunea XIII Gemina, în cohorta lui Claudius Marius, este cumpărător al slavei Theudote¹⁵;
- Valerius Valens, soldat activ (*g. XIII. g. = gregarius XIII Geminae?*) este martor al tranzacției de vânzare-cumpărare a slavei Theudote¹⁶;
- Aelius Dionysios, veteran, este martor al tranzacției de vânzare-cumpărare a slavei Theudote¹⁷;
- Appius Probus, veteran, este martor al tranzacției de vânzare-cumpărare a sclavului Apalaustus¹⁸.

Prin localizarea unora dintre tranzacții chiar canabele legiunii XIII Gemina¹⁹, contractele de pe tăblițele cerate constituie o mărturie scrisă a faptului că în mediul militar din Dacia se practicau tranzacții de tip modern marfă contra bani lichizi.

4. Valoarea de utilizare a soldei militarului roman

Pentru aprecierea mai corectă a nivelului de trai al soldaților romani ar fi necesar să cunoaștem cât din soldă cheltuiau pentru hrană, precum și cât pentru întreținerea armamentului și/sau a calului. În afară de prețurile alimentelor, ar trebui cunoscută conduita lor nutrițională, atât în timpul staționării, cât și în caz de război sau de marș. Datele privind viața și regimul alimentar de zi cu zi sunt puține și posibil viciate de tenta propagandistică a autorului antic. Totuși, se pot cita câteva "meniuri": în prima jumătate a secolului II p. Chr., soldatul roman mănâncă slănină, brânză și bea apă amestecată cu oțet, hrană degustată și de împăratul Hadrian, personaj pozitiv în accepția autorului antic²⁰. Aproape un secol mai târziu, Caracalla, "își macină singur grâul pentru pâinea coaptă pe cărbuni", hrană considerată a "celui mai sărman soldat"²¹. Este greu de crezut că, în conformitate cu aceste texte antice, militarul roman nu consuma carne. Cercetările arheologice

au dovedit că resturile menajere de pe lângă castre atestă consumul de carne în meniul militar roman²².

Cum trăia un militar din legiune din soldă, confruntat cu prețurile cunoscute pentru Dacia romană? În timpul când au fost redactate tăblițele cerate, din cele 300 de denari, cât se estimează că era solda sa anuală în secolul II, un legionar putea cumpăra ½ de casă la Alburnus Maior²³. Cât privește hrana, dacă nu cheltuia decât pe hrană, îi revenea pe zi în medie 0,82 denari, împărțind cei 300 denari la 365 zile ale anului. Conform acestei medii, putea cumpăra în Dacia un miel la 4,3 zile sau un purcel la 6,09 zile, cantitate rezonabilă de alimente.

Dar, comparând sumele care fac obiectul tranzacțiilor din tăblițele cerate cu sumele la care se ridica solda, s-ar părea că militarul roman nu era prea bine răsplătit pentru viața sa, pusă permanent în primejdie. Aceasta cu atât mai mult cu cât solda era folosită de militar pentru asigurarea traiului zilnic, adică pentru hrană dar și cel puțin parțial, pentru haine, încălțăminte, echipament, armament și, acolo unde era cazul, pentru procurarea și întreținerea calului. Solda era diminuată și din cauza depunerilor obligatorii tip *bona castrensia* (vezi *supra*). Dar prețurile la care își procurau militarii romani cele trebuincioase traiului și luptei erau diferite, adică probabil mai scăzute decât cele curențe de pe piață, deoarece armata producea²⁴ ea însăși într-un sistem autonom și în același timp, beneficia de "furnizori" care depindeau de armată și invers. Cunoscuta *prata legionis* facilita costurile întreținerii animalelor de povară sau de luptă²⁵.

Din sursele scrise păstrate și din concluziile la care au ajuns cercetătorii care au studiat viața militarului roman rezultă că acesta introducea în circuitul economic al statului moneda, atât prin felul în care își procura cele necesare traiului de zi cu zi²⁶ - prin sume mai mici, de-a lungul carierei - cât și prin *honestia missio*, la sfârșitul acestei etape de viață.

Cantitățile destul de mari de monedă care au fost și continuă să fie descoperite în mediul militar din Dacia, mai mari în comparație cu cantitățile de monedă se provin din mediul civil, conduc spre concluzia că provincia era, cel puțin până la jumătatea secolului III, bine legată la economia de tip monetar practică în restul Imperului roman.

NOTE

- ¹ Numerotarea tăblițelor este preluată din IDR I/1.
- ² Crawford 1997, 173.
- ³ Macrea 1969, 326; CIL, III, 1448; IDR III/2, 72; IstRom II 2001, 200.
- ⁴ Macrea 1969, 326; CIL, III, 1482; IDR III/2, 129; IstRom II 2001, 200.
- ⁵ Macrea 1969, 317, 326; CIL, III, 1504.
- ⁶ Macrea 1969, 317, 326; CIL, III, 1212.
- ⁷ Macrea 1969, 326; CIL, III, 7860; IDR III/3, 131; IstRom II 2001, 200.
- ⁸ Duncan-Jones 1974, 93; 101; 107; 108; 159; 166-171.
- ⁹ Mrozek 1971, 444-445.
- ¹⁰ TabCerD XVI.
- ¹¹ Mrozek 1971, 446-447; IDR I 1975, 246.
- ¹² Turcan 1963, 46.
- ¹³ Vezi IDR I 1975, 217-223.
- ¹⁴ Mrozek 1971, 448-449.
- ¹⁵ Vezi TabCerD VIII; IDR I 1975, 223-226.
- ¹⁶ Vezi TabCerD VIII; IDR I 1975, 223-226.
- ¹⁷ Vezi TabCerD VIII; IDR I 1975, 223-226.
- ¹⁸ Vezi TabCerD VII; IDR I 1975, 217-223.
- ¹⁹ Vezi TabCerD VII și TabCerD VIII.
- ²⁰ SHS, Vita Hadriani, 10, 2, apud Carrié 2001, 114.
- ²¹ Carrié 2001, 114.
- ²² Carrié 2001, 114.
- ²³ TabCerD IX.
- ²⁴ Le Bohec 1989, 234.
- ²⁵ Le Bohec 1989, 235-236.
- ²⁶ Carrié 2001, 119.

CAP. IV. CONSTATĂRI PRIVIND DESCOPERIRILE MONETARE IZOLATE ÎN CASTRELE TRUPELOR AUXILIARE DIN DACIA ROMANĂ

1. Expunere de motive și metodologie

În lucrarea de față am adunat informațiile extrem de dispersate și de multe ori fruste, privind circulația monetară în castrele auxiliare din Dacia romană. *Catalogul descoperirilor* monetare pe care l-am întocmit are drept scop realizarea unei imagini cât mai veridice a prezenței monedelor romane în mediul din castrele auxiliare, unde trupele erau retribuite în mod diferit față de legiuni.

Am inclus în *Catalogul descoperirilor* și monedele provenite din așezările civile din imediata apropiere a castrelor, așezări care, indiferent de regimul lor administrativ antic, erau dependente economic de respectiva unitate militară. Aceste monede sunt însă foarte puțin numeroase, datorită cercetărilor sporadice desfășurate în siturile arheologice de acest tip, atenția majoră a cercetătorilor îndreptându-se asupra castrelor, în primul rând. Din păcate, nu întotdeauna monedele au fost publicate menționându-se clar proveniența descoperirii: din *interiorul castrului* sau din apropiere etc.?, așa încât intenția inițială de a trata pe larg specificul circulației monetare din cele două zone ale unui sit militar roman auxiliar a fost abandonată.

Catalogul descoperirilor include monedele din 76 de situri arheologice, cercetate sau necercetate sistematic. Pentru partea sudică a teritoriului am urmărit în bibliografie castrele care se știe că au aparținut provinciei Dacia și de asemenea, cele ale Moesiei Inferior în timpul lui Traian, adică din perimetrul cuprins între Carpați, Dunăre, Jiu și limesul transalutan. Numărul de situri repertorizate este mai mic decât numărul castrelor auxiliare cunoscute în zona luată în considerare, aceasta datorită faptului că, bineînțeles, nu am inclus în lucrare castrele de pe al căror teritoriu nu sunt

cunoscute, în bibliografia de specialitate consultată, descoperiri de monede. Lipsesc astfel castrele de la Dupljaja, Grebenac, Vârșeț, Zăvoi, Abrud, Flămânda, Putineiu, Băneasa II, Roșiorii de Vede, Valea Urluii, Ghioca, Urluieni I, Fâlfani, Săpata de Jos I, Albota, Purcăreni, Câmpulung Muscel II, Islaz–Racovița, Tia Mare, Momotești, Jiblea, Perișani, Râul Vadului, Lișteava, Pinoasa, Pleșa, cea mai mare parte dintre ele necercetate. În ceea ce privește numărul monedelor descoperite în unele dintre siturile incluse în *Catalogul descoperirilor*, acesta poate fi mai mare, dar ne-am limitat să înregistrăm numai piesele publicate.

Deoarece lucrarea are drept scop delimitarea mediului militar reprezentat de trupele auxiliare romane, ne-am îndreptat atenția și asupra altor descoperiri provenind din mediul militar al provinciei Dacia. Astfel, în afară de siturile arheologice în care sunt cunoscute castrele de trupe auxiliare, am inclus în lucrare și câteva puncte în care fortificațiile nu au fost încă identificate pe teren, dar în care existența unor trupe auxiliare este considerată drept certă, atestată fiind de repetate descoperiri de cărămizi cu ștampila unor unități. Aceasta este motivația pentru includerea descoperirilor din siturile de la Cristești și Zlatna în *Catalogul descoperirilor*. Pentru același motiv am inclus în *Catalogul descoperirilor* și tezaurul de la Păuleni.

Pentru a putea delimita mai corect caracteristicile circulației monetare din siturile de trupe auxiliare, a devenit necesară constituirea unui etalon, la care să se poată raporta aceste descoperiri. Materialul folosit drept etalon de comparație include trei tipuri de situri romane, atât din provincia Dacia, cât și din provincia Pannonia Superior. Aceste situri sunt pentru Dacia următoarele: Turda și Alba Iulia, castre de legiune cu așezările lor civile, Micăsasa, așezare de olari, ca așezare civilă și Ulpia Traiana Sarmizegetusa, unde a staționat temporar legiunea IV Flavia, dar care după retragerea acesteia nu a mai avut fără nici un fel de garnizoană. Alegerea celor două localități civile din Dacia se explică prin faptul că descoperirile de monede izolate au fost publicate recent și în număr considerabil, pentru a se putea constitui într-un fond destul de mare, necesar operațiilor statistice. Alegerea acestor ultime două situri civile drept etalon s-a făcut și urmărindu-se ideea de a avea o medie între o așezare civilă mică, meșteșugărească, așa

cum era cea de la Micăsasa și un centru urban de prim rang, așa cum era capitala provinciei Dacia. Mai mult, situarea lor geografică îndepărtată de granița sudică a provinciei, zonă în care circulația monetară era influențată de circulația monetară extra-provincială, ne-a determinat să alegem siturile de la Micăsasa și Ulpia Traiana Sarmizegetusa, iar nu situl de la Orlea, ale cărui numeroase monede au fost publicate în mod sistematic¹. Pentru provincia Pannonia Superior am luat drept material comparativ următoarele situri: *Carnuntum* (Petronell, Austria), castru de legiune cu așezare civilă, *Arrabona* (Győr, Ungaria), castru auxiliar cu așezare civilă, *Ad Mures* (Ács, Ungaria), castru auxiliar fără așezare civilă cercetată și *Neviodunum* (Drnovo, Slovenia), așezare civilă fără garnizoană. Tabelele și graficele prin care am urmărit compararea datelor din aceste tipuri de locuri cuprind doar descoperirile cu monede emise de la anul 106 până la părăsirea Daciei de către romani. Pentru secolul I p. Chr. nu ne-a fost accesibilă bibliografia necesară, dar nu credem că lipsa acestor date viciază statisticile generale privind compararea circulației monetare în cele două provincii, având în vedere că Dacia nu constituia, în secolul I, un teritoriu administrat de statul roman, deci circulația monetară nu putea avea, în acest timp, aceeași bază economică, legislativă și administrativă cu Pannonia Superior.

Procentajele reprezentate de emisiunile fiecărui împărat și frecvența nominalelor privind monedele izolate descoperite în castrele de trupe auxiliare din Dacia au fost inserate în tabele cuprinzând aceleași categorii de date privind monedele izolate din castrele de legiune și din așezările civile.

Tabelele și graficele sunt întocmite individual numai pentru castrele auxiliare în care s-au descoperit mai mult de cinci monede determinate. În această ultimă categorie de tabele și grafice nu sunt cuprinse monedele neidentificate și nici cele nedeterminate.

2. Scurt istoric al problemei și bibliografia utilizată

Bibliografia parcursă este stufoasă și foarte vastă, în comparație cu numărul limitat de monede incluse în *Catalogul descoperirilor*. Interesul pentru studiul antichităților romane aflate pe pământul vechii provincii Dacia

datează de foarte multă vreme și a însemnat atât cercetarea urmelor de construcții, cât și a inventarului mobil găsit în apropierea ruinelor. În consecință, obiectele romane de lux sau uzuale, inscripțiile și monedele au intrat în atenția învățaților încă din vremea Renașterii. Rețeaua de castre care asigura paza Imperiului roman a atras și aceasta de timpuriu atenția celor interesați de antichitățile romane. Pentru teritoriul din sudul Carpaților, interesul pentru acest domeniu a apărut încă de la cronicarii munteni. Astfel, cele mai vechi date asupra antichităților romane de pe teritoriul fostei provincii Dacia sunt cele din opera cronicarilor munteni și moldoveni, care reprezintă doar simple notificări ale existenței ruinelor romane pe teritoriul Munteniei. Aici condițiile politice, respectiv stăpânirea otomană, nu au fost propice dezvoltării studiilor clasice la un nivel comparabil cu mediul cultural din Transilvania. Dar tot circumstanțele politice au condus la faptul că datorăm primele planuri și ridicări în teren a unor castre din sudul Carpaților contelui L. F. de Marsigli, inginer militar al armatei austriece, care a realizat această lucrare pe când se afla în slujba coroanei imperiale austriece pe pământul Olteniei², la sfârșitul secolului al XVII-lea și la începutul celui de al XVIII-lea.

În notele de călătorie ale persoanelor care au trecut în secolele XVIII și XIX prin teritoriul provinciei Dacia sunt frecvente mențiunile privind antichitățile romane, construcțiile în ruină sau doar monede și obiecte. Nu am reținut și citat în *Catalogul descoperirilor*, decât titlurile acelor lucrări, în care am găsit menționate descoperiri monetare prezentate nu numai descriptiv, ci într-o formă utilizabilă pentru studierea circulației monetare antice și din punct de vedere statistic. Aceste lucrări apar abia în secolul XIX. Este vorba de scrierile lui C. Gooss³ și J. F. Neigebaur⁴, precum și de rapoartele pe care arheologii transilvani le trimiteau la Viena, Budapesta sau Berlin, la publicațiile de specialitate care se editau atunci. La fel de importante pentru datele corecte referitoare la descoperirile arheologice și numismatice sunt informațiile publicate în revista editată la Sibiu, *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde* și, în general, întreaga activitate a învățaților reuniți în *Siebenbürgisches Karpatverein*, dintre care M. J. Ackner și M. Kimakowicz sunt cei mai importanți. Pentru teritoriul de la sud de

Carpați, interesul pentru antichitatea romană este mai mare abia în secolul al XIX-lea, când apar lucrări cuprinzând referiri importante la descoperirile de monede. Este vorba de rapoartele și scrierile lui Cezar Bolliac și Al. Odobescu. Dar abia activitatea lui Gr. Tocilescu pune pe baze moderne cunoașterea antichității romane în arealul studiat. Neigebaur a călătorit și în părțile sudice ale provinciei Dacia, al treilea traseu parcurs fiind între Dunăre și pasul Turnu Roșu, urmând apoi valea Oltului⁵. La Turnu Severin⁶ știa că s-au găsit monede romane, de la Reșca la fel - "foarte multe"⁷. Se oprește la Răcari, semnalează castrul⁸, dar nici o monedă. La fel la Slăveni⁹.

În secolul al XX-lea alți arheologi și istorici și-au îndreptat atenția cu mult succes spre vestigiile romane ale teritoriului de la sud de Carpați. Din păcate, monedele sunt mult mai puțin prezente în literatura de referință, decât pentru zona nordică a Daciei.

Săpăturile sistematice organizate încep în castrele romane din Dacia în cursul celei de-a doua jumătăți a secolului XIX și continuă, cu binecunoscutele întreruperi cauzate de împrejurările economice și politice, până în prezent. Publicarea rezultatelor, respectiv a materialului arheologic și numismatic provenit din aceste săpături, este însă extrem de inegal realizată, iar de acest fapt lucrarea de față este dependentă.

Pentru alcătuirea *Catalogul descoperirilor*, am preluat datele necesare din rapoartele de săpături publicate în decursul timpului de către responsabilii de șantier în *Materiale și cercetări arheologice*, începând cu anul 1953, continuată după 1992 cu *Cronica cercetărilor arheologice*. De un real folos s-au dovedit a fi cronicile de descoperiri numismatice și arheologice, publicate, începând cu anul 1958, în *Dacia N. S.*, în *SCIV(A)* și în *SCN* de către regretatul Bucur Mitrea și, din anul 1986 înapoi, împreună cu Gh. Poenaru Bordea. În aceste cronici, numite aproape invariabil *Descoperiri recente și mai vechi de monede antice în România*, au fost publicate pentru prima și de multe ori pentru ultima dată monede izolate și tezaure cu loc cert de descoperire, fie provenind din cercetări sistematice, fie din descoperiri fortuite.

Un loc important în bibliografia lucrării este ocupat de lucrările de sinteză, în primul rând de tratatul editat de Academia Română în anul 2001,

Istoria românilor, volumul II, *Daco-romani, romanici, alogeni*. De asemenea, lucrările de sinteză care se referă la anumite aspecte ale circulației monetare pentru întreaga Dacie sau numai pentru unele părți din provincie, au fost de interes major pentru lucrarea noastră. Ne referim la lucrările prof. univ. D. Protase, *Tezaurizarea antoninianului în Dacia*, (1958), *Les trésors monétaires de la Dacie romaine. Leur signification sociale – économique et ethnopolitique*, (Roma, 1965) și *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, (1966).

O mare parte dintre monedele cuprinse în repertoriu au fost preluate din studiile și monografiile privind castrele cercetate, pe care arheologii, în colaborare uneori cu numismați, le-au publicat fie în volum separat, fie în anuarele muzeelor județene. În această categorie pot fi citate monografiile castrelor de la Bologa¹⁰, Brâncovenești¹¹, Brețcu¹², Buciumi¹³, Ilișua¹⁴, Mehadia¹⁵, Pomet¹⁶, Romita¹⁷, Românași¹⁸, Râșnov¹⁹ precum și publicarea, aparte de comentariul arheologic lărgit asupra sitului, a monedelor provenite din descoperiri. Tot în această categorie se înscriu lucrările privind descoperirile monetare de la Gherla²⁰, Porolissum²¹ și Orșova²². Asupra tezaurilor găsite în mediul militar, date și interpretări de ultimă oră sunt înregistrate în cartea cercetătoarei Viorica Suciuc, *Tezaurile monetare din Dacia romană și postromană*, Cluj-Napoca, 2000. O lucrare deosebit de importantă, în ceea ce privește repertorierea descoperirilor de monede izolate începând cu anul 106 p. Chr., este cartea lui C. Găzdac, *Circulația monetară în Dacia și provinciile învecinate de la Traian la Constantin I*, vol. I-II, Cluj - Napoca, 2002.

3. Circulația monetară în castrele auxiliare din Dacia

Monedele izolate descoperite într-un sit de locuire de orice fel, civil sau militar, constituie expresia procentuală a circulației monetare în arealul respectiv. În această ordine de idei, cunoașterea caracteristicilor circulației monetare din castrele auxiliare din Dacia și interpretarea lor poate conduce la concluzii privind politica monetară a statului roman în provincia Dacia.

Descoperirile din castrele auxiliare nu sunt uniform distribuite pe întreaga suprafață a provinciei. În general²³, numărul de monede pentru un

sit este acela de aproximativ 20 de piese. Cea mai mare parte a monedelor descoperite izolat provine de pe teritoriul Daciei intracarpatică, în vreme ce de pe teritoriul de la sud de Carpați al provinciei provine cea mai mare parte a monedelor teaurizate. Această situație se explică, în primul rând, prin faptul că numai pentru câteva situri arheologice cuprinzând castre de trupe auxiliare de pe teritoriul de la sud de Carpați au fost publicate monedele provenind din cercetările arheologice și din descoperirile întâmplătoare: Slăveni, Drobeta, Bivolari, Bumbesti, Răcari, Urluieni și Vârtoș. Pentru celelalte situri de la sud de Carpați suntem nevoiți să ne limităm la descoperirile întâmplătoare menționate în cronicile de descoperiri arheologice și numismatice. Dar este posibil ca nici circulația monetară din epoca romană să nu fi fost prea uniformă. Pe de altă parte diferențele mari între numărul de monede descoperite în siturile cercetate și publicate cu atenție, cum ar fi, de exemplu, situația de la Brâncovenești (11 monede, de la Hadrian la Filip Arabul) și cea de la Ilișua (415 monede, de la denari republicani romani la Filip Arabul), rezidă și în starea de conservare a ruinelor, în intensitatea și extensiunea explorărilor, ori în grija cu care au fost adunate și publicate monedele în cursul timpului.

4. Structura numerarului izolat descoperit în castrele auxiliare din Dacia

Pentru a urmări mai bine caracteristicile acestor descoperiri, le-am împărțit, după data de emisiune și proveniență, în opt categorii. La delimitarea cronologică a acestor etape am avut în vedere următoarele criterii: politica monetară a împăraților emitenți, caracteristicile circulației monetare locale din etapele cronologice respective, precum și data unor evenimente importante, cum ar fi cucerirea și părăsirea Daciei de către administrația romană. Aceste categorii²⁴ sunt:

- I - denari republicani romani și ai lui M. Antonius, în total 58 de bucăți;
- II - monedele emise în secolul I p. Chr., până la Nerva, în total 291 bucăți. Am urmărit astfel să departajăm monedele emise înainte de cucerirea Daciei;
- III - monedele emise de la Traian până la Antoninus Pius, 1379 bucăți. Monedele de la Traian au fost incluse aici toate, chiar și cele emise înainte

de războaiele dacice, considerând că marea lor majoritate, în special nominalul de cupru, nu ar fi putut să circule în timpul Daciei libere. De asemenea, nici bibliografia consultată asupra descoperirilor monetare nu oferea, în multe cazuri, informații asupra datării monedelor;

IV - monedele emise de Marcus Aurelius, Commodus și de ceilalți împărați anteriori lui Septimius Severus, în total 349 bucăți;

V - monedele emise de la urcarea pe tron a lui Septimius Severus, în 193, până la anul 200 și monedele de la începutul secolului III, de la Septimius Severus până la Maximinus Thrax inclusiv, în total 1186 piese.

VI - monedele emise între anii 238-249, până la încheierea domniei lui Filip Arabul, în total 358 exemplare;

VII - monedele de la Traianus Decius până la Aurelian inclusiv, adică până la părăsirea oficială a provinciei Dacia, în total 208 bucăți;

VIII - monedele nedeterminate și ale altor emitenți, 488 piese.

De fapt, toate cele 4317 monede care au fost descoperite izolat au circulat numai într-o perioadă scurtă de timp, adică în cei aproximativ 170 de ani, cât a durat stăpânirea romană la nordul Dunării, considerând monedele anterioare anului 106 ca piese rămase în circulație pentru mai mult timp.

În cele ce urmează vom analiza circulația monetară în castele trupelor auxiliare din Dacia romană, pentru fiecare dintre aceste etape de timp.

A. Monede romane republicane

Cele mai vechi monede romane găsite în castele auxiliare din Dacia sunt denarii republicani. Ei au fost găsiți în număr mic (1-3 bucăți), în aproape toate siturile de unde monedele au fost strânse și publicate în număr mare. Denarii republicani sunt în număr de 29, reprezentând 0,67 % din totalul monedelor izolate descoperite în castele auxiliare. Cel mai vechi denar este cel emis de Sp. Afranius la Roma, în 150 a. Chr. (Crawford 206/1)²⁵. Această monedă a fost descoperită în timpul cercetărilor arheologice în cimitirul așezării feudale de la Feldioara (jud. Brașov) și se consideră că provine – împreună cu alți 5 denari imperiali romani, datând de la Antoninus Pius la Severus Alexander – din situl militar roman aflat în imediata apropiere. Alți denari republicani descoperiți în castele auxiliare datează de la M.

Fourius Philus (a. 119 a. Chr.), Q. Pomponius Musa (a. 66 a. Chr.), Cn. Planicius (a. 55 a. Chr.), Mn. Cordius Rufus (a. 46 a. Chr.) etc. În castrul de la Porolissum-“Pomet”- situl arheologic cu cele mai multe monede publicate - au fost descoperiți 17 denari republicani, cel mai vechi fiind emis în a. 91 a. Chr. către de Cn Blasius.

Aprecierea de care se bucurau în mediul militar denarii republicani este dovedită și de descoperirea în castrul de la Bumbesti a unei brățări (fragment de brățară?) confecționată din trei denari republicani, emiși de P. Servilius Rulus, Man. Fonteius și C. Licinius Macer, datați în a. 91-83 a. Chr.

Denarii republicani sunt întâlniți și în celelalte tipuri de situri arheologice romane, anume în cele având castre de legiune, precum și în așezările civile. Acest tip de numerar este relativ mai puțin frecvent în siturile arheologice romane având castre de legiune. Astfel, la Potaissa și Apulum au fost descoperiți doar 8 denari republicani romani, în schimb în ambele așezări civile de la Micăsasa și de la Ulpia Traiana s-au găsit 31 de asemenea monede²⁶.

O altă categorie de monede anterioare anului 106 o constituie denarii pentru legiuni emiși de M. Antonius ca triumvir în anii 32/31 a. Chr. Numărul lor nu este mai mare decât al denarilor republicani obișnuiți. Bibliografia indică 29 de denari de legiune, dar numărul lor ar putea fi mai mare, în detrimentul celorlalți denari republicani, deoarece uneori, sub simpla mențiune de “denari republicani”, se pot găsi și monedele lui M. Antonius. Procentual, denarii lui M. Antonius reprezintă o cotă de 0,67 % din totalul monedelor găsite în castre.

Prezența denarilor republicani în arealul militar al Daciei romane poate fi motivată prin faptul că aceste monede au fost primite în continuare pe piață datorită valorii lor intrinsece, adică a argintului de bună calitate și a greutateii mai mari decât a monedelor de argint emise după 106. Este posibil, de asemenea, ca unii denari, tocmai datorită argintului bun conținut, să constituie pradă de război.

Din punct de vedere cronologic, denarii republicani descoperiți în castrele auxiliare nu depășesc vechimea celor existenți în mod obișnuit în tezaurele monetare din Dacia preromană, adică anul 150 a. Chr. Această situație lasă loc ipotezei că denarii republicani descoperiți în castrele auxiliare

pot să provină, parțial, pe diverse căi – pradă? comerț local desfășurat după 106? – și din fondul de monedă existent pe pământul Daciei la momentul cuceririi romane.

Denarii lui M. Antonius au fost emiși în mediu militar, anume pentru soldă și în aceste condiții persistența lor în același mediu pare normală. Denarii lui M. Antonius nu sunt prea frecvent întâlniți în celelalte tipuri de situri arheologice romane, adică în cele având castre de legiune, și nici în așezările civile. Acest tip de numerar este cel mai puțin frecvent în siturile arheologice romane având castre de legiune. Astfel, la Potaissa și la Apulum au fost descoperiți doar 4 denari emiși de M. Antonius, iar în ambele așezări civile de la Micăsasa și de la Ulpia Traiana tot 4 asemenea monede²⁷.

B. Moneda romană emisă în secolul I

Monedele romane datând din secolul I p. Chr. sunt în număr de 291, dintre care 6 neidentificabile. Procentual, reprezintă 6,74 % din totalul monedelor izolate găsite în castrele auxiliare. Monedele emise înainte de Nero sunt puține, doar 31 de bucăți. Coeficientul de intrare²⁸ pe an este mic pentru toți împărații din secolul I, scăzând chiar sub 1 pentru Augustus, Tiberius, Caligula și Claudius I, adică pentru împărații dinaintea lui Nero, ale căror monede au fost retopite de către acesta în mod masiv. Monedele de la Nero sunt, comparativ, mai numeroase: 23 de bucăți în total, având coeficientul de intrare/an 5,0. Același coeficient pentru cei trei împărați din anul 69 este o excepție, datorată timpului mic de domnie. Cele mai numeroase monede din secolul I p. Chr. sunt cele de la împărații din dinastia Flaviilor, anume 91 de piese de la Vespasian, 20 de la Titus și 76 de la Domițian, dar coeficientul cel mai mare aparține monedelor emise de Nerva, anume 12,95%. Acest aflus mare de monede de la predecesorul imediat al lui Traian se datorează probabil faptului că ele au intrat în Dacia în timpul cuceririi noii provincii și în anii imediat următori, când aici au staționat cel mai mare număr de soldați romani existent vreodată la nordul Dunării²⁹.

În ceea ce privește categoriile de numerar, fondul monetar emis în secolul I p. Chr. prezintă anumite particularități, pe care vom încerca să le detaliem în continuare.

Din secolul I datează 21 dintre toți cei 28 de aurei găsiți în castrele auxiliare, ca descoperiri izolate. Ei sunt emiși de Nero (7), Galba (1), Otho (2), Vespasian (5), Titus (4), Titus pentru Domițian (1) și Domițian (1). Marea majoritate a acestor aurei provine din castrele de pe limesul nordic și nord-estic al Daciei, adică de la Bologa, Gilău, Buciumi, Cășei, Gherla, Boroșneu Mare, Sânpaul, Sărățeni, alți cinci din Banat, (de la Banatska Palanka, Fârliug, Pojejena și Vărădia), iar din estul Transilvaniei, de la Râșnov-*Cumidava*, trei aurei. În afara acestor monede cu numărul clar precizat, în literatura de specialitate se menționează “monede de aur de la Nero și Domitian în număr neprecizat” tot în estul Transilvaniei, la Comalău. Monedele de aur descoperite în castrele auxiliare din Dacia sunt puține, dar această situație a circulației monetare din arealul cercetat este normală, numărul mic de monede de aur găsite izolat fiind una dintre caracteristicile circulației monetare romane în întreaga provincie Dacia și în întreg Imperiul roman³⁰.

Categoria de numerar imediat următoare, ca valoare, pentru monedele emise în secolul I, este denarul. Denarii emiși în secolul I p. Chr. - mai corect spus, până la Nerva inclusiv - se află în situația de piese rămase în circulație: în parte, mică, desigur, din circulația din Dacia preromană, în parte veniți cu trupele sau coloniștii romani, după anul 106, la nordul Dunării. Menținerea lor în circulație se datorează, ca și în celelalte două cazuri expuse mai sus, procentului mare de argint conținut³¹, între 900-980 ‰. Denarii din secolul I p. Chr. sunt în număr de 113, acestora adăugându-li-se 24 denari falși și 7 denari suberați³². Cu excepția unui singur denar de la Claudius I, toți sunt emiși începând cu Nero, dar ulterioari reformei. Cel mai bine reprezentați sunt denarii emiși de împărații din dinastia Flaviilor, eșalonați în mod descrescător începând cu Vespasian cu 46, urmat de Titus cu 9 și de Domitian cu 35 denari. Emisiunile lui Nerva sunt reprezentate prin 12 denari. Tot de categoria monedei de argint, dar numai în intenție, aparțin denarii falși și cei suberați. Numărul lor urmează procentual curba statistică a denarilor veritabili, adică din nou cei mai mulți aparțin împăraților Flavieni: Vespasian 10, Titus 3, Domițian 8. Există și un fals după un denar de la Augustus, descoperit la Porolissum-“Pomet”. Cu alte cuvinte, se pare că se falsifica respectându-se procentajul fiecărui împărat ale cărui monede erau prezente pe piață.

Moneda de cupru în diferite aliaje este reprezentată prin 112 piese, specia cea mai frecventă fiind asul – 66 de bucăți, emise de la Augustus până la Nerva, cu excepția împăraților Galba și Vitellius. Cei mai numeroși provin de la Flavieni – Vespasian 9, Domitian 11 bucăți. Toate monedele dinainte de Nero, cu excepția unui denar de la Claudius I, sunt monede de cupru, dintre care cele mai multe, 21 de exemplare, sunt ași. Dupondii (23 piese) și sestertii (13 piese) provin în cel mai mare număr tot de la Vespasian, Domitian și Nerva. Tot în secolul I, sunt emiși 3 *semisses* (de la Nero) descoperiți 2 la Buciumi, 1 la vama romană de la Porolissum și un *quadrans* (de la Augustus), descoperit la Drobeta. Acestea toate sunt categorii de nominal roman mai rare în Dacia.

Descoperirea, pe teritoriul Daciei, a unor piese de cupru contramarcate, emise de Augustus și de Tiberius, constituie un argument pentru intrarea după anul 106, din circulația monetară a altor provincii romane, a monedelor de cupru emise în secolul I p. Chr.

Aceste monede contramarcate sunt: un as de la Augustus (contramarcă de 2 ori, cu roată cu spițe și cu cap bărbătesc și monograma VAR), 1 as de la Tiberius (contramarcă NCAPR), ambele monede descoperite la Buciumi și un as de la Augustus (contramarcă cu M), descoperit la Drobeta. Este de remarcat că toate aceste trei monede provin din situri cu foarte multe descoperiri monetare izolate, unde în antichitate s-a desfășurat, probabil, un activ comerț mărunț, care le-a menținut, probabil, mai mult timp în circulație.

Monedele din secolul I aflate în siturile cu castre auxiliare sunt apropiate ca număr de cele din siturile având castre de legiune, unde au fost găsite 212 bucăți emise în această perioadă, reprezentând 5,99 % din total. În așezările civile, monedele din acest interval de timp sunt în număr de 55 bucăți, adică 4,32 %. Spre deosebire de situația din castrele auxiliare și din cele de legiune, în așezările civile denarii sunt mai puțin numeroși³³, doar 13 din 55 de monede. Monedele de aur sunt aici reprezentate de o singură piesă de la Tiberius, găsită la Ulpia Traiana Sarmizegetusa.

Acest tablou al prezenței monedelor emise în secolul I p. Chr. pe teritoriul provinciei Dacia este considerat drept apropiat tabloul circulației din

alte provincii ale Imperiului și constituie, totodată, o dovadă de integrare rapidă a provinciei Dacia în circuitul economic al lumii romane³⁴.

C. Moneda romană emisă în anii 106-161

Structura acestui fond monetar descoperit în castrele auxiliare ale Daciei intracarpatică prezintă particularități legate în primul rând de schimbările majore petrecute pe teritoriul de la nordul Dunării. După anul 106, situația politică și economică se schimbă radical. Pe teritoriul Daciei intră un număr considerabil de persoane civile și militare, care aduc cu sine sistemul economic roman, bazat pe schimbul monetar, pe folosirea masivă a monedei de metal prețios și de cupru³⁵. Domniile împăraților Traian, Hadrian și Antoninus Pius coincid cu o perioadă marcată de relativ puține probleme financiare, comparativ cu anii de la mijlocul secolului III. Metalul prețios și cuprul abundă pe piața financiară a Imperiului roman și acest fapt menține, în pofida inflației ce se manifesta deja, stabilitatea economică.

Monedele emise în această perioadă și descoperite în arealul castrelor auxiliare constituie, comparativ, cel mai numeros fond pecuniar existent în vreuna dintre cele opt categorii în care am împărțit durata circulației monetare din Dacia. Cele 1379 de monede emise între 106-161 reprezintă 31,94 % din totalul monedelor izolate aflate în castrele auxiliare. Aceeași adundență de numerar se pare că exista concomitent și în celelalte tipuri de așezări, dar cu anume particularități. În așezările civile, posibil mai legate economic de numeroasele castre de trupe auxiliare, circulația monetară între 106-161 constituie cea mai bogată etapă – de 699 piese, adică 54,95 % din totalul monedelor izolate descoperite aici. În siturile având castre de legiune însă, etapa în discuție ocupă doar locul al doilea ca mărime, după etapa 193-238, reprezentată fiind de 773 de monede, adică 21,85 % din total³⁶. Acest fapt se datorează și situației că, de fapt pentru acest interval de timp nu există în provincia Dacia decât un singur sit având castre de legiune, la Apulum, cunoscut fiind că legiunea V Macedonica vine la nordul Dunării abia în anul 168.

În ordine descrescătoare, în castrele auxiliare cele mai numeroase monede provin de la împărații Antoninus Pius și familia sa (468 de monede), urmând cele de la Traian și familia sa (463 de monede), apoi cele de la Ha-

drian și familia sa, care sunt cele mai puține (448 de monede)³⁷. Ierarhia numerică absolută a emisiunilor celor trei împărați este inversată de coeficientul de intrare/an, calculat pentru fiecare emitent, ierarhie care stabilește pentru împăratul Traian cea mai intensă activitate monetară³⁸, având rata de intrare de 24,37 monede pentru fiecare an, față de 21,33 pentru Hadrian și 20,35 pentru Antoninus Pius. Situația este similară pentru monedele găsite în siturile cu caestre de legiune, unde ierarhia numerică absolută și a valorilor coeficienților de intrări/an este aceeași: Traian, Hadrian, Antoninus Pius. În așezările civile, situația este puțin diferită. Aici monedele de la Hadrian sunt cele mai numeroase și dețin cel mai mare coeficient de intrări/an. Explicația rezidă probabil în diferențele economice dintre mediul militar și civil. Astfel, se cunoaște că militarii, auxiliarii sau legionarii, au staționat în număr mare pe teritoriul provinciei în primii ani după cucerire și au fost, în mod sigur, bine remunerați după încheierea războaielor și chiar în timpul lor, mediul civil provincial consolidându-se mai puțin rapid.

Structura numerarului datat între 106-161, descoperit izolat în caestrele auxiliare, prezintă particularitățile sale distincte. Astfel, moneda de aur se întâlnește numai sporadic, bibliografia menționând doar cinci aurei. Ponderea valorică cea mai mare este deținută de denari: 390 denari oficiali, 61 falși, 29 suberați, 12 de billon, un denar hibrid și un denar barbarizat, în total 494 bucăți, adică 35,82 % dintre monedele etapei. Monedele de cupru sunt cele mai numeroase și diverse. Este vorba de 749 de piese, reprezentând 54,31 % din monedele etapei. Dintre acestea, cei mai numeroși sunt așii, urmați de sesterti și de dupondii. Situația se prezintă la fel în așezările civile, unde moneda de cupru este preponderentă, urmată fiind de denar, pe când în siturile cu caestre de legiune, monedele de cupru sunt cele mai numeroase (366 din 773 piese), urmate fiind îndeaproape de denar (357 bucăți din total). Concluzia care se impune este că, totuși - având în vedere puterea de cumpărare a denarului - armata avea mai mulți bani în metal prețios, decât mediul civil, în anii de la Traian până la Antoninus Pius.

Comparând datele statistice privind intrările de numerar³⁹ ce au avut loc în provincia Dacia și în Pannonia Superior, constatăm că provincia nou înglobată în Imperiu se bucura de o afluență mult mai mare de monedă,

coeficienții de intrare monedă/an fiind net superiori Daciei, atât în mediul militar, cât și în cel civil. Situația se datorează, probabil, afluenței mari de populație, atât militară cât și civilă dependentă de mediul militar, spre noua provincie cucerită cu atâta efort de către statul roman.

D. Moneda romană emisă în anii 161-193

Caracteristica majoră a circulației monetare în aceste trei decenii este recesiunea circulației monetare, în special spre finele etapei, manifestată în primul rând în scăderea, în descoperiri, a numărului de monede izolate. Situația este similară pentru întreg Imperiul roman și are sorginea în politica monetară a emitenților, confrunțați cu războaiele marcomanice și cu penuria de metal prețios.

Datând din această perioadă, în castrele auxiliare din Dacia au fost descoperite doar 349 de monede, adică 8,08 % din totalul numerarului aflat în arealul studiat. În siturile având castre de legiune din Dacia monedele sunt de asemenea puține (360 de bucăți adică 10,17 % din total), pe când în mediul civil scăderea nu este atât de drastică, aici fiind găsite 141 de monede, reprezentând 11,08 % din total. Concluzia care se desprinde este că mediul civil din Dacia a suportat puțin mai bine decât mediul militar aceste decenii, în care Imperiul roman a fost marcat de războaiele marcomanice și de epidemia de ciumă. Raportul numeric dintre moneda de argint și cea de cupru este aproximativ egal – 160 de denari, față de 161 de monede de cupru, pentru siturile având castre auxiliare. Situația este similară și la castrele de legiune, în vreme ce în așezările civile ponderea denarilor scade drastic la 16 bucăți, adică 11,34 % din monedele etapei. Moneda de aur este extrem de rară, singura piesă de acest fel fiind cea de la Faustina II(?) descoperită și aceasta numai cu probabilitate, în zona castrului de la Mehadia.

Cele mai numeroase monede ale etapei provin constant - în toate categoriile de situri - de la Marcus Aurelius, emitentul cu domnia cea mai lungă din cadrul etapei. Monedele sale sunt mai numeroase în siturile cu castre de legiune, decât în cele cu trupe auxiliare⁴⁰.

Emisiunile împăraților cu domnie scurtă de la sfârșitul secolului II sunt reprezentate în descoperirile din castrele auxiliare din Dacia prin puține

monede: 2 denari și 2 AE de la Cl. Albinus și un denar de la Di. Iulianus/Man. Scantilla.

În legătură cu ritmul de pătrundere a monedei romane în cursul secolului al doilea la nordul Dunării, se poate formula observația că rata anuală de intrare pentru tezaurul de tip *Commodus – Transilvania romană*⁴¹ are valori apropiate de același coeficient/an, obținut pentru circulația monetară din castrele auxiliare intracarpatiche. Ideea de comparație a acestor doi parametri pornește de la constatarea că un tezaur ascuns la un moment dat reprezintă o secțiune prin circulația monetară a aceluși moment, iar pe piața Daciei ar fi trebuit să existe la Commodus atât monede din secolul I cât și din secolul II. Emitenții sunt în mare parte aceiași, iar momentul ascunderii unui tezaur de tip Commodus este foarte apropiat de limita de timp pe care am luat-o pentru încheierea secolului II. Iată care sunt aceste cifre⁴²:

<u>Emitent</u>	<u>Coef. intrare/an tezaur-tip Commodus</u>	<u>Coef. intrare/an pt. mon. izoate desc. în castre auxiliare</u>
- Rep. Romană	--	--
- M. Antonius	0,16	--
- Augustus	--	0,49
- Tiberius	--	0,61
- Caligula	--	0,50
- Claudius I	--	0,69
- Nero	0,49	1,64
- Galba	0,16	5
- Otho	0,08	4
- Vitellius	0,33	1
- Vespasian	10,49	9,1
- Titus	1,98	10
- Domitian	3,11	5,07
- Nerva	0,74	13
- Traian	18,87	24,37
- Hadrian	18,37	21,33
- Antoninus Pius	27,16	20,35
- Marcus Aurelius	17,25	12,95
- Commodus	0,73	8,17

Precum ușor se poate observa urmărind lista de mai sus, Republica romană, M. Antonius și emitenții secolului I p. Chr. sunt prezenți în cantități relativ mici față de intrările masive de monedă din secolul II, atât în circulația mărunță din castrele auxiliare, cât și în tezaure. Dacă cifrele mediilor de intrare ale acestor două categorii de monedă sunt atât de apropiate, este posibil

ca influența vieții economice militare auxiliare să fi fost considerabilă asupra circulației monetare din întreaga provincie Dacia, în perioada respectivă.

În ceea ce privește raportarea la circulația monetară din alte părți ale Imperiului roman, menționăm că situația din provincia Dacia era, în anii 161-193, doar parțial similară celei din provincia Pannonia Superior, deoarece în cursul acestei etape pe teritoriul Pannoniei Superior s-a desfășurat războiul cu marcomanii. Dacă până la domnia lui M. Aurelius circulația monetară din Pannonia Superior pare să aibă o desfășurare asemănătoare celei din Dacia, starea de război pe teritoriu face să scadă în Pannonia Superior intrările de monedă/an, începând cu sfârșitul domniei lui M. Aurelius și continuând în timpul lui Commodus. De fapt, până la Septimius Severus numai castrele de legiune par a mai fi beneficiat aici de intrări de monedă⁴³.

E. Moneda romană emisă în anii 193-238

Principala caracteristică a acestei etape este aceea că intrările de monede reprezintă al doilea vârf ca mărime, după cel din anii 106-161, raportat la cantitatea de numerar prezentă în castrele auxiliare din provincia Dacia. Faptul își are explicația în starea financiară a armatei romane în deceniile respective. Împărații dinastiei Severilor au acordat maxima atenție retribuiri armatei, atât prin mărirea fără precedent a soldei - mai mult decât dublul în decurs de aproximativ 25 de ani⁴⁴ -, cât și prin acordarea, în același interval de timp, a 13 *donativa*. La acestea se adaugă altele două, acordate de Macrinus și de Maximinus Thrax. Trei dintre aceste *donativa* au fost destinate în mod special praetorienilor, respectivele sume fiind, deci, prea puțin importante pentru finanțele din Dacia, ca și efectul economic al jefuirii capitalei parților, în anul 198⁴⁵. Totuși, există alte sume, care pot fi importante pentru armata de la nordul Dunării, cum sunt cei 2500 de denari acordați fiecărui soldat în 193 și celelalte sume, a căror cifră nu s-a păstrat, acordate la 197 de Septimius Severus și, în "diferite ocazii", de Caracalla și de alți împărați⁴⁶. Canalizarea unor sume atât de mari către armată se regăsește în mărirea substanțială a numărului monedelor descoperite în castrele auxiliare din Dacia. Cele 1186 de monede emise între 193-238, reprezintă 27,47 % din tot numerarul descoperit în arealul de interes. Structura acestui numerar anunță criza monetară și economică a secolului III.

Particularitățile circulației monetare între 193-238 sunt descrise în cele ce urmează.

Moneda de aur este reprezentată de un singur exemplar, emis de Septimius Severus, găsit în castrul auxiliar de la Cătunele. Cu acest *aureus* se încheie, din punct de vedere cronologic, intrările de monedă de aur în castrarele auxiliare din provincia Dacia.

Monedele cele mai numeroase, pentru această perioadă, în castrarele auxiliare, sunt denarii, dar ei nu mai au valoarea intrisecă a celor din secolul II, deoarece procentajul de argint cu care sunt bătuți este scăzut⁴⁷. Avem 681 denari obișnuiți, 57 falși, 104 suberați, 31 de billon și 2 denari hibridi, în total 875 (73,77 %) de monede numite "denari". Subliniem că numărul denarilor falși, suberați și de billon este cel mai mare față de celelalte intervale de timp, iar dacă ținem cont de titlul scăzut al denarilor oficiali, putem considera întreaga etapă de la 193 până la 238 ca fiind una în care numerarul preponderent în circulația monetară este cel de inflație. Numărul mare de denari de altă calitate decât cea oficială – suberați, falși, din billon - în teritoriul luat în studiu este o altă caracteristică a etapei. Aceasta se datorează faptului că anii 193-238 se situează în plina desfășurare a crizei argintului monetizat⁴⁸ în Imperiul roman. Faptul că numărul cel mai mare de denari neoficiali datând din prima jumătate a secolului III a fost găsit pe teritoriul Daciei Porolissensis a dus la presupunerea că în acest timp, în această parte a provinciei, a activat un atelier de produs asemenea numerar⁴⁹.

Acum apar și primii antoniniani, în număr de 16, emiși de Caracalla (5), Iulia Domna (3), Elagabal(4), Iulia Maesa (2), Aquilia Severa (1) și Severus Alexander (1). Desigur că nu întâmplător, ci provenind din soldă, 13 bucăți dintre acești antoniniani timpurii s-au găsit în diferite puncte din zona intens militarizată de la Porolissum: în castrul de pe "Pomet", pe drumul roman și în templul Dolichenum⁵⁰. Anul 238, cu care se încheie această perioadă, este data reluării emiterii antoninianului pe scară largă, ceea ce va schimba întregul aspect economico-financiar al Imperiului în deceniile următoare.

Situația monedei care conține argint este similară în siturile cu castrale de legiune, aici preponderența denarilor⁵¹ de orice fel fiind mai accentuată – 1124 denari obișnuiți și suberați, adică 83,75 % din totalul de 1342 de

monede ale etapei. Antoniniani descoperiți în aceste ultime locuri sunt doar trei, toți descoperiți la Apulum, dar fără precizarea că ar proveni din castru. La Potaissa, printre monedele pentru care este precizat nominalul, nu există nici un antoninian pentru această perioadă. Această stare de fapt conduce la concluzia că inovația monetară a lui Caracalla nu fusese încă aplicată pe scară largă pentru trupele de elită din Dacia. În așezările civile nu se cunoaște nici un antoninian emis până la anul 238.

Monedele de cupru găsite în mod obișnuit în etapele anterioare, *sestertii*, *dupondii* și *asses* sunt mult mai puține între 193-238 decât pentru alte etape în castrele auxiliare. Apar în schimb mai multe monede de cupru provinciale, între care cele de la Nicaea Bithyniae sunt cele mai numeroase⁵².

Subliniem că, pe când în castrele auxiliare și în cele de legiuni numărul total al monedelor crește de aproape patru ori⁵³, în mediul civil monedele sunt numai cu 82 de bucăți mai multe decât pentru etapa anterioară, adică numai cu 63,22 %. Coeficientul de intrări monede/an este apropiat pentru situările militare: pentru Septimius Severus: 27,28 în castrele auxiliare, 27,89 în castrele de legiune, dar numai 4,17 în așezările civile. Pentru Caracalla valorile aceluiași coeficient sunt, în aceeași ordine, 21,17, de 25,83 și 3,33. Exemplele pot continua pentru întreaga perioadă, în conformitate cu materialul anexat⁵⁴. Subliniem că, deși intrările de monedă sunt modeste pentru așezările civile, totuși curba are același traseu ascendent ca și în cazul situărilor militare, confirmând dependența de armată sau unitatea sistemului pecuniar din provincia Dacia. Diferențe între coeficienții de intrări/an aparținând celor trei categorii de situri, militar auxiliar, militar de legiune și civil există și în Pannonia Superior, dar acolo ierarhia este alta: situările de legiune beneficiază de coeficienți mari, comparabili celor din provincia Dacia, în vreme ce situările de auxiliari și cele civile au, ambele categorii, coeficienți apropiați ca valoare, dar mici, sub cifra 10⁵⁵. În măsura în care datele pe care le-am strâns din bibliografia consultată sunt reale, mediul trupelor auxiliare din Pannonia Superior pare mult mai vitregit, decât cel din provincia Dacia.

Existența unui mare număr de monede emise de împărații dinastiei Severilor este caracteristic pentru întreaga provincie Dacia, care cunoaște în

aceste patru decenii o perioadă de maximă prosperitate⁵⁶. Moneda acestor împărați constituie una dintre componentele cele mai substanțiale ale tezaurilor ascunse în decursul secolului III⁵⁷. Totuși, având în vedere diferența mare de intrări de monedă/an dintre mediul militar și cel civil⁵⁸, concluzia poate fi doar aceea că bunăstarea societății depindea în foarte mare măsură de banii armatei.

F. Moneda romană emisă în anii 238 – 249

Numărul de monede din această etapă este de 358 de bucăți și reprezintă 8,29 % din totalul monedelor izolate găsite în castrele auxiliare din Dacia.

Pentru delimitarea în timp a acestei etape am ținut seama de faptul că anul 238 este considerat, pentru întreg statul roman, drept pragul crizei denarului, care începe să fie înlocuit cu emisiuni masive de antoniniani⁵⁹. Încheierea etapei este motivată de faptul că după Filip Arabul în situl de la Micăsasa încetează intrările de monede, iar în cel de la Orlea, precum și la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, ele scad brusc și drastic. Cei unsprezece ani constituie o etapă scurtă, dar în cursul căreia circulația monetară cunoaște schimbări majore, aliniindu-se la situația din restul statului roman.

Ca și în restul provinciilor romane, tipurile de numerar se reduc la două categorii, antoninianul și moneda de cupru. În această ultimă categorie, numărul de *sestertii*, *dupondii* și *asses* este mai mic, procentual, decât în celelalte perioade. Necesarul de monede de cupru de pe piață este completat de emisiunile coloniale. Acestea sunt venite din Orientul grecesc, cele mai numeroase fiind cele din Nicaea Bithyniae. Emisiunile de la Viminacium de tip PMSCOLVIM sunt în număr de 41 bucăți. Cele de tip PROVINCIA DACIA, emise începând cu anul 246 la Ulpia Traiana Sarmizegetusa⁶⁰, sunt în număr de 97 bucăți, adică aproape toate monedele de acest tip găsite în arealul castrelor auxiliare din Dacia.

Cea mai pregnantă caracteristică a etapei o constituie, pentru circulația monetară în castrele auxiliare din Dacia, dispariția denarului, ultimele exemplare fiind cele opt bucăți de la Filip Arabul, găsite câte una la Porolissum – “Pomet” și la Gilău și 6 la Mehadia. Denarii suberați cei mai recent⁶¹, datând de la Gordian III, provin, toți, de la Ilișua⁶².

Antoniniani apar în număr remarcabil, 136 de bucăți, reprezentând 35,19 % din totalul monedelor etapei aflate în circulație în castrele de trupe auxiliare. De la Gordian III sunt 66 de bucăți, adică jumătate dintre monedele acestui împărat. Antoniniani lui Filip Arabul *et sui* sunt 70 de bucăți, dar reprezintă numai 31,67 % dintre monedele acestui ultim emitent al etapei. Filip Arabul are coeficientul de intrare/an cel mai mare din toată istoria provinciei Dacia pentru castrele auxiliare, dar, între monedele emise de el, ponderea pieselor “de argint” tinde deja să scadă procentual în favoarea monedei de cupru, anunțând astfel situația din deceniile următoare. În situările cu castre de legiune din Dacia, antoniniani sunt mai numeroși, aici fiind descoperite 245 bucăți, adică 48,13 % din totalul etapei. În așezările civile din Dacia s-au găsit doar 20 antoniniani, adică abia 25,64 % din totalul monedelor etapei în mediul civil.

În Pannonia Superior antoniniani sunt încă extrem de puțini în castrele auxiliare: o singură bucată de la Filip Arabul la Arrabona, dar mai mulți (11 bucăți) în așezarea civilă de la Neviodunum. În schimb, ei au o prezență masivă la Carnuntum, situl având castru de legiune. Privită însă cu atenție, situația din mediul militar de legiune se dovedește a fi ușor diferită, deoarece antoniniani descoperiți *în interiorul castrului* sunt mult mai puțini. Astfel, la Carnuntum⁶³ primul antoninian datează de la Gallienus, la fel și la Vindobona⁶⁴. În Dacia, la Apulum, *în interiorul castrului* s-au găsit 2 antoniniani de la Filip Arabul și alți 2 de la Gordian III⁶⁵, iar la Potaissa 4 antoniniani de la Gordian III și 4 antoniniani(?) de la Filip Arabul⁶⁶. Concluzia este că antoninianul, monedă fiduciară de argint, nu era încă atotputernic în mediul militar de elită. În Dacia, în castrele de legiune există încă denari, iar în Pannonia Superior aproape *numai* denari, datați de la Gordian III și Filip Arabul, *în interiorul castrului*. Nu știm, însă, nimic despre poziția stratigrafică în care au fost găsiți, poate există elemente care să permită datarea pătrunderii lor mai târzie în circulația monetară a Daciei. În situl de legiune de la Carnuntum⁶⁷ coeficientul/an este de $96/6=16$ pentru Gordian III, apropiat de $128/6=21,33$ la Apulum pentru același împărat. Filip Arabul are coeficientul/an $116/5=23,2$ la Apulum, față de $161/5=32,2$ la Carnuntum.

G. Moneda romană emisă în anii 249 –275

Ultimii ani de existență ai provinciei Dacia sunt caracterizați printr-o scădere considerabilă a prezenței monedei romane în castele de trupe auxiliare⁶⁸, numărul total de monede datate în acești ani fiind de numai 208, adică 4,81 % din totalul monedelor izolate.

Moneda de aur lipsește cu totul. Numerarul care intră este numai din cupru și billon, în principal de două feluri, antoniniani și monedă de cupru provincială. În această ultimă categorie un loc important îl ocupă monedele bătute la Ulpia Traiana Sarmizegetusa și la Viminacium, adică emisiunile tip PROVINCIA DACIA 7 bucăți și tip PMSCOLVIM, 24 bucăți. În multe dintre castele auxiliare din Dacia ultimele monede romane descoperite aparțin acestor două tipuri.

Vârfurile intrărilor, în ordine descrescătoare, sunt: de la Aurelian (72 monede), Gallienus (49) și Claudius II (12). Marea lor majoritate sunt antoniniani: de la Aurelian (68 bucăți), Gallienus (39) și Claudius II (10)⁶⁹. Precizăm însă că numărul mare de monede emise de Aurelian provin aproape în totalitate (60 de antoniniani) de la Drobeta. Tot aici sunt descoperite și 27 din cele 49 de monede de la Gallienus. Având în vedere această stare de fapt, unicul vârf al circulației monetare din castele auxiliare din Dacia, pentru etapa 238-275, este în timpul lui Gallienus. Se confirmă, astfel, manifestarea “renașterii gallieniene” și, implicit, relația financiară cu Imperiul roman a lumii auxiliarilor din provincia Dacia.

Descoperirile din această etapă nu sunt uniform răspândite pe teritoriul întregii provincii. Conform datelor din *Catalogul descoperirilor*, cele mai multe monede provin din castele auxiliare din nordul Daciei: Porolissum-“Pomet” și Porolissum Drumul roman, Buciumi, Războieni, Gherla, zone care cercetările arheologice au fost mai intens publicate. Din castele de pe linia Dunării (Drobeta și Orșova), ori din Banat (Jupa, Pojejena, Mehadia, Teregova), provin multe monede ale acestei perioade, dar aici puteau intra și după domnia lui Aurelian, în vremea când teritoriul respectiv a reintrat în Imperiul roman.

Și în siturile cu castele de legiune sunt puține monede pentru această etapă: 323 bucăți, adică 9,13 % din total. Singura piesă de aur din această

zonă este un *aureus* de la Trebonianus Gallus, descoperit însă în exteriorul castrului de la Apulum, în *Colonia Nova Apulensis*⁷⁰. În cadrul circulației din siturile cu castru de legiune din Dacia se confirmă cele trei vârfuri ale curbei intrărilor care există pentru castrele auxiliare, pentru Gallienus, Claudius II și Aurelian, dar luând în calcul toate monedele din situri. Departajând monedele din interiorul castrului, situația se prezintă astfel: la Apulum Traianus Decius/Etruscus (1 antoninian), Valerian I/Salonina (1 antoninian); la Potaissa⁷¹ Volusianus (1 AE), Valerian I (3 AR), Valerian I/Gallienus (1 antoninian), Aurelian (1 antoninian). La Carnuntum, în interiorul castrului de legiune, s-au găsit: Gallienus (3 antoniniani), Claudius II (6 antoniniani), Aurelian (3 antoniniani)⁷². Descoperirile sunt la fel de sărace la Vindobona: în interiorul castrului s-au găsit monede de la: Gallienus (11 antoniniani), Claudius II (9 antoniniani), Aurelian (11 antoniniani), și 1 HS de la Aemilianus și 1 antoninian de la Tetricus⁷³. Având în vedere cunoștințele reduse asupra locului de descoperire pentru o mare parte din monedele publicate de la Apulum și Potaissa, putem emite ipoteza că plata legiunilor din Dacia nu era cu mult diferită față de cele din Pannonia Superior. Mai mult, în Dacia prosperitatea mediului civil din apropierea castrului de legiune și a castrelor auxiliare depindea în mod sigur și în această perioadă, de prezența armatei, deoarece în siturile civile, fără garnizoană, s-au găsit foarte puține monede (doar 22 bucăți), reprezentând 1,73 % din totalul numerarului izolat din acest tip de situri. Aici situația intrărilor de monedă este liniară, neavând un vârf nici pentru Gallienus.

H. Monede nedeterminate și aparținând altor emitenți

Acest ultim grup de monede este destul de mare: 488 de monede, reprezentând 11,30 % din total. El conține monede citate în bibliografia consultată drept “neprecizate” sau “nedeterminabile”, adică aflate într-o stare de conservare care nu permite atribuirea lor unui emitent, ci numai unei categorii de numerar și, uneori, chiar unui secol de emisiune. În această situație nu se află nici o monedă de aur și numai 32 denari și 2 *quinari*. Monedele emise din aliaj, în care cuprul este în cantitate mare, sunt cele mai numeroase care figurează la “nedeterminate”, deoarece cuprul, datorită calităților

sale fizice și chimice, se deteriorează mult mai ușor, decât aurul și argintul. Avem astfel, 12 denari suberați, un denar de billon, 8 antoniniani, 8 sesterti, 6 dupondii, 57 ași, 2 *semisses*, 2 *quadrantes*, 87 AE, 16 coloniale, 3 PD și 5 PMSCOLVIM. Două monede, cartate la categoria “Alte AR” aparțin unor emitenți cunoscuți și vor face obiectul unui comentariu separat.

În categoria “monede” am inclus piese citate în bibliografia consultată ca “nedeterminate”. Aceste simple “monede”, 245 la număr, de cele mai multe ori fără a fi precizat metalul sau prezumtivul emitent, ori “nedeterminabile”, se află într-o stare de conservare care nu permite atribuirea lor nici măcar probabilă unui emitent sau unei categorii de numerar.

În grupa de monede ale “Altora emitenți” am încadrat monede bătute în afara lumii romane, și anume două imitații dacice. Cea mai veche piesă găsită în arealul studiat este o imitație dacică după o drahmă de tip Alexandru Macedon, în mod sigur o pradă de război pierdută în castrul de la Angustia (Brețcu). Într-o situație similară se află probabil și imitația de drahmă tip Dyrhachium găsită la vama romană de la Porolissum, această categorie de numerar fiind în circulație în timpul Daciei preromane. De altfel, însăși poziția stratigrafică în care a fost găsită, în valul de pământ⁷⁴, poate duce la concluzia că moneda s-a pierdut la o dată anterioară prezenței trupelor romane în cel teritoriu.

NOTE

¹ Winkler–Băloi 1971, *passim*; Winkler–Băloi 1973, *passim*.

² L. F. de Marsigli, apud Tudor 1978, 14.

³ Gooss 1876.

⁴ Neigeaur 1851.

⁵ Neigeaur 1851, 108 – 123 - Oltenia parcursă pe Valea Oltului până la pasul Turnu Roșu, pe ambele maluri ale râului.

⁶ Neigeaur 1851, 111 - Turnu – Severin.

⁷ Neigeaur 1851, 116-Reșca .

⁸ Neigeaur 1851, 113-castrul de la Răcari.

⁹ Neigeaur 1851, 116–castrul de la Slăveni.

¹⁰ Gudea, 1997 19, 23, 42.

¹¹ Protase-Zrínyi 1994, 126-127.

¹² Gudea 1980, 300.

¹³ Chirilă-Gudea-Lucăcel-Pop Cluj, 1972, 94-10.

¹⁴ Protase-Gaiu-Marinescu 1997, 57-72.

¹⁵ Macrea-Gudea-Moțu 1993, 45, 114-115, 132-133.

¹⁶ Gudea 1997b 30-31,37,38,42,43,48,49,53–54,59,62; Chirilă 1990-1991, *passim*.

- ¹⁷ Matei – Bajusz 1997, 137-144.
¹⁸ Tamba 1997, 15.
¹⁹ Gudea-Pop 1971, 60-60.
²⁰ Ardevan 1993, 111-121.
²¹ Chirilă 1990 – 1991, 153-174; Winkler 1964, 215-222.
²² Chițescu-Poenaru 1981 – 1982, 169-187.
²³ Vezi Tabelul 8 și Tabelele 23-63.
²⁴ Vezi Tabelul 10.
²⁵ Poenaru – Mitrea 1993, 314.
²⁶ Vezi Tabelul 19.
²⁷ Vezi Tabelul 19.
²⁸ Vezi Tabelul 19.
²⁹ Petolescu 1995, 58-60.
³⁰ Ardevan 1996, 22, cu întreaga bibliografie a problemei; Winkler 1980, 41; Găzdac 2002, 67.
³¹ Vezi Duncan-Jones 1995, 230, Tabel 15.7.
³² Vezi Tabelul 9.
³³ Vezi Tabelul 10, Tabelul 12 și Tabelul 14.
³⁴ Macrea 1969, 292; Chirilă 1990-1991, 157.
³⁵ Macrea 1969, 292; Chirilă 1990-1991, 157, 158; IstRom II, 2001, 153.
³⁶ Vezi Tabelele 12 și 14.
³⁷ Vezi Tabelul 19.
³⁸ Vezi Tabelul 19.
³⁹ Vezi tabelul 21.
⁴⁰ Vezi Tabelul 19.
⁴¹ Suciu 2000, Tabel XVII. Tezaurul tip Commodus-Transilvania romană.
⁴² Suciu 2000, Tabel XVII. Tezaurul tip Commodus-Transilvania romană.
⁴³ Vezi Tabelul 21.
⁴⁴ Vezi Tabelul 6.
⁴⁵ Vezi Tabelul 7 – Donativa.
⁴⁶ Vezi Tabelul 7.
⁴⁷ Vezi Tabelul 2.
⁴⁸ Depeyrot-Moisil 2004, 76-77.
⁴⁹ Winkler-Ivănescu 1977, 92.
⁵⁰ Vezi Catalogul descoperirilor, s. v. și Tabelul 12.
⁵¹ Vezi Catalogul descoperirilor.
⁵² Vezi Tabelele 10, 12 și 14.
⁵³ Vezi Tabelul 19.
⁵⁴ Vezi Tabelul 19.
⁵⁵ Vezi Tabelul 21.
⁵⁶ Macrea 1969, 78; IstRom II 2001, 169.
⁵⁷ Suciu 2000, Tabel IB/e, IC/e.
⁵⁸ Vezi Tabelul 19.
⁵⁹ Protase 1958, 263; Callu 1969, 197 și 477.
⁶⁰ Ardevan 1992-1993, 117-120.
⁶¹ Vezi Tabelul 9.
⁶² Vezi Catalogul descoperirilor, s. v.
⁶³ Găzdac 2002, 601.
⁶⁴ Găzdac 2002, 602.
⁶⁵ Găzdac 2002, 565.
⁶⁶ Găzdac 2002, 569.
⁶⁷ Numărul de antoniniani de la Carnuntum, Neviodunum și din castrele auxiliare din Pan-
nonia Superior sunt preluate de la Găzdac 2002, 595-602; 621-622; 632-635.
⁶⁸ Vezi Tabelul 9 și 10.
⁶⁹ Vezi Tabelul 9 și 10.

OLTEA DUDĂU

⁷⁰ Pavel 1998, 117-120.

⁷¹ Găzdac 2002, 569; Bărbulescu 1994, 130-131.

⁷² Găzdac 2002, 601.

⁷³ Găzdac 2002, 602.

⁷⁴ Gudea 1996, 279.

CAP. V. TEZAURE MONETARE DESCOPERITE ÎN INTERIORUL ȘI ÎN APROPIEREA CASTRELOR AUXILIARE DIN DACIA

1. Prezentare generală

Tezaurile descoperite în castrele auxiliare sau în imediata lor apropiere sunt formate din toate categoriile de monede aflate în circulație în provincia Dacia, anume de cupru, de argint de toate categoriile-denari, antoniniani, denari suberați și monede de aur. Important pentru locul pe care îl ocupă acumulările monetare din arealul castrelor auxiliare în cadrul larg al fenomenului de teaurizare monetară din Dacia romană este faptul că în acest mediu militar de auxiliari se conturează un grup de tezaure format din monede emise din alt fel de metal decât cel prețios, adică din denari suberați și de billon, din *limesfalsa* și din monede de cupru. Ne referim la tezaurele găsite în apropierea castrelor de la Vârtoș și Boița, la micul depozit găsit în interiorul castrului mare de la Porolissum-“Pomet”, precum și la tezaurul de la Păuleni, descoperit într-o zonă cu intensă locuire militară de pe *limes*. Acest grup de tezaure își are corespondența în mediul legiunilor din Dacia - cazul micului tezaur Turda II, găsit în interiorul castrului - și în mediul civil - cazul tezaurului de la Bereni¹, chiar și acesta găsit nu departe de mediul militar de pe *limes*-ul din partea estică a provinciei. Așadar, moneda de cupru, atât de bine reprezentată în descoperirile de monede izolate din arealul castrelor², deținea acolo un loc atât de important în circulația monetară, încât era considerată destul de valoroasă pentru a fi teaurizată.

Grupul de tezaure descoperite în arealul castrelor auxiliare din Dacia include 30 de acumulări monetare, însumând 16.269 monede, dintre care doar 5.535 de bucăți sunt cunoscute, publicate și determinate. Pentru restul de 10.734 de monede nepublicate se cunosc doar puține date³. Astfel, în ceea ce privește piesele din componența tezaurului de la Castranova, deși

pierdute și deci necercetate, deoarece se cunoaște că erau datate până la Elagabal, le-am inclus în categoria denarilor. Dar datele despre acest tezaur sunt atât de vagi, încât am preferat să nu includem cifra enormă (8000 de probabili denari) în totalul monedelor determinate, pentru a nu altera posibilele concluzii. În numărul total de monede sunt, însă, incluse cele aparținând celorlalte patru tezaure pierdute, cu componența necunoscută: Ighiu (200 de monede), Enoșești (152 de monede), Gostavățu I (176 de monede) și Mehadia II (2000 de monede). Tezaurele fiind pierdute, în afară de semnalarea lor și de ultima monedă, precum și de parametrii prezențați în repertoriul de descoperiri, nu se mai poate spune nimic. În cifra finală sunt cuprinse și monedele din tezaurele încă nepublicate de la Vețel II și Bumbăști II.

Aceste acumulări monetare din castrele auxiliare aparțin diferitelor orienturi de tezaure din Dacia romană, după cum urmează:

Tezaur	Emitent final
1. Banatska – Palanka	Hadrian
2. Drobeta	Hadrian
3. Cristești II	Antoninus Pius, 152
4. Păuleni	Antoninus Pius, 154-161
5. Gostavățu II	L. Verus
6. Brețcu/Poiana Sărată	Commodus
7. Enoșești	Caracalla (nepublicat)
8. Castranova	Elagabal (pierdut, structură necunoscută)
9. Vețel I	Severus Alexander
10. Câmpulung Muscel	Severus Alexander
11. Boița	Gordian III
12. Vârtop	Gordian III – a. 241, vara
13. Cristești I	Gordian III – a. 243/244
14. Săpata de Jos	Gordian III – a. 243/244
15. Bumbăști II	Gordian III
16. Gilău	Filip Arabul
17. Moigrad – castrul mare de la Porolissum	Filip Arabul
18. Căineni	Filip Arabul
19. Bumbăști I	Filip Arabul

20. Ioneștii Govorii	Filip Arabul, a. 244/245
21. Slăveni I	Filip Arabul, a. 247
22. Slăveni II	Filip Arabul, a. 247
23. Mehadia I	Traianus Decius
24. Moigrad-Dolichenum I	Traianus Decius
25. Moigrad-Dolichenum II	Trebonianus Gallus
26. Feldioara	nepublicat, structură necunoscută
27. Gostavățu I	pierdut, structură necunoscută
28. Ighiu	pierdut, structură necunoscută
29. Mehadia II	pierdut, structură necunoscută
30. Vețel II	nepublicat, structură necunoscută

2. Numerarul din tezaurele descoperite în castrele auxiliare

Am împărțit cele 5.486 monede determinate din tezaurele din castrele auxiliare, în funcție de anul de emisiune, în opt etape cronologice⁴, după aceleași criterii ca și monedele izolate⁵. Vom formula în cele ce urmează câteva observații asupra caracteristicilor fiecărei etape.

Grupul de monede corespunzător primei etape este format numai din denarii de legiune de la M. Antonius. Ca și în cazul descoperirilor monetare izolate, emisiunile lui M. Antonius au în tezaure o pondere foarte mică, de numai 0,11 % din total.

Monedele din secolul I p. Chr., deși puține (285 bucăți, reprezentând 5,15 % din total) au totuși o pondere valorică mare, deoarece aici sunt incluși și cei 50 de aurei din tezaurul de la Banatska Palanka, valorând doar ei $50 \times 25 = 1250$ denari, adică mai mult decât valoarea tuturor denarilor tezaurizați în această a doua etapă de timp. Din secolul I p. Chr. provin și cele mai vechi monede de cupru din tezaurul de la Păuleni: 9 sestertii și 2 ași.

Numărul monedelor datate între anii 106 și 161 crește brusc față de numărul emisiunilor din etapele anterioare. În tezaurele în discuție în lucrarea de față există, din această perioadă, 667 monede, adică 12,05 % din total. Ca monede din metal prețios avem cei 12 aurei din tezaurele de la Banatska Palanka și de la Drobeta, și cel puțin 530 de denari, fără cei din tezaurul de la Banatska Palanka⁶, a căror datare mai exactă, per emitent, nu este cunoscută. Monedele de cupru emise între 106 și 161 sunt cele mai numeroase,

în comparație cu cele din toate etapele: 84 *sestertii*, 10 *dupondii*, 6 *asses*, o monedă colonială de cupru și 20 monede neidentificate de cupru, în total 121 bucăți, adică 18,16 % din toate monedele teaurizate emise în această etapă. Denarii suberați cei mai timpurii întâlniți în tezaurele din castrele auxiliare sunt cele 4 bucăți datând de la Traian și de la Antoninus Pius.

Monedele datate între 106 și 161 cuprinse în tezaurele din castrele auxiliare sunt mai puține decât monedele izolate cu aceeași datare găsite în același areal. Deși, conform legii lui Gresham, "moneda bună se ascunde", iar monedele din secolul I și cele emise între 106 și 161 erau încă de bună calitate, prezența lor în număr atât de scăzut în tezaurele din Dacia se explică probabil prin repetatele retrageri din circulație, pentru retopire, practicate de împărații romani⁷. În felul acesta, până spre jumătatea secolului III, când sunt îngropate mai mult de jumătate, adică 17 dintre cele 25 de tezaure cu structură cunoscută descoperite în arealul castrelor auxiliare, moneda din secolul I și II era deja puțină pe piață.

În etapa 161-193 sunt teaurizate mai puține monede, în conformitate cu politica financiară a împăraților Marcus Aurelius și Commodus⁸. În grupul de tezaure în discuție există 519 monede determinate, adică 9,39 % din total, datate între 161-193. Totuși, procentul de 9,38 % din totalul de monede studiat este mai mare decât 8,08 %, cât reprezintă monedele izolate din castrele auxiliare din Dacia⁹, pentru același interval de timp.

În etapa 193-238 a fost emis numărul cel mai mare de monede din tezaurele din castrele auxiliare din Dacia. Cele 3154 piese reprezintă 56,98 % din total. Abundența de numerar se datorează, desigur, politicii împăraților dinastiei Severilor față de armată¹⁰, dar numărul mare de monede teaurizate pentru această etapă se explică prin faptul că, în secolul al III-lea, în pământul Daciei sunt ascunse, din cauza evenimentelor militare și politice, cele mai multe și mai mari tezaure monetare. Proporția de 56,98 % pentru cele 3154 monede teaurizate emise în acest interval de timp este mult mai mare decât cele 1186 monede izolate, reprezentând 27,47 % pentru aceeași etapă și același areal¹¹, care totuși formează vârful circulației pentru monedele izolate.

În această etapă de timp apar, în număr mic, antoniniani - 53 de bucăți, adică 1,70 % dintre monedele etapei. Cei 53 de antoniniani emiși până la anul

238 provin din tezaurele de la Săpata de Jos (cei mai mulți-27 bucăți), de la Slăveni I și Slăveni II, Vețel I, Bumbești I provenind ceilalți, în număr mic pentru fiecare depozit monetar¹². Denarii suberați datați 193-238 (46 de bucăți) sunt cei din tezaurul de la Vârtopu. Prezența lor în tezaur corespunde cronologic perioadei de maximă producție a denarilor suberați în nordul Daciei¹³.

Etapă de la anul 238 la anul 249 constituie intervalul de timp în care sunt emiși cei mai mulți antoniniani teaurizați în castrele auxiliare din Dacia. Din totalul de 678 antoniniani, al căror emitent este cunoscut, 621 datează dintre 238-249. În acești unsprezece ani, în castrele auxiliare din Dacia sunt ascunse tezaurele constituite foarte probabil exclusiv din soldă, cum sunt cele de la Săpata de Jos, Ioneștii Govorei, Slăveni I și Slăveni II, formate numai din antoniniani. Toate aceste tezaure sunt găsite exclusiv în interiorul castrelor auxiliare. În mediul castrelor de legiune din Dacia a fost găsit, deocamdată, doar un singur tezaur cu asemenea compoziție, Turda I, care provine din imediata apropiere a castrului legiunii V Macedonica.

Ultima etapă de timp pentru monedele teaurizate în castrele auxiliare este mult mai scurtă, decât pentru monedele găsite izolat în același areal. Anii 249-253 sunt ultimii în care mai intră monede în aceste tezaure, acumulările monetare din acest areal nefiind continuate după anul 253. Ultima monedă teaurizată este emisă de Trebonianus Gallus/Volusianus Caesar în 251/253¹⁴. Cele două tezaure, care se încheie cu monedele cele mai recente, s-au găsit în același loc, în templul Dolichenum de la Porolissum. Această ultimă etapă, dintre anii 249-253, este și deosebit de săracă în numerar teaurizat, deoarece se cunosc doar patru monede, de fapt piesele finale din cele două tezaure de la Porolissum-Dolichenum.

Tipurile de numerar din tezaure sunt mult mai puțin numeroase, decât cele întâlnite în cazul monedelor descoperite izolat. În conformitate cu legea lui Gresham, au fost ascunse monedele cele mai valoroase, cele din metal prețios – aur și argint – și mai puțin cele din cupru sau billon¹⁵. Aurul, argintul și cuprul monetizat nu sunt egal răspândite în tezaurele din castrele auxiliare Dacia.

Aurei-i există doar în tezaure de pe linia Dunării, la Banatska Palanka și Drobeta. Deși se consideră că moneda de aur era apanajul armatei romane,

aceste două tezaure sunt și singurele cunoscute pentru întreaga Dacie, provincie pe teritoriul căreia au staționat trupe numeroase, atât auxiliare, cât și legionare. Este interesant că în siturile cu castre de legiune nu s-au descoperit, deocamdată, asemenea acumulări monetare alcătuite din monedă de aur¹⁶, chiar și monedele de aur descoperite izolat.

Denarul este nominalul cel mai frecvent în tezaurele descoperite în castrele auxiliare și în imediata lor apropiere. Din totalul de 16.269 de monede, 12.961, adică 79,67 %, sunt denari¹⁷. Aici se adaugă cei 53 de denari sube-rați, care reprezintă 0,33 % din totalul monedelor din tezaure.

Din punct de vedere numeric, denarul este inegal reprezentat în tezaurele găsite în siturile de trupe auxiliare din nordul și sudul Carpaților. Astfel, denarul este reprezentat în tezaurele din sud prin numai 693 bucăți determinate, adică 12,63 % din totalul de 5.486.

Antoninianul se găsește în tezaurele din castrele auxiliare într-un procentaj deosebit de mic, deși el a fost emis special pentru plata trupelor. În acest grup de tezaure aflat în discuție sunt numai 683 de bucăți, reprezentând 4,20 % din totalul de 16.269 monede teaurizate. Dintre acești 683 de antoniniani, 578 se află în tezaurele din sudul Carpaților. Situația este cel puțin neașteptată, deoarece în același areal, antoniniani, ca monede izolate, sunt extrem de puțini: în afara celor 121 găsiți la Drobeta, numai 4 bucăți. Diferențele acestea mari își pot avea sorgința și în publicarea defec-tuoasă a monedelor găsite izolat.

Credem că tezaurele găsite în spațiul sud–carpatic, în castrele auxiliare și în apropierea lor, au fost ascunse în condiții cu totul diferite de tezaurele de aceeași categorie din zona intracarpatică. Astfel, pentru nici un tezaur din partea nordică nu se cunoaște nici un eveniment militar în momentul ascunderii, pe când, în sud, pentru tezaurele de la Săpata de Jos, Ioneștii Govorii, Slăveni I, condițiile ascunderii într-un moment de maximă violență a fost sesizat la descoperire și discutat de cercetători. Cele trei tezaure menționate mai sus s-au găsit sub rămășițele arse ale respectivelor castre și este de admis că proprietarii lor și-au pierdut avutul, adică monedele primite recent ca soldă, neavând timp să mai opereze vreo selecție a pie-selor dictată de legile alcătuirii tezaurelor monetare. Credem, așadar, că

tezaurele din partea sudică oferă, prin compoziția lor, o imagine mult mai veridică a prezenței monetare din deceniul al cincilea al secolului III din toate castrele auxiliare ale Daciei, decât tezaurele din castrele din teritoriile intracarpătice.

Prezența sporadică a antoninianului în tezaurele găsite în arealul castrelor auxiliare din Dacia este în contradicție cu prezența masivă a antoninianului în tezaurele găsite în Dacia în siturile având castre de legiune¹⁸, unde acest tip de monedă reprezintă 31,33 % din totalul monedelor teaurizate. Dar precizăm că în acest caz majoritatea antoninianilor este dată de moneda tezaurelor Alba Iulia V și VII, al căror maxim de acumulare se plasează după anul 253, deci într-o etapă din timpul căreia în castrele auxiliare ale Daciei nu au mai fost găsite tezaure și descoperirile de monede izolate sunt puține.

Prezența mai redusă a antoninianilor în tezaurele din întreaga Dacie a fost deja observată și comentată în literatura numismatică¹⁹. Astfel, în 17 tezaure cunoscute în 1958 în întreaga Dacie romană drept conținând și antoniniani, din totalul de 2230 de monede, doar 791 sunt antoniniani, adică 35,47 %. Și în ultima lucrare de sinteză publicată asupra tezaurelor din Dacia romană se confirmă numărul mic de antoniniani din *toate* acumulările monetare din Dacia, fie ele din mediu civil sau militar. Astfel, în întreaga provincie Dacia au fost găsiți (recuperați și determinați) în tezaure 25.693 denari imperiali romani față de numai 4042 antoniniani²⁰.

Moneda de cupru teaurizată este foarte puțină, dar cu atât mai mult prezența ei devine mai interesantă. Este posibil ca teaurizarea ei în mediul militar al auxiliarilor să fie tocmai o expresie a obișnuinței lor cu moneda măruntă, cu folosirea monedei de cupru în viața de zi cu zi. Afirmția pare a fi susținută de structura descoperirilor de monede izolate în același areal și perioadă de timp, în care moneda de cupru ocupă un loc foarte important - 2021 bucăți din 4317²¹.

Monedele teaurizate în castrele auxiliare din Dacia provin în cea mai mare parte din atelierul monetar de la Roma. Din alte monetării ale Imperiului roman există în acest grup de tezaure doar 292 de monede, după cum urmează: 145 de bucăți emise la Antiohia, 82 de bucăți la Laodicea ad Mare, 64 emise la Emessa, una în Cappadocia, una la Mediolanum și una la

Viminacium. Cele mai multe din aceste monede emise în afara atelierului de la Roma sunt cuprinse în tezaurele Vețel I și Boița.

3. Repertoriul tezaurelor descoperite în arealul castrelor auxiliare din Dacia romană

Dat fiind că tezaurele avute în atenție sunt cunoscute, publicate și comentate²², ne vom limita la câteva observații legate de contextul militar privind fiecare dintre cele douăzeci și patru de acumulări monetare cu structura cunoscută.

1. Cel mai timpuriu este valorosul tezaur de la *Banatska – Palanka*, compus din 57 de aurei și cca 100 de denari, ascuns probabil în timpul răscoalei din provincie combinată cu atacurile iazigilor și roxolanilor, de la începutul domniei lui Hadrian. Din păcate, monedele fiind pierdute, nu se pot face prea multe considerații asupra datei de ascundere a depozitului.

2. *Tezaurul de la Drobeta* este unul din cele două tezaure conținând monedă romană de aur găsite pe teritoriul provinciei Dacia. Ambele, acesta de la Drobeta și cel de la Banatska Palanka, sunt contemponane, au fost găsite pe linia Dunării, într-o zonă în care au staționat, în tot timpul stăpânirii romane, numeroase trupe, fapt observat deja în cercetarea de specialitate²³. Valoarea de $5 \times 25 = 125$ denari a acestui mic depozit îl apropie de valoarea unui tezaur de monede de argint ascuns în epoca romană în Dacia. Cei 5 aurei din depozitul de la Drobeta sunt din timpul lui Hadrian²⁴ și ascunderea se leagă probabil de atacurile iazigilor.

3. *Tezaurul Cristești II* este unul dintre puținele tezaure din provincia Dacia ascunse într-o pușculiță. Acumularea este modestă și ascunderea a avut loc în timpul împăratului Antoninus Pius, cea mai recentă monedă datând din anul 152.

4. *Tezaurul de la Păuleni* s-a pierdut, dar structura sa a fost publicată pe baza unei liste de piese păstrată în arhiva Cabinetului numismatic de la

Budapesta. Este format aproape în întregime din sestertii, fiind unul dintre puținele tezaure din Dacia alcătuite exclusiv din monede de cupru.

5. *Tezaurul Gostavățu II* a fost descoperit în apropierea castrului de la Slăveni. Ascunderea sa a fost legată de tulburările care încep la Dunărea mijlocie după primul atac al marcomanilor din 167²⁵. Deoarece în tezaur sunt mulți denari de același tip, s-a considerat că provine din mediul militar, monede numeroase aparținând aceluiași număr de catalog însemnând soldă ostășească. Tezaurul de la Gostavățu conține 324 monede de la M. Antonius până la L. Verus și constituie o dovadă a numerarului prezent în arealul unui mare castru auxiliar din sudul Daciei. Cu o singură excepție, un denar emis la Antiochia de Vespasian pentru Titus, monedele tezaurului de la Gostavățu sunt emise la Roma.

6. Tezaurul de la *Brețcu/Poiana Sărată*. Am adoptat această denumire dublă deoarece unii autori îl consideră descoperit la Brețcu, alții la Poiana Sărată. C. Gooss, primul care a publicat date despre acest tezaur, îl consideră drept găsit la *Brețcu*²⁶. Se poate considera că C. Gooss a fost mai bine informat asupra locului de descoperire, deoarece a fost în directă legătură cu descoperitorul, atunci când i s-au adus monede spre identificare. Cert este că tezaurul a fost găsit între două fortificații romane de frontieră – castrul binecunoscut de la Angustia și un mic *burgus* semnalat la ieșirea din munte spre Moldova²⁷, așa încât l-am inclus printre tezaurele găsite în mediu militar. Îngroparea lui în timpul domniei lui Commodus, de la care datează ultima monedă, trebuie pusă în legătură cu tulburările provocate de mișcările goților de la sfârșitul secolului al II-lea²⁸. La greutatea totală de circa 8 kilograme tezaurul trebuie să fi numărat aproximativ 3170 monede²⁹, dacă ne raportăm la greutatea denarului roman imperial. Au fost recuperate și determinate de Gooss doar 10 % din monede. Este un tezaur mare, care se aliniază prin această caracteristică mai curând la specificul societății civile, decât la mediul militar în care depozitele monetare sunt de obicei mai mici. Tezaurul a fost reluat recent de către numismați³⁰ și comentat din toate punctele de vedere.

7. *Tezaurul de la Enoșești* este unul dintre puținele acumulări monetare găsite în interiorul unui castru de trupe auxiliare. Nu a fost publicat un studiu asupra lui, ci numai lista împăraților emitenți. Ascunderea acestui tezaur în timpul împăratului Caracalla, de la care se datează ultima monedă, nu poate fi legată de vreun eveniment militar, violent. Se poate presupune că proprietarul, un soldat auxiliar al cohorței I Flavia Commagenorum și-a pierdut viața într-un eveniment militar de mică anvergură, sau care nu poate fi pusă în legătură cu vreunul dintre evenimentele militare cunoscute în provincia Dacia în timpul lui Caracalla.

8. *Tezaurul de la Castranova* s-a pierdut, din conținutul lui cunoscându-se doar primul și ultimul împărat emitent, respectiv Commodus și Elagabal. Constituie, în mod sigur, prin mărimea sa - 8000 denari - expresia cantității mari de numerar în mediul militar. Comparând dimensiunea sa cu dimensiunile altor tezaure descoperite în castrarele auxiliare și în apropierea lor, se poate presupune că acest tezaur are în componența sa o sumă provenită din *honestia missio*.

9. Marele *tezaur de la Vețel* numără 2090 monede recuperate. Descoperit fiind în imediata apropiere a castrului de la Micia, considerăm că este expresia bunăstării civililor, pe care o aducea proximitatea trupelor. Ceea ce se poate spune deocamdată, pe baza datelor publicate, este că tezaurul conține o cantitate foarte mare de monede emise în Orient: Laodicea – 77, Antiochia – 100, Emessa – 62, Cappadocia – 1. Procentual, toate cele 240 monede emise în Orient constituie 11,48 % din totalul tezaurului. Referitor la structura pe nominale, antoniniani sunt deosebit de puțini, doar 12, adică 0,57 % din întreg tezaurul. Printre aceștia remarcăm prezența unui antoninian de la Caracalla, emisiune mai puțin întâlnită în Dacia. Având ultima monedă de la Severus Alexander, acest depozit nu se înscrie într-un orizont de tezaure³¹. El aparține categoriei de mari depozite monetare, alcătuite din mii de monede, care, ascunse incidental și nu din motive politice sau militare, se pare că sunt expresia bunăstării provinciei și a afluxului de numerar către armată, respectiv a politicii monetare a Imperiului față de Dacia în prima jumătate a secolului al III-lea.

10. *Tezaurul de la Câmpulung Muscel*, sau mai exact cele 49 de monede care au fost publicate sub această identitate științifică, au fost descoperite în 1975 în albia unui pârâu care curge de la nord spre sud, deci monedele par a fi venit de la o oarecare distanță de castrul cunoscut în localitate. Tezaurul aparține mediului militar, în zonă fiind în zona așa-zisul *limes transalutanus*³². Faptul că monedele au fost recuperate doar parțial, nu conferă siguranță științifică datei de încheiere a tezaurului și, prin urmare, ascunderea sa nu poate fi legată de vreun eveniment politic sau militar.

11. *Tezaurul de la Boița*, publicat în mod sumar, a fost recuperat în întregime, fiind descoperit în timpul săpăturilor arheologice sistematice. Cuprinde 183 de denari (85,55 %) și 31 antoniniani (14,48 %). Emisiunile orientale sunt prezente, anume 23 de monede emise la: Antiochia (16), Laodicea ad Mare (4), Emessa (1), Emessa și Laodicea (2). Acest fond de monedă romană emisă în Orient constituie 10,74 % din întreg tezaurul, cifră care este foarte apropiată de cea reprezentând aceeași categorie de monedă în tezaurul de la Vețel – 11,48 %. Cât privește proveniența antoninianilor, doar trei sunt emiși în afara Romei, mai precis la Antiochia. Și în acest tezaur, ca și în cel de la Vețel, avem un antoninian din timpul lui Caracalla, dar pentru Iulia Domna. Și tezaurul de la Boița este descoperit *în afara*, nu *în interiorul* fortificației romane locale. Dar mica așezare din jurul *burgus*-ului de la *Caput Stenarum* era probabil mai legată economic de armată, decât marea așezare de la *Micia*, așa încât considerăm tezaurul de la Boița legat direct de mediul militar. Structura sa îl înscrie în categoria tezaurului tip Gordian III pentru Transilvania³³. Ultimele sale monede – un denar și un antoninian, Roma, 243/244 - îl așează în suborizontul *b* al orizontului de tezaure încheiate cu monedă de la Gordian III. Acest suborizont încheiat cu monede din ultima parte a domniei lui Gordian, cuprinde tezaurele de la Geomal, Cristești, Turda I în Transilvania și încă trei tezaure din Oltenia, Bălești, Bârca și, important pentru tema noastră, mult discutatul tezaur din castrul de la Săpata de Jos³⁴. Toate aceste acumulări monetare au fost, se pare, ascunse la atacul carpic din 245, de la începutul domniei lui Filip Arabul.

12. *Tezaurul Cristești I* s-a descoperit în 1963 la marginea nord-estică a așezării romane, într-un vas de lut. Au fost recuperate 118 monede, de la Marcus Aurelius până la Gordian III. Tezaurul este format din 108 denari și 10 antoniniani, aceștia din urmă fiind de la Elagabal (1) și Gordian III (9). El aparține orizontului de tezaure ascunse la sfârșitul domniei lui Gordian III, ultima monedă fiind datată în 243/244.

13. *Tezaurul de la Săpata de Jos* s-a descoperit în 1929 sau 1930 în interiorul castrului. Publicat³⁵ de două ori, importanța sa pentru istoria militară, politică și economică a Olteniei a fost subliniată în mai multe rânduri. Se pare că cele 44 de monede, dintre care 17 denari și 27 de antoniniani, constituie suma de bani pe care un auxiliar roman a pierdut-o, poate împreună cu viața, în cursul unui atac asupra castrului de pe linia defensivă transalutană, la o dată apropiată, ulterioară celei a emisiunii ultimei monede, anul 243/244. Suma, nu prea mare, era probabil o parte din ultima lui soldă, deoarece mai mulți dintre cei 27 de antoniniani de la Gordian III sunt emiși în același timp. Astfel, dacă printre monedele de la Septimius Severus, Elagabal, Severus Alexander și Maximinus Thrax numărul de catalog RIC nu se repetă nici o dată, la Gordian III antoniniani cu numărul de catalog RIC 34 sunt 2, cu RIC 86 sunt 4, cu RIC 93 sunt 5, cu RIC 95 sunt 3, cu RIC 147 sunt 2, iar gradul de uzură al monedelor este foarte mic. Apare clar faptul că răstimpul dintre emiterea la monetăria imperială și depunerea în vasul cu monedele ascunse a fost foarte scurt și, probabil, cu foarte puțini intermediari. Situația este similară celei din tezaurul de la Ionești Govorii, Slăveni II și Bumbști I (vezi *infra*). Trebuie amintit și subliniat aici că anumite tipuri de reversuri sunt prezente în număr mai mare pe monedele trimise pentru plata trupelor. Această concluzie se desprinde din constatarea că antoniniani cu numerele de catalog RIC 86, 93 și 95 se regăsesc în toate trei tezaurele–soldă.

Monedele din tezaurul de la Săpata provin în majoritate din atelierul de la Roma, din cel de la Antiochia provenind doar un singur denar, al lui Elagabal. Cea mai recentă piesă este un antoninian de la Gordian III, datat în 243 - 244³⁶ Datarea ascunderii acestui mic tezaur a fost folosită pentru a se

repera în timp distrugerea și părăsirea limesului transalutan, întâi la 242 de către V. Christescu³⁷ și ulterior de către B. Mitrea în 244³⁸. Studiind monedele cele mai noi dintr-o serie de tezaure din Oltenia, E. Petac consideră și el că tezaurul de la Săpata de Jos, împreună cu cele de la Bumbești, Ioneștii Govorei și alte 7 tezaure din arealul “civil” al zonei constituie un orizont de tezaure îngropate în anul 245³⁹.

14. *Tezaurul de la Vârtop* a fost descoperit în 1931 în afara castrului și a fost recuperat numai parțial. Studiarea și publicarea lui a fost reluată recent în contextul unui studiu privind podoabele de argint de tip Vârtop - Ațel⁴⁰, chestiune de care nu ne vom ocupa în prezenta lucrare. Întreg depozitul are o structură heteroclită, dată de calitatea diferită a monedelor găsite împreună cu podoabe de argint: 7 fibule, un colier cu pandantive, un *torques* și două brățări. Fiind descoperit nu departe de castrele de la Vârtop și Bumbești (și în acesta s-a descoperit un tezaur având în componență și podoabe), influența mediului militar și-a pus amprenta asupra aspectului tezaurului într-un fel întâlnit cel mai pregnant în Dacia Porolissensis, teritoriu suprapopulat cu militari. Astfel, toate monedele⁴¹ sunt denari din argint cu titlul sub 650 ‰ sau sunt suberați. Din 53 de denari, doar 8 sunt din “argint apropiat de normal”. Greutatea monedelor coboară până la 1,72 grame (un denar Faustina I). Multe sunt rupte încă din antichitate, iar una chiar perforată. Numai două sunt emise în afara Romei, 1 denar la Emessa de la Sept. Severus și unul la Antiochia de la Severus Alexander. Numeroasele emisiuni considerate semi-oficiale dovedesc că și în această parte a provinciei funcționa un atelier care completa cu mult succes necesarul de numerar de pe piață. Mai mult, acest tip de numerar era destul de agreat încât să fie scos din circulație și tezaurizat. Depozitul de la Vârtop are câteva puncte comune cu micul depozit de la Porolissum. În ambele cazuri, monedele semioficiale au fost adunate împreună cu cele oficiale, bune, ale Imperiului și în ambele cazuri se ridică întrebarea care era cursul pe piață al acestor monede considerate astăzi de noi false, dar a căror calitate este greu de crezut că nu era observată în antichitate.

Chiar dacă nu se poate dovedi că a aparținut unui proprietar de sorginte militară, acest depozit este constituit foarte probabil în mediul economic

din apropierea castrelor, unde existau mulți soldați, zonă de felul acelor unde sunt semnalate până acum cele mai numeroase monede cu probleme privind titlul argintului.

Tezaurul de la Vârtop, a cărui ultimă monedă recuperată datează din vara anului 241, a fost ascuns probabil sub amenințarea primelor atacuri ale carpilor din 242⁴² în sudul Carpaților.

15. *Tezaurul Bumbești II* a fost descoperit în exteriorul castrului. Nu a fost publicat încă un studiu amănunțit asupra acestei acumulări monetare, ci doar numărul și categoria nominalelor- 87 denari și 5 antoniniani⁴³, toate monedele fiind datate de la Septimius Severus la Gordian III. Este așadar un tezaur de acumulare scurtă, un posibil fragment de soldă.

16. *Tezaurul* descoperit la *Gilău* în cursul secolului XIX nu ni s-a păstrat. În conformitate cu datele culese din bibliografie, cercetătoarea V. Suciu încadrează⁴⁴ acest tezaur în orizontul IV al tezaurelor ascunse în timpul lui Filip I. Acest orizont⁴⁵ include tezaure ascunse din cauza războiului cu carpicii, încheiate cu monedă datată 247/248 și ascunse în Transilvania la Visuia, Ruși, Moigrad și Gilău. Dimensiunea sa mare – 1147 monede, acumulate în majoritate începând cu Elagabal, face posibilă presupunerea că și acest tezaur, descoperit aproape de o fortificație romană, constituie o dovadă a prosperității din mediul militar în timpul dinastiei Severilor.

17. *Tezaurul* descoperit într-o baracă din castrul mare de la *Porolissum-Pomet*, este pe cât de mic, pe atât de interesant pentru tema care ne preocupă. După cunoștința noastră, este, de fapt, singurul tezaur descoperit sigur în interiorul unui castru auxiliar, recuperat, ajuns la noi și publicat pertinent din tot materialul numismatic adunat din castrele auxiliare intracarpitice. Monedele au fost descoperite într-o pușculiță de lut ars. Toate sunt din cupru, dar trei dintre ele sunt de fapt denari suberați. Monedele provin de la emitenți din trei secole – de la Nerva până la Otacilia Severa, soția lui Filip I. De fapt, acest mic depozit constituie unica secțiune prin mica circulație din castrele auxiliare ale Daciei intracarpitice, exprimând

în mic intrările de monedă din timpul provinciei. Astfel, depozitul începe cu un sestert de la Nerva, ale cărui monede vin probabil foarte repede în provincia traiană după 106. Cronologic, urmează un denar suberat de la Traian, un dupondiu de la Hadrian, un sestert de la Antoninus Pius și un as de la Marcus Aurelius. Precum se vede, emitenții secolului al II-lea, cei mai bine reprezentați prin descoperiri izolate în castre, sunt prezenți și în acest depozit, iar curba valorii monedelor din el este apropiată de curba numărului monedelor izolate descoperite în castrele de trupe auxiliare: scade de la începutul secolului spre sfârșit. Hiatus-ul din tezaur de la Commodus până la Filip I/Otacia Severa ar corespunde scăderii numărului de monede de pe piața Daciei pentru sfârșitul secolului al II-lea. Absența monedelor din timpul Severilor și de mai târziu din pușculiță poate fi pusă în legătură cu absența relativă a monedei de cupru – vizată se pare de proprietar – de pe piață în prima parte a secolului III. Moneda finală este o emisiune tip PROVINCIA DACIA.AN I, adică tocmai tipul monetar care încheie în multe castre circulația monetară în arealul studiat. Acumularea a avut loc probabil în anii apropiați de jumătatea secolului al III-lea. Probabil că micul depozit a aparținut unui militar care și-a pierdut viața în timpul evenimentelor de la jumătatea secolului al III-lea. După cum se constată din *Catalogul descoperirilor*, acest mic tezaur nu marchează încetarea prezenței monetare imperiale în castru, dar este posibil să fie pierdut și ceva mai târziu decât data monedei finale, deoarece raritatea monedei de cupru și a monedei, în general, la jumătatea secolului al III-lea în Dacia ar putea plasa ascunderea pușculiței ceva mai târziu.

Acest depozit mai ridică o problemă: cursul pe piață al denarilor suberați, atât de frecvenți în Dacia Porolissensis. Astfel, întreaga bibliografie numismatică indică faptul că monedele se tezaurizau “pe metale”, adică monede de aur cu monede de aur sau de argint de cea mai bună calitate, denari cu denari sau cu antoniniani iar monedele din cupru în diferite aliaje, separat. În depozitul din castrul mare de la Porolissum, denarii suberați par a fi incluși în categoria monedei de metal comun la o paritate pe care nu o putem stabili⁴⁶. De fapt, ar fi destul de greu de crezut că în antichitate, în mediul militar, unde oamenii erau bine familiarizați cu moneda de argint și

cu metalul prețios, în general, atât din soldă cât și din prăzi, denarii suberați să poată trece neobservați drept monedă de bună calitate.

18. *Tezaurul de la Ioneștii Govorii* a fost descoperit în turnul de N-V al castrului *Pons Aluti*, sub un strat de arsură⁴⁷, este alcătuit în întregime din antoniniani, de la împărații Caracalla până la Filip Arabul. Cele 151 de monede⁴⁸, dintre care 19 sunt emise înafara Romei, la Antiochia de Gordian III, constituie desigur solda unui militar care și-a pierdut avutul și viața în evenimentele violente care au dus la incendierea castrului. Aspectul de sumă care a parcurs un drum foarte scurt din atelierul monetar până la soldat este dat de faptul că majoritatea monedelor sunt practic noi. Mai mult, există un număr mare de monede care aparțin aceluiași număr de catalog într-un tezaur nu prea mare și la emitenții cu monedele cele mai multe, Elagabal și Gordian III. Astfel, între cei 18 antoniniani ai lui Elagabal, avem deja cu numărul de catalog RIC 72 două bucăți și cu numărul RIC 155 patru bucăți. Între antoniniani lui Gordian III există din atelierul monetar de la Antiochia, cu numărul de catalog RIC 177 trei bucăți, cu numărul RIC 189 trei bucăți, cu numărul RIC 210 cinci bucăți, iar din atelierul de la Roma cu numărul RIC 1 patru bucăți, cu numărul RIC 2 două bucăți, cu numărul RIC 38 trei bucăți, cu numărul RIC 63 cinci bucăți, cu numărul RIC 65 cinci bucăți, cu numărul RIC 70 trei bucăți, cu numărul RIC 83 unsprezece bucăți, cu numărul RIC 84 unsprezece bucăți. Ultima monedă este un antoninian, singurul de altfel, de la Filip I (Roma) și datat la începutul domniei, cu legendă lungă⁴⁹. Evenimentul militar care a dus la ascunderea tezaurului este atacul carpic asupra Imperiului roman, căruia i-a făcut față, la începutul domniei, Filip Arabul⁵⁰. E. Petac, studiind monedele cele mai noi dintr-o serie de tezaure din Oltenia, consideră că tezaurul de la Săpata de Jos, împreună cu cele de la Bumbesti, Ioneștii Govorei și alte 7 tezaure din arealul "civil" al zonei constituie un orizont de tezaure ascunse în anul 245⁵¹.

19. *Tezaurul de la Căineni* s-a pierdut, dar structura i se cunoaște, datorită publicării lui în anul 1890 de către H. Müller. A fost descoperit în Valea Oltului, în apropierea castrelor *Pons Vetvs*, *Praetorium I* și *Praetorium II*,

deci într-o zonă bine populată cu trupe romane, fapt pentru care l-am considerat drept un tezaur constituit sub influență economică militară. Este format din 198 denari și 36 antoniniani. Monedele de la Gordian III nu constituie decât 16,23 o/o, deci mai mic decât la Săpata de Jos (61,36 %), Bumbști (49,18 %), Ionești Govorii (86,09 %), Slăveni I (55,04 %) și Slăveni II (54,21 %). Cât despre posibilitatea de a avea inserate sume provenind din soldă, după principiul întâlnit la celelalte tezaure discutate mai sus, asemenea tranșe de numerar ar putea fi prezente în tezaurul de la Căineni printre monedele emise de Elagabal, unde întâlnim 4, 5 și chiar 7 denari cu același număr de catalog. Antoninianul, atât de bine reprezentat procentual în celelalte tezaure găsite în castrele de pe Valea Oltului, constituie doar 6,41% din totalul monedelor de la Căineni. Semnificativ pentru apropierea acestui tezaur de mediul militar, remunerat, se pare, masiv cu antoniniani de la Gordian III și Filip I, este că acești 15 antoniniani din tezaurul de la Căineni sunt și monede finale, care datează ascunderea sa. Ultima monedă este un antoninian emis de Filip I pentru Otacilia Severa în anul 245⁵². Deci, tezaurul de la Căineni trebuie inclus între cele ascunse la atacul carpilor de la 245 –247⁵³, sau, după cronologia propusă de E. Petac, la 245.

20. *Tezaurul Bumbști I* a fost descoperit întâmplător în interiorul castrului. La locul de îngropare nu s-au găsit urme de arsură sau distrugere, vasul cu tezaur fiind îngropat sub o lespede. Tezaurul este format, ca și cel de la Vârtop, din monede și podoabe. Au fost recuperate 185 de monede, 97 de denari și 88 antoniniani, de la Commodus până la Filip Arabul și 8 obiecte de podoabă. Monedele sunt emise aproape toate la Roma, doar un singur denar de la Septimius Severus fiind bătut la Laodicea și 5 antoniniani la Antiochia – RIC 189, aceeași emisiune care se găsește și la Ionești Govorii. La acest tezaur caracteristicile de tezaur–soldă pe care le-am relevat la tezaurele de la Ionești și de la Săpata nu sunt la fel de pregnante. Dar în mod sigur și tezaurul de la Bumbști s-a constituit tot pe baza numerarului provenit din atelierile monetare ale Imperiului pentru soldații de pe *limes*, pentru că regăsim, chiar dacă numai în câte 2 sau 3 exemplare, monede ale lui Gordian III cu numerele de catalog aflate în celelalte două

tezaur. Astfel, antoniniani cu număr de catalog RIC 84 există la Ionești (11 bucăți), și la Bumbești (4 bucăți), RIC 86 există la Ionești (8), la Săpata (4) și la Bumbești (3), RIC 95 se regăsesc la Ionești (10), la Săpata de Jos (3) și la Bumbești (7 bucăți), iar exemplele ar putea continua.

Cele 8 obiecte de podoabă din argint, 5 fibule, 2 brățări și un lăntșor, sunt de tipul Ațel – Vârtop, întâlnite frecvent în Oltenia și în sudul Dunării⁵⁴.

Tezaurul de la Bumbești are moneda cea mai nouă emisă, după datele din RIC, la 244/246 și în conformitate cu aceasta, a fost ascuns la marele atac al carpilor din 245 – 247. E. Petac, reconsiderând după bibliografia mai nouă datarea ultimei monede, a încadrat tezaurul de la Bumbești într-un orizont datat precis la 245⁵⁵, când ar trebui plasat cu mai multă exactitate marele atac al carpilor.

21. *Tezaurul Slăveni I* a fost descoperit în interiorul castrului, în rămășițele unei barăci militare. În antichitate, baraca a sfârșit prin foc, prăbușindu-se deasupra banilor. Tezaurul nu a fost recuperat decât în parte. Este format din 4 denari și 104 antoniniani, înșiruiți de la Caracalla până la familia lui Filip I⁵⁶. Acesta a fost, incontestabil, avutul personal, provenit din soldă, al unui militar din castrul auxiliar de la Slăveni. Structura tezaurului reflectă, ca și în situația tezaurilor de la Ionești și Săpata, modalitatea de plată a militarilor romani din trupele auxiliare aflate în Dacia la jumătatea secolului al III-lea. Antoninianul emis de Caracalla aparține primelor emisiuni din această inovație monetară. Deși unele dintre numerele de catalog RIC ale monedelor lui Gordian III prezente în tezaurele de la Ionești, Săpata și Bumbești se regăsesc și printre antoniniani din tezaurul Slăveni I, cum ar fi RIC 95, despre tezaurul de la Slăveni se poate spune că s-a constituit din alt fond principal de numerar, ultima soldă fiind încasată din timpul lui Filip I. Dar probabil că monedele tezaurului nefiind recuperate în întregime, ca la Ionești și Săpata, caracterul de soldă nu mai este atât de pregnant, monedele fiind prezente doar până la patru bucăți cel mult la câte un număr de catalog RIC.

Ascunderea tezaurului Slăveni I, conform datei celor mai noi monede, anume trei antoniniani RIC 76, anul 247, trebuie plasată după acest an, după D. Tudor⁵⁷, anume la invazia lui Argaithus și Gunthericus de la 248.

Studiind problema orizonturilor de tezaure din Dacia de la jumătatea secolului al III-lea, V. Suci⁵⁸ include Slăveni II în a doua categorie, anume a tezaurelor încheiate cu monede din anii 247 – 248. E. Petac, recurgând la cronologia lucrării lui Eddy⁵⁹, propune încadrarea tezaurului Slăveni II într-un orizont datat ferm în anul 248⁶⁰.

22. *Tezaurul Slăveni II* a fost descoperit în 1974 în mod întâmplător în așezarea civilă a castrului de la Slăveni⁶¹. A fost recuperat, se pare, în totalitate. Este un tezaur format în întregime din antoniniani și nu rămâne nici o îndoială, ținând cont de structura sa, că este un tipic tezaur-soldă. Monedele sunt emise de Caracalla, Iulia Domna, Macrinus, Elagabal, Gordian III, Filip I, Filip II și Otacilia Severa, adică împărații care au emis antoniniani între Caracalla și Filip Arabul inclusiv. Printre monedele tezaurului regăsim o parte din cele existente în tezaurele de la Ionești și Săpata. Astfel, la Slăveni II antoniniani lui Gordian III cu număr de catalog RIC 83 apar în 8 exemplare, RIC 86 în 9 exemplare, RIC 95 în 9 exemplare, pentru a cita numai cele mai importante amănunte care duc la constatarea că fondul de monede din care s-a alcătuit tezaurul Slăveni II este același cu Ionești și Săpata, adică emisiunea specială de antoniniani a imperiului pentru solda militarilor. Majoritatea monedelor din Slăveni II sunt emise la Roma, doar 13 provenind de la Antiochia.

Tezaurul Slăveni II are emisiunea cea mai nouă datată în anii 246 – 248, ceea ce duce la concluzia că a fost ascuns puțin după această dată, probabil în același timp cu Slăveni I, datorită acelorași evenimente războinice. Din această cauză, Slăveni II este inserat în același orizont de tezurizare ca și Slăveni I atât de către Viorica Suci⁶², cât și de E. Petac⁶³, anume orizontul datat ferm după 248.

23. *Tezaurul Mehadia I* este de fapt doar un fragment de tezaur, salvat dintr-o descoperire cu un număr neprecizat de monede. A fost găsit nu departe de urmele fortificației romane. Mehadia se află de fapt în Banat, mai aproape de Dunăre, zonă unde circulația monedelor romane este mai îndelungată în secolul III decât în Transilvania. Tezaurele încheiate cu mo-

nedă de la Traianus Decius se împart în două orizonturi contemporane⁶⁴, unul pentru Oltenia și altul pentru Banat, în acesta din urmă încadrându-se tezaurul Mehadia I. El a fost ascuns probabil în timpul atacurilor goților, care au culminat cu tragedia de la Abrittus.

24. *Tezaurul Dolichenum I* a fost descoperit în cursul cercetărilor arheologice sistematice din 1996 în templul dedicat lui Jupiter Dolichenus din orașul antic Porolissum. Cele 21 de monede, 9 denari și 12 antoniniani⁶⁵, sunt o depunere votivă și constituie, tocmai prin aceasta, o posibilă secțiune prin circulația monetară locală a momentului. Monedele sunt de la Geta Caesar, Caracalla, Elagabal, Iulia Soemias, Iulia Maesa, Severus Alexander, Gordian III, Filip Arabul și ultima de la Traianus Decius, un antoninian datat 249/251. Antoniniani din tezaurul *Dolichenum I* sunt doi de la Caracalla și restul de zece de la Gordian III. Incidența antoninianilor în acest tezaur repetă în mic cariera antoninianului, care începe în timpul lui Caracalla cu emisiuni puțin numeroase, reluate pe scară largă în timpul lui Gordian III. Considerăm că, prin această structură, fondul pecuniar din care s-a format acest mic tezaur este strâns legat de solda militară. Acest mic depozit este primul, din punct de vedere cronologic, dintre cele trei tezaure a căror monedă finală depășește domnia lui Filip Arabul, descoperite în arealul castrelor de trupe auxiliare din Dacia.

25. *Tezaurul Dolichenum II* a fost descoperit în 1998, în aceeași încăpere unde a fost găsit tezaurul *Dolichenum I*. Este compus din 37 de antoniniani și 4 denari. Monedele sunt emise de Septimius Severus, Iulia Domna, Plautilla, Caracalla, Severus Alexander, Gordian III, Filip Arabul, M. Ot. Severa, Hostilianus Caesar și Volusianus Caesar. Incidența antoninianilor o repetă pe aceea din tezaurul *Dolichenum I*: primii doi antoniniani sunt de la Caracalla, iar următorii de la Gordian III, acumularea fiind numai din antoniniani până la încheierea tezaurului cu o piesă de la Volusianus Caesar. Considerăm că și acest tezaur, *Dolichenum II*, este legat, prin structură, de emisiunile destinate în mod special trupelor de către împărații romni.

NOTE

- ¹ Chirilă-Grigorescu 1981, 277-280; Suciu 2000, 26.
- ² Vezi Tabelele 9, 10 și 20.
- ³ Vezi Tabelul 16.
- ⁴ Vezi Tabelul 16.
- ⁵ Vezi supra, pag. 37.
- ⁶ Vezi Tabelul 16.
- ⁷ Depeyrot-Moisil 2004, 43-44.
- ⁸ Vezi supra, pag. 5.
- ⁹ Vezi supra, pag. 44-45.
- ¹⁰ Vezi supra, pag. 13 și Tabelul 6.
- ¹¹ Vezi supra, pag. 47.
- ¹² Vezi Catalogul descoperirilor, s. v.
- ¹³ Ardevan-Suciu-Ciugudean 2003, 36.
- ¹⁴ Gudea-Ardevan 2001-2002, 218.
- ¹⁵ Vezi Tabelul 15 și 18.
- ¹⁶ Ardevan 1996, 15-18.
- ¹⁷ Vezi Tabelul 18.
- ¹⁸ Vezi Catalogul descoperirilor..., s. v.
- ¹⁹ Protase 1958, 261 – 263.
- ²⁰ Suciu 2000, 72.
- ²¹ Vezi Tabelul 20.
- ²² Ultima apariție, Suciu 2000, cu comentarii privind toate unghiurile de abordare ale tezaurelor Daciei romane.
- ²³ Ardevan 1993, 21.
- ²⁴ Davidescu 1980, 137; Suciu 2000, 126.
- ²⁵ Popilian 1971, 50.
- ²⁶ Gooss 1877, 125.
- ²⁷ Repertoriul Covasna, 1998, 62, nr. 121.
- ²⁸ Mitrea 1956, 170; Mihăilescu Bârliba 1980, 108.
- ²⁹ Ardevan-Petac 2000, 76.
- ³⁰ Ardevan-Petac 2000, 73-83.
- ³¹ Suciu 2000, 92.
- ³² Mirtzu-Trîmbaciu 1976-1980, 189-197.
- ³³ Suciu 2000, Tabel XXI.
- ³⁴ Suciu 2000, 96, 136, 137.
- ³⁵ Vezi bibliografia din Catalogul descoperirilor..., în prezenta lucrare.
- ³⁶ Mitrea 1968b, 203.
- ³⁷ Christescu 1935 – 1936, 447.
- ³⁸ Mitrea 1968a, 204.
- ³⁹ Petac 1998, 30 și 37; Suciu 2000, 139 – 142.
- ⁴⁰ Popilian 1998, 43 – 70.
- ⁴¹ Toate datele privind monedele din tezaurul de la Vârtopele-am preluat de la Popilian 1998, 44 – 48.
- ⁴² Suciu 2000, 135 – 136.
- ⁴³ Vezi Catalogul descoperirilor..., s.v.
- ⁴⁴ Suciu 2000, 102; Kubitschek 1909, 123-125.
- ⁴⁵ Pentru datarea și departajarea acestor orizonturi de tezaure vezi și Petac 1998, 27 – 34.
- ⁴⁶ Chirilă 1990-1991, 168 – 169.
- ⁴⁷ Petre 1968, 207 – 208. Toate datele privind compoziția tezaurului de la Ionești Govorii sunt preluate de la Mitrea 1968a, 209-221.

- ⁴⁸ Toate datele privind compoziția tezaurului de la Ionești Govorii sunt preluate de la Mitrea 1968a, 209–221.
- ⁴⁹ Mitrea 1968a, 214.
- ⁵⁰ Suciu 2000, 139 – 142.
- ⁵¹ Petac 1998, 30 și 38.
- ⁵² Pentru datarea monedei, Petac 1998, 38 – 39.
- ⁵³ Suciu 2000, 140 – 141.
- ⁵⁴ Gherghe-Gherghe 1977, 13; Popilian 1998, 66 – 69.
- ⁵⁵ Petac 1998, 37.
- ⁵⁶ Toate datele privind compoziția tezaurului Slăveni I de la Tudor 1970, 69 – 73.
- ⁵⁷ Tudor 1970 73.
- ⁵⁸ Suciu 2000, 140 – 141.
- ⁵⁹ S. K. Eddy, The Minting of Antoniniani A. D. 238-249 and the Smyrna Hoard, Numismatic Notes and Monographs, 156, 1967, 70.
- ⁶⁰ Petac 1998, 32 și 38.
- ⁶¹ Toate datele privind compoziția tezaurului Slăveni II sunt preluate de la Toropu 1978, 62–68.
- ⁶² Suciu 2000, 140 – 141.
- ⁶³ Petac 1998, 32 și 38.
- ⁶⁴ Suciu 2000, 104 și 143
- ⁶⁵ Gudea-Ardevan 2001-2002, 209-210.

CAP. VI. CONSIDERAȚII GENERALE

Sistemul de apărare al provinciei Dacia era format, în primul rând, din numeroasele castre aparținând trupelor auxiliare, ridicate îndată după terminarea războaielor dacice. Cele 102 castre auxiliare care au fost construite mai cu seamă pe *limes*, au constituit tot atâtea centre de propagare a modului de viață și a civilizației romane¹. Soldații auxiliari ai armatei romane au constituit un important factor militar, dar în egală măsură unul economic și demografic de avangardă pentru instalarea administrației romane la nordul Dunării. Din cei aproximativ 55.000² de militari - cât se estimează că număra efectivul armatei romane de la nordul Dunării, după aducerea legiunii V Macedonica - 43.800 aparțineau trupelor auxiliare.

Romanii au adus la nordul Dunării, imediat după anul 106, un nou tip de economie, bazată în mare măsură pe utilizarea zilnică a monedei. Noua economie a fost de la început extinsă și asupra așezărilor civile limitrofe, care depindeau economic, dar în cele mai multe cazuri și juridic, de castre.

În secolele II-III p. Chr., *Pax Romana* era o realitate politico-economică existentă doar în Italia și în alte câteva provincii "de interior" ale statului, unde era conturbată doar de tulburări civile mai puțin frecvente. În acest timp, în toate provinciile de graniță, direct învecinate cu dușmanul potențial sau chiar real al poporului roman, prezența unei armate numeroase, bine plătite, era imperios necesară. Dacia, fiind expusă atacurilor barbare³, a fost apărată de un sistem dens de fortificații⁴ bine conceput și populat cu trupe numeroase. Acest efectiv militar necesita în mod constant o cantitate apreciabilă de monedă. Datorită acestui fapt este posibil ca o mare parte din tezaurile alcătuite din monedă romană, chiar și unele descoperite în zone mai depărtate de castre, să conțină monedă vehiculată de armată.

Materialul numismatic descoperit în castrele auxiliare din Dacia este relativ puțin numeros, dar foarte divers. Această diversitate constituia expresia economiei monetare a Imperiului roman, incluzând atât monede de aur

și de argint, cât și monede de cupru în aliaj, emise la Roma și în alte numeroase ateliere monetare de pe cuprinsul statului roman.

Conform datelor publicate, în castrere auxiliare și în așezările lor civile din Dacia romană s-au găsit un număr de 4317 monede, ca descoperiri izolate, din aur, argint și cupru, precum și 30 tezaure, care însumează 16.269 piese. În total, din agoniseala soldaților auxiliari romani care au trecut și au viețuit pe pământul provinciei au ajuns până la noi doar 20.586 monede.

Cum s-a constituit acest fond pecuniar? Este, evident, o expresie procentuală a circulației monetare a momentului și locului în care au fost pierdute sau, respectiv, scoase din circulație prin teaurizare. Cele două grupuri de monede, cele izolate și tezaurele, au structuri sensibil diferite. După cum se poate vedea din tabelele anexate și din comentariile cu privire la caracteristicile circulației monetare pentru fiecare etapă de timp în parte, soldatul auxiliar roman a pierdut alte categorii de monede decât a teaurizat.

Moneda de aur ocupă un loc foarte important în descoperiri, comparativ cu zonele "civile" ale provinciei. Aureii găsiți în castrere auxiliare - 62 în tezaure și 28⁵ în descoperiri izolate, 90 bucăți în total, reprezintă 62,50 o/o din totalul celor 144⁶ monede de aur cu loc de descoperire cunoscut pe întreg teritoriul Daciei romane. Cele 28 de monede izolate de aur reprezintă 0,64 o/o dintre cele 4317 monede izolate din castrere de trupe auxiliare ale Daciei romane. Valoarea intrinsecă și de cumpărare a acestor monede de aur este însă considerabilă, având în vedere că fiecare *aureus* valora în epoca respectivă 25 de denari. Astfel, valoarea totală a acestui grup de monede se ridică la $28 \times 25 = 700$ de denari, adică aproape jumătate din numărul total de denari (1428) descoperiți în același areal. Așa cum am mai afirmat, majoritatea monedelor izolate de aur s-au găsit în siturile cu castrere auxiliare din Dacia intracarpatică și din Banat, la sud de Carpați cunoscându-se un singur aureu, emis de Septimius Severus, la Cătunele. Singurele tezaure având în componență monede de aur s-au găsit pe linia Dunării, la Drobeta și Banatska Palanka.

Aureii descoperiți în castrere auxiliare din Dacia sunt emiși în secolele I și II, doar un exemplar, cel mai nou, datând de la Septimius Severus⁷, deci

nedeapășind anul 211. Această cronologie a emisiunilor de aur descoperite în castrele auxiliare se înscrie în cronologia generală a monedelor de aur descoperite în provincia Dacia⁸.

Mediul militar a furnizat cele mai multe monede de aur din Dacia⁹, dar subliniem faptul că tocmai mediul militar auxiliar a furnizat cea mai mare parte dintre acești *aurei*. Din siturile castrelor de legiune provin numai doi *aurei*, unul de la Hadrian (găsit la Potaissa *în interiorul castrului*) și altul al lui Trebonianus Gallus, (aflat la Alba Iulia¹⁰, dar *nu* pe teritoriul castrului). Faptul că acest ultim *aureus*, datat mult mai târziu decât limita de timp cunoscută pentru restul descoperirilor de monedă de aur din Dacia, a fost găsit într-un sit arheologic în care a existat și o masivă locuire civilă, poate conduce la ipoteza că respectiva monedă a intrat în provincie pe cale civilă, nu militară. Nici în Pannonia Superior, *în interiorul* castrelor de legiune, nu se cunosc prea multe monede de aur, nici la Carnuntum¹¹, nici la Vindobona¹². Dintre cele 6 monede de aur citate ca fiind descoperite la Carnuntum, două sunt de la Vespasian, două de la Traian și alte două de la Hadrian. Recolta de aurei izolați de la Vindobona este și mai redusă: un singur aureu de la Hadrian, dar un frumos tezaur de 298 de monede de aur, date de la Nero la M. Aurelius¹³. Trupele auxiliare din Pannonia Superior primesc monedă de aur, dar nici aceasta nu este atestată *în interiorul castrelor*. Este posibil, totuși, ca doar cei trei aurei descoperiți în castrele auxiliare din Pannonia Superior, emiși de Traian, Septimius Severus și Caracalla - împărați a căror grijă pentru retribuirea soldaților a fost deosebită - să provină din mediul militar local. Limita în timp a ultimei monede de aur pentru auxiliarii din Dacia și din Pannonia Superior este apropiată: Septimius Severus pentru Dacia și Caracalla pentru Pannonia Superior.

Răspunsul pentru faptul că aureii cei mai numeroși au fost descoperiți tocmai în mediul populat în antichitate de trupele auxiliare, nu de cele legionare ar putea fi găsit în importanța mare care era acordată, ca urmare a importanței lor strategice, trupelor auxiliare din Dacia, bastion înaintat al lumii romane, înconjurat de *barbaricum* din trei părți, cu o lungime considerabilă de *limes*, apărată, aproape exclusiv, de trupe auxiliare. Dar nu trebuie să neglijăm nici posibilitatea dispariției, de-a lungul secolelor, a

monedelor de aur colectate din teren, aurul fiind un metal bine utilizabil în orice timp, de orice persoană.

Moneda de argint

În această categorie am inclus denarii, quinarii și antoniniani, denarii falși, suberați, barbarizați și hibridi, precum și puținii denari republicani romani și cei emiși de M. Antonius găsiți izolat, dar și în tezaurele din castrele auxiliare. Toate aceste nominale însumează 2126 de monede, reprezentând 49,73 % din totalul celor 4317 de monede izolate descoperite în castrele auxiliare din Dacia romană, constituind astfel o categorie importantă, atât ca putere de cumpărare pe piață, cât și numeric. În cazul tezaurelor găsite în castrele auxiliare, denarul de orice fel este preponderent - 13.697 bucăți, adică 84,19 %. Prezența unui număr mare de monedă din argint este caracteristică întregului mediu militar din Dacia, dar în siturile cu castre de legiune ponderea acestui numerar¹⁴ este și mai mare - 2319 bucăți, adică 66,21 % din total monedelor izolate. În schimb, în tezaurele din aceste situri denarul nu reprezintă decât 31,33 % dintre monede. În așezările civile moneda de argint izolată nu depășește 350 de bucăți, adică 27,51 %. Această ierarhie se repetă și la monedele de argint izolate din Pannonia Superior¹⁵, unde în castrele de legiune există 3363 monede de argint, reprezentând 62,46 % din totalul de 5438 de monede, comparativ cu 120 bucăți, adică 44,28 % din castrele auxiliare. În așezările civile din Pannonia Superior numărul de monede de argint este de 521 bucăți, adică 72,26 % din total, dar marea majoritate o reprezintă cei 380 de antoniniani de inflație, emiși de la Gallienus până la Aurelian.

În practică, monedele romane considerate astăzi de argint erau mult mai multe, dacă luăm în considerare că denarii falși, suberați, de billon și barbarizați, precum și denarii emiși după anul 200 și antoniniani - al căror argint cu titlu scăzut nu mai constituie, cel puțin în accepția modernă a cuvântului, metal prețios - pot fi, din cauza unei defectuoase publicări, considerate drept piese de cupru.

Denarul imperial roman este moneda cea mai frecventă în castrele auxiliare din Dacia, atât în descoperirile izolate, cât și în tezaure. Dintre cele

4317 monede din castrele auxiliare, un număr de 1428, adică 33,07 %, sunt denari. Numărul mare în care este găsit denarul în castrele de trupe auxiliare și de legiune, dar și în așezările civile dependente economic de armata romană arată că el era folosit masiv în plățile pe care statul roman le efectua către trupe. Denarii din siturile de castre auxiliare datează de la Republica romană până la Filip Arabul¹⁶. Emitentul cu denarii cei mai numeroși descoperiți izolat în castrele auxiliare din Dacia este Septimius Severus: 314 bucăți, împreună cu familia sa¹⁷.

Importanța denarului în circulația monetară din secolele II-III din Dacia a determinat apariția timpurie a unor categorii semioficiale, derivate din denarul imperial, anume denarii falși, suberați, de billon, de potin și denarii barbarizați. Pentru întregul areal al castrelor auxiliare numărul emisiunilor de acest fel se ridică la 378, adică 8,75 % din totalul monedelor. Cei mai mulți, câteva sute de asemenea denari, s-au găsit în partea de nord a provinciei, în special în apropiere de Porolissum¹⁸. Frecvența mare a acestor descoperiri a condus la concluzia că în partea respectivă a provinciei a activat un atelier antic care producea asemenea categorii de nominal¹⁹. În restul lumii romane, producția masivă de denari suberați are loc în primele decenii ale secolului III și este posibil ca același fenomen să se fi petrecut concomitent și în Dacia. Pe măsură ce cantitatea monedelor atent publicate crește, se constată că denarii falși, suberați etc. din Dacia sunt din ce în ce mai numeroși²⁰. Emiterea de asemenea denari trebuie să se fi extins cel puțin până după domnia lui Gordian III, împărat după monedele căruia avem ultimii denari suberați descoperiți în castrele auxiliare din Dacia. În castrele auxiliare s-au descoperit mai mulți denari suberați, decât în castrele de legiune. Dar trebuie precizat că procentul de 1,39 %, pe care îl reprezintă acest tip de denari pentru siturile cu castre de legiune din Dacia, nu reflectă în mod sigur realitatea, deoarece marea majoritate a monedelor luate în calcul pentru acest ultim tip de sit au fost publicate fără precizări asupra conținutului de argint. De altfel, numărul de denari suberați aflați în circulație numai la Apulum pare a fi fost considerabil, din moment ce aici au fost descoperite două tezaure care cuprind un mare număr de denari suberați, Apulum VI²¹ și Apulum VII²². În așezările civile din Dacia denarii suberați

și din billon apar în procent de 4,80 %, situație mai apropiată - se pare - de mediul trupelor auxiliare, decât de cel al legiunilor.

În Pannonia Superior monedele contrafăcute în antichitate, *limesfalsa*, sunt foarte numeroase și - spre deosebire de Dacia - cu preponderență în mediul militar al legiunilor²³, vizate la falsificare fiind atât moneda de argint, cât și cea de cupru. Deci, mediul civil din Dacia este dependent în mai mare măsură financiar de mediul militar local decât mediul civil din Pannonia Superior.

Denarii suberați sunt prezenți și în tezaurele din arealul castrelor auxiliare din Dacia. Dar, conform cu datele de care dispunem, ei sunt în număr foarte mic, doar 53 de bucăți, reprezentând 0,33 % din totalul monedelor teaurizate în acest areal și provin aproape în întregime din tezaurul de la Vârtopu și din cel găsit în castrul mare de la Porolissum "Pomet".

Quinarii sunt prezenți în număr extrem de mic (9 bucăți, de la Traian până la Severus Alexander) în descoperirile din castele de trupe auxiliare din Dacia. În castele de legiune sunt și mai puțini (4 bucăți, de la Hadrian, Septimius Severus și Geta), iar în mediul civil nu se cunosc, deocamdată. În Pannonia Superior acest tip de nominal este prezent aproape la fel de sporadic: 31 *quinari* la Carnuntum și doar unu la Neviodunum.

Antoniniani, considerați monedă militară prin excelență, au o prezență puțin importantă în siturile militare de trupe auxiliare din Dacia²⁴. Aici s-au găsit numai 308 bucăți, adică 7,76 % din totalul monedelor izolate din respectivul areal. Nici răspândirea lor nu este uniformă, 101 fiind la Drobeta, iar în restul de 23 de situri din sudul Carpaților numai 38 de antoniniani. În castele de legiune s-au descoperit însă cu mult mai mulți decât în castele auxiliare, 496 de bucăți, adică 15,00 % din totalul monedelor descoperite izolat²⁵. Și în tezaurele din aceste ultime situri antoninianul este în număr mare: 2327 piese, adică 68,32 % din totalul monedelor teaurizate, dar în bună parte în tezaure încheiate după anul 250, așa cum se poate contata din *Catalogul Descoperirilor*. Chiar în cantitate atât de mică, antoninianul apare în Dacia ca moneda militarului roman, dat fiind că în așezările civile din provincie luate drept etalon de comparație, se înregistrează doar 29 de bucăți, care reprezintă abia 2,28 % din totalul numerarului. În Pannonia Su-

perior antoniniani sunt prezenți în număr mult mai mare, dar aici ei sunt moneda cea mai frecventă numai după anul 238 și în special în timpul lui Gallienus. Dar, spre deosebire de Dacia, antoniniani sunt mai importanți procentual²⁶ acolo pentru așezările civile: 429 bucăți, adică 59,50 % din total. Urmează apoi în ierarhie, în Pannonia Superior, siturile cu castre de legiune: 1927 antoniniani, adică 35,44 % din totalul monedelor. În castrele auxiliare din Pannonia Superior s-au fost găsit doar 54 de antoniniani, adică 19,93 % din totalul monedelor din respectivele situri.

Moneda de cupru

Această categorie constituie cea mai importantă componentă a circulației monetare romane, datorită rolului avut în micul comerț. Ținând cont de prețurile din Dacia²⁷, dar și din restul Imperiului roman, cheltuirea soldei pentru cerințele zilnice era posibilă numai având la îndemână monedă măruntă de cupru. În această categorie sunt incluse monedele emise de statul roman, de cele mai multe ori la Roma-*sestertii*, *dupondii*, *asses*, *semisses*, *quadrantes*. Tot aici sunt incluse și emisiunile tip PROVINCIA DACIA și PMSCOLVIM și celelalte monede coloniale, emise în sistem monetar propriu de orașele grecești și de provinciile din partea de est a Imperiului roman. În cele 1646 de monede de cuprudescoperite în castrele auxiliare din Dacia sunt înglobate, de asemenea, monedele menționate în bibliografie ca monede de cupru sau de bronz, fără a fi specificat nominalul. Dar acestea pot fi uneori antoniniani sau chiar denari suberați de foarte proastă calitate. Cuprul monetizat este vehiculat în cantitate mult mai mare, deoarece pentru unii dintre denarii emiși ulterior anului 200 și pentru antoniniani emiși după anul 260, conținutul în argint era atât de mic, încât monedele respective este posibil să fi fost ușor primite pe piață drept numerar de cupru.

Datorită importanței sale economice, această categorie de numerar este cea mai numeroasă în descoperirile de monedă izolată din castrele auxiliare din Dacia romană. Cele 1646²⁸ bucăți descoperite formează 38,12 % din total. În așezările civile din Dacia se cunosc, procentual, mult mai multe monede izolate de cupru, cele 917 bucăți constituind 72,09 % din total. Pentru siturile cu castre de legiune, moneda de cupru este mai puțin importantă, aici fiind

descoperite 1015 bucăți, care reprezintă numai 28,69 % din totalul monedelor izolate din respectivul areal. Așadar, militarii din legiuni aveau un nivel de trai mai ridicat, cheltuind direct mai multă monedă de argint, deci cu valoare mai mare, decât militarii din trupele auxiliare și decât civilii din Dacia.

Sestertii sunt în număr de 349²⁹ și constituie 8,08 % din totalul monedelor și 21,26 % din monedele de cupru romane descoperite în arealul castrelor auxiliare. Este important de subliniat că studierea atentă a descoperirilor monetare a dus la identificarea și publicarea primului sestert găsit în Dacia emis în afara atelierelor oficiale ale statului roman. Moneda în discuție s-a descoperit la Ilișua³⁰. Această, deocamdată, unică piesă pentru arealul castrelor auxiliare din Dacia, aparține unei categorii *-limesfalsa-* întâlnite pe scară foarte mare în restul Imperiului roman, în special în mediul militar. Astfel, în Pannonia Superior, sestertii contrafăcuți reprezintă la Carnuntum 3,40 %, dupondii contrafăcuți 0,06 % și așii contrafăcuți 2,34 % din totalul monedelor³¹. În mediul civil din Dacia, contrafacerea sestertilor este semnalată doar o singură dată, la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, după un sestert al lui Gordian III³².

Dupondii găsiți în castrele auxiliare din Dacia sunt în număr de 232, adică 5,37 % din totalul monedelor descoperite în arealul respectiv. Situația este similară în siturile cu castre de legiune, dar în așezările civile dupondii dețin 12,66 % din total³³. În Pannonia Superior, dupondii cei mai numeroși se înregistrează în castrele auxiliare, urmând în ordine descrescătoare castrele de legiune și așezările civile³⁴.

Asses sunt categoria cea mai numeroasă a monedelor de cupru descoperite izolat în castrele auxiliare: 556 de bucăți reprezentând 12,88 % din totalul monedelor. Așii sunt mai puțini în siturile cu castre de legiune³⁵, dar mult mai mulți în siturile civile. Importanța lor pentru mediul civil rezultă și din descoperirea la Ulpia Traiana Sarmizegetusa a doi ași contrafăcuți după monede emise de Hadrian. În Pannonia Superior, în siturile militare ori civile, așii nu sunt atât de importanți procentual ca în mediul auxiliarilor din Dacia.

Printre monedele provinciale găsite în castrele auxiliare din Dacia, un loc aparte este ocupat de cele tip PROVINCIA DACIA, emise la Ulpia Traiana

Sarmizegetusa începând cu anul 246³⁶. Monedele de acest tip din castrele auxiliare sunt emise de la Filip Arabul până la Valerian I. Aceste 107 bucăți reprezintă 2,47 % din total, dar mai importantă decât cantitatea este frecvența lor mare în castrele auxiliare. Astfel, pentru aceste situri, monedele de tip PROVINCIA DACIA sunt nelipsite, iar pentru 12 dintre situri cu ele se încheie intrările de monede. Importanța monedelor tip PROVINCIA DACIA în circulația din castrele auxiliare este subliniată de descoperirea³⁷ recentă a trei astfel de monede contrafăcute în imediata apropiere a castrului de la Hoghiz. Procentajul în care se găsește acest tip de monedă în siturile militare este apropiat de cel din siturile civile, respectiv 2,48 o/o pentru castrele auxiliare, 2,09 % pentru castrele de legiune și 2,75 % pentru așezările civile.

Monedele de cupru tip PMSCOLVIM, emise la Viminacium, ajung în cantități mai mari în siturile din sudul provinciei Dacia: 47 față de 24 de bucăți în zona intracarpatică. Descoperirile de acest tip în castrele auxiliare din Dacia datează de la Gordian III până la Valerian I, ca și cele de tip PROVINCIA DACIA și constituie ultima monedă pentru o parte dintre siturile unde au fost descoperite. Cele 71 de monede tip PMSCOLVIM constituie 1,64 % din totalul monedelor aflate în siturile cu castre auxiliare din Dacia. În siturile cu castre de legiune, monedele tip PMSCOLVIM sunt mult mai puține, 32 bucăți, adică 0,90 % din totalul monedelor izolate. În așezările civile s-au găsit doar 17 bucăți, reprezentând 1,33 %³⁸. În tezaurele din arealul castrelor auxiliare monedele tip PMSCOLVIM nu apar. Față de acest număr însemnat de monede tip PROVINCIA DACIA și PMSCOLVIM în siturile din Dacia, în Pannonia Superior prezența lor este mult mai sporadică, limitându-se la câteva exemplare³⁹.

Monedele izolate descoperite în arealul castrelor auxiliare din Dacia provin în cea mai mare parte din atelierul monetar de la Roma. Începând cu dinastia Severilor, sunt prezenți în circulația din Dacia denarii și antoniniani emiși în atelierele importante din partea estică a Imperiului roman, Antiohia, Laodicea și Emessa. Monedele din cupru emise în afara Romei sunt în majoritate bătute tot în atelierele din partea estică a Imperiului roman în cursul secolului III. Cele mai importante numeric

sunt cele tip PROVINCIA DACIA, emise la Ulpia Traiana Sarmizegetusa și cele tip PMSCOLVIM, emise la Viminacium, precum și cele de la Nicaea Bithyniae. Alte ateliere provinciale sunt reprezentate, mai ales în siturile de pe linia Dunării și din partea de la sud de Carpați, prin puține monede de la Philippi, Stobi, Maroneea, Hadrianopol, Amorium, Nicomedia, Nicopolis ad Istrum, Pautalia Thraciae, Deultum.

Influența economico-financiară pe care au avut-o unitățile auxiliare ale armatei romane asupra populației civile din Dacia este importantă. Prezența trupelor aducea, pe lângă moneda de metal prețios, o cantitate aproape la fel de mare de monedă mărunță, de cupru, necesară procurării celor necesare vieții cotidiene, contribuind astfel la introducerea economiei monetare și în mediul civil.

Datarea monedelor izolate din arealul castrelor auxiliare din Dacia depășește limitele cronologice ale existenței provinciei, deoarece 8,08 % din totalul monedelor este emis până la anul 106, în timpul Republicii romane și în primul secol al Imperiului. Nu la fel de largă este datarea monedelor din tezaurele descoperite în același areal. Astfel, deși între monedele izolate denarii republicani sunt în număr de câteva zeci, ei lipsesc din acumulările monetare, cele mai vechi monede teaurizate în arealul castrelor auxiliare fiind denarii pentru legiuni emiși de M. Antonius.

În ceea ce privește tezaurele descoperite în castrele auxiliare din Dacia sau în apropierea lor, chiar dacă nu se poate dovedi întotdeauna că au aparținut unui militar, sunt foarte probabil alcătuite din fondul pecuniar vehiculat de armata romană. Nu numai tezaurele analizate în lucrarea de față conțin monedă intrată în Dacia pe cale militară, ci și altele, în special dintre cele care conțin mii de monede, în majoritate denari, descoperite mai frecvent în sudul Carpaților. Ele pot constitui, sau pot conține, părți din *honestia missio*, ascunse de veteranul respectiv sau de o persoană la care au ajuns, în bloc aceste cantități de monedă, în urma unei tranzacții.

În legătură cu tezaurele din mediul militar, se constată că fortificațiile trupelor auxiliare romane din arealul intracarpatic au fost mai ferite decât cele din sudul munților de conflictele care au afectat provincia de-a lungul existenței sale, dovadă fiind și numărul mic de tezaure găsit în *interiorul* fortificațiilor.

Încheierea circulației monetare în castrere auxiliare din Dacia

Încheierea circulației monetare în castrere auxiliare din Dacia romană trebuie legată de stagnarea definitivă a intrărilor de monedă izolată în siturile respective. Tabelul de mai jos cuprinde repartitia cronologică a încetării intrărilor de monede în castrere și în grupuri de castrere auxiliare în care încetarea intrărilor de monede este contemporană.

Vespasian: Fârliug.

Titus: Banatska Palanka.

Războaiele de cucerire a Daciei: Costești.

Traian: Brețcu, Rădăcinești, Titești.

Antoninus Pius: Căineni, Moigrad-Citera, Tihău.

Marcus Aurelius: Cigmău, Vârtop.

Commodus: Gresia.

Septimius Severus: Islaz-Verdea, Limes Meseș.

Caracalla: Băneasa I, Românași.

Elagabal: Orăștioara de Sus.

Severus Alexander: Călugăreni, Sânpaul, Orheiu Bistriței, Râșnov, Cincșor, Boița, Racovița.

Maximinus Thrax: Olteni.

Gordian III: Vărădia, Moigrad-Vama romană, Sărățeni, Bivolari, Copăceni, Stolniceni.

Filip Arabul: Cășei, Zlatna, Romita, Bologa, Moigrad-Dolichenum, Moigrad-Amfiteatrul roman, Ilișua, Inlăceni, Boroșneu Mare, Comalău, Odorheiu Secuiesc, Feldioara, Hoghiz, Câmpulung-Muscel I, Enoșești, Reșca, Slăveni, Săpata de Jos II, Urluieni II.

Filip Arabul: castrere de interior: Brîncovenești, Bumbești-Jiu, Gilău, Sighișoara.

Trebonianus Gallus: Buciumi

Traianus Decius: Răcari, Vețel.

Valerian I: Pojejena.

Gallienus/Salonina: Războieni, Cătunele, Sâmbotin.

Aurelian: Drobeta, Jupa, Orșova, Mehadia, Teregova, Moigrad-Pomet, Moigrad-Drumul roman, Cristești, Gherla.

În funcție de datarea ultimei monede se pot delimita cronologic câteva grupuri de castru auxiliare. Le vom comenta în cele ce urmează respectând ordinea cronologică a emiterii ultimei monede găsite în fiecare sit cu castru auxiliar.

Potrivit tabelului de mai sus, într-un număr de 12 castru ultima monedă găsită datează din secolul II sau chiar din secolul I. Astfel, în castru de la Fârliug și Banatska Palanka, necercetate, ultima monedă datează de la împărații Flavieni. În alte patru castru, Costești, Brețcu, Rădăcinești și Titești, ultima monedă datează de la Traian. În castru de la Căineni, Moigrad-Citera și Tihău, ultima monedă cunoscută datează de la Antoninus Pius. În cazul acestor ultime trei castru, precizăm că numai cel de la Căineni este necercetat, deci viitoarele cercetări pot schimba situația cunoscută în prezent. Castru de la Cigmău și Vârtop au ultima monedă de la Marcus Aurelius, dar sunt în curs de cercetare și numai o parte din monedele descoperite sunt publicate. Singurul castru unde ultima monedă cunoscută este emisă de Commodus este cel necercetat de la Gresia. Pentru acest grup de douăsprezece castru nu considerăm că data ultimei monede înseamnă și data încheierii locuirii în situl respectiv. Datele furnizate de numismatică trebuie confirmate de datele furnizate de arheologie, lipsa descoperirilor monetare neînsemnând obligatoriu și încetarea locuirii. Un exemplu în acest sens este cazul castrului de la Tihău, de unde nu se cunosc monede decât până la Antoninus Pius, dar care a continuat să fie folosit până la retragerea romană din Dacia, conform materialului descoperit: o inscripție datată în prima jumătate a secolului III⁴⁰, o fibulă și ceramică⁴¹ de import databile la jumătatea secolului III.

Castru având ultima monedă datând de la împărații Severi sunt în număr de 13. Dintre acestea, cele de la Islaz-Verdea (Septimius Severus – ultima monedă) și Băneasa I (ultima monedă – Caracalla) sunt necercetate, iar cele de la Românași (ultima monedă – Caracalla) și Orăștioara de Sus (ultima monedă – Elagabal) sunt cercetate numai în mică măsură. Pentru aceste 13 situri, prea puține la număr și unele prea puțin cercetate, nu se poate reliefa o anumită situație specială, care să fie caracteristică pentru întreaga provincie. Pentru alte câteva grupuri de situri însă, încetarea intrărilor

poate să însemne desfășurarea unor evenimente administrative, politice, sau militare. După cum arată datele existente privind monedele izolate, circulația monetară încetează după dinastia Severilor, în secolul III, în trei etape succesive, în trei grupe de castre grupate geografic. În aceste grupuri de situri de castre auxiliare ultima monedă corespunde cronologic datării unor orizonturi de tezaure delimitate de cercetători pentru provincia Dacia. Aceste grupuri de castre sunt următoarele:

1. Ultima monedă datează de la Severus Alexander într-un număr de șapte castre, cele mai multe dintre ele cercetate. Aceste castre sunt plasate o parte în estul Transilvaniei-Călugăreni, Sânpaul, Râșnov, altele pe Oltul transilvan-Cincșor, Boița - și pe Oltul intramontan - Racovița și Sâmbotin. Datorită faptului că nu este cunoscut nici un eveniment violent politic sau militar datat în timpul lui Severus Alexander, grupul de 8 tezaure ascunse în întreaga Dacie romană nu este considerat drept un adevărat orizont de teaurizare⁴². El urmează a fi confirmat de descoperirile și cercetările viitoare.

2. Ultima monedă datează de la Gordian al III-lea într-un număr de șase situri: la vama de la Porolissum, în nordul provinciei, la Vărădia în Banat, la Sărățeni în estul Transilvaniei și în alte trei aflate pe valea Oltului, din nou pe segmentul ce traversează Carpații Meridionali-Bivolari, Copăceni, Stolniceni. Dintre acestea, cele trei de pe valea Oltului au putut suferi de pe urma atacurilor carpilor din timpul lui Gordian III. În legătură cu încetarea intrărilor de monede constatată în vama romană de la Porolissum, precizăm că nici în *Barbaricum*, în zona limitrofă limesului din dreptul Vămii nu sunt înregistrate descoperiri de monede izolate⁴³ datând din timpul lui Gordian III sau imediat ulterioare, deci legăturile economice par a fi fost întrerupte pentru acest timp. Lipsa de monede se poate datora și lacunei cercetărilor. Data încheierii circulației în acest grup de situri poate fi contemporană cu unul sau altul dintre cele două orizonturi de tezaure din timpul lui Gordian III⁴⁴.

3. Ultima monedă datează de la Filip Arabul în cele mai multe, 23 la număr, dintre siturile de castre auxiliare în care au fost descoperite monede. Aceste castre sunt situate în toate zonele provinciei, pe *limes* ori în interior: Brâncovenești, Bumbesti-Jiu, Sighișoara, Gilău, Urluieni II, Săpata de Jos II,

Câmpulung Muscel I, Slăveni, Reșca, Hoghiz și Feldioara, Zlatna, Bologa, Porolissum-*Dolichenum* și Porolissum-Amfiteatru, Romita, Cășei, Ilișua, Odorheiu Secuiesc, Inlăceni, Boroșneu Mare, Comalău. Încetarea intrărilor de monede izolate nu pare a însemna și sfârșitul definitiv al circulației monetare în zonele respective, deoarece, de exemplu, la Porolissum-*Dolichenum*, din aceeași clădire din care nu au fost recoltate decât monede izolate datând până la Filip I, provin cele mai târzii două tezaure care au fost găsite în arealul castrelor auxiliare din Dacia-*Dolichenum* I și II, încheiate la Trebonianus Gallus. Data încheierii circulației în acest grup de situri ar putea fi contemporană cu unul sau altul dintre cele patru orizonturi de tezaure din timpul lui Filip Arabul⁴⁵.

Ultima monedă de la Trebonianus Gallus și Traianus Decius se întâlnește la Buciumi, Răcari și Vețel, castre aflate în diferite puncte geografice ale provinciei, respectiv, înspre nord, în partea sud-carpatică și pe valea Mureșului. Această repartizare geografică sugerează păstrarea unor trupe remunerate încă pecuniar în câteva puncte importante pentru apărarea Daciei.

Cele mai târzii monede, și o circulație slabă, databile între anul 250 și părăsirea Daciei de către Aurelian, se întâlnesc în castrele de pe linia Dunării, în Banat și în nordul extrem al provinciei, în zona Porolissum. Ținând seama de această situație a descoperirilor monetare, considerăm că trupele au continuat să fie retribuite în sistem monetar în această zonă. Dar în același timp trebuie să ținem cont că, pe linia Dunării și în Banat, unele monede emise după 250 puteau intra și mai târziu, adică după revenirea puterii romane la nordul fluviului în timpul lui Constantin cel Mare.

Important de relevat este faptul că în siturile celor două legiuni constatăm intrări de monede între 250 și părăsirea Daciei de către Aurelian, coeficienții de intrare fiind mai mari decât cei pentru castrele de trupe auxiliare⁴⁶. Este dificil de stabilit care a fost natura, cantitatea și frecvența retribuției trupelor în siturile de trupe auxiliare în care nu mai intră monedă timp de aproximativ un sfert de secol înainte de retragerea administrației romane la sudul Dunării. Așa cum am mai precizat, părăsirea definitivă a fortificațiilor poate fi susținută pe baza monedelor doar în cazul reconfirmării părăsirii fortificațiilor prin incontestabile dovezi aduse de arheologie. Nu

putem ocoli însă constatarea că retribuirea prin numerar a trupelor auxiliare a suferit grave perturbații, probabil în mai multe etape. Delimitarea lor cronologică pare a fi determinată, în parte, de aceleași cauze care au dus la ascunderea tezaurilor în secolul III. Situația circulației monetare în siturile având castre auxiliare din provincia Dacia a mai fost studiată⁴⁷ recent, cu foarte multă atenție, dar fără a se putea da o rezolvare problemei legate de încetarea totală a intrărilor de monedă în majoritatea acestor situri. Întreg aspectul circulației monetare conduce la concluzia că provincia era confruntată cu aceeași profundă criză din secolul III, care afecta întregul Imperiu roman.

În ceea ce privește tabloul general al circulației monetare din siturile de castre auxiliare din Dacia, constatăm că, pentru aceleași etape de timp, eficienții de intrare/an sunt comparabili pentru monedele aceluiși emitent găsite în castrele auxiliare din Pannonia Superior, de multe ori chiar mai mici⁴⁸, în timpul războaielor marcomanice. Pentru a doua jumătate a secolului III au fost sesizate diferențe foarte mari în favoarea provinciei Pannonia Superior⁴⁹, dar acestea rezultă numai din intrările masive din două așezări, Intercissa și Solva. În restul castrelor auxiliare din Pannonia Superior intrările de monedă, deși mai mari decât în Dacia, rămân reduse⁵⁰ și se poate presupune că monedele emise după anul 250 au intrat aici și la o dată mai târzie, respectivele castre rămânând în Imperiul roman, spre deosebire de Dacia, care a fost părăsită de Aurelian. Atenția de care se bucurau, între 250-275 cele două provincii din partea statului roman pare a fi fost egală, ambele fiind provincii de frontieră, învecinate nemijlocit cu lumea barbară și ostilă. Defecțiunile care au intervenit în plata prin numerar a trupelor auxiliare din Dacia sunt sesizabile și în Pannonia.

Legat de prezența în circulație a monedelor după anul 250, precizăm că pentru marea majoritate a pieselor descoperite în arealul castrelor auxiliare din Dacia lipsesc informațiile despre stratigrafia locului unde au fost găsite. Ca atare, nu se poate afirma cert până când au rămas în circulație monedele emise înainte de anul 250. Data emiterii nu este, în mod obligatoriu și data pierderii acestor monede dispersate, care compun circulația monetară. De asemenea, este greu de demonstrat că *toate* monedele unui

împărat au circulat doar în cursul domniei sale. Retopirea monedelor împăraților anteriori devenise o practică frecvent folosită în secolul III. Dar în mâna militarilor și civililor care au venit în Dacia o dată cu întemeierea noii provincii se pare că exista o cantitate de monedă mai veche decât anul 106, fapt care permite să considerăm că este posibil ca unele monede emise între 106-250 să fi existat în circulație și după încheierea aproape generală a intrărilor de monedă din preajma anului 250 în majoritatea castrilor auxiliare din Dacia.

Așa cum se poate vedea în *Catalogul descoperirilor...*, monedele de cupru de tip PROVINCIA DACIA AN III și PMSCOLVIM AN VII, adică 248/249 sunt ultimele monede descoperite în foarte multe castru auxiliare din Dacia. Dată fiind lipsa de monedă în toată lumea romană, este posibil ca aceste două nominale să fi rămas în circulație mai multă vreme decât se presupune. Alături de puținii antoniniani datând după anul 250, se pare că ele sunt categoriile de numerar care au încheiat circulația monetară în castrile auxiliare din Dacia.

Se pune întrebarea firească dacă și în ce măsură intrările de monedă din mediul civil depind de retribuția prin numerar a armatei din Dacia romană? Dat fiind numărul mare de situri cu caracter militar răspândite pe teritoriul provinciei, economia locală trebuie să fi fost influențată într-o măsură importantă de comenzile pentru armată. Scăderea generală a prezenței monedei romane în întreaga provincie Dacia după mijlocul secolului III nu poate fi ruptă de perturbarea plăților în numerar către militarii din trupele auxiliare. Numărul mare a acestor auxiliari și cantitatea de numerar vehiculată de ei a contribuit apreciabil, imediat după anul 106, la întemeierea unei economii monetare la nordul Dunării și apoi la menținerea acestei caracteristici de-a lungul deceniilor de existență a provinciei Dacia.

Descoperirile de monedă izolată și teaurizată arată că în siturile din Dacia, în care există castru de legiune, intrările de monedă continuă până la Aurelian inclusiv. Este posibil ca plata legiunilor, ca trupe de elită, să nu fi fost la fel de defectuoasă ca plata trupelor auxiliare. Nu trebuie pierdut din vedere, însă, nici faptul că la Apulum și la Potaissa exista și o foarte importantă locuire civilă, care, datorită dimensiunilor sale, este posibil să

fi devenit, cu timpul, mai puțin dependentă economic de armată și să-și fi croit propriile relații de afaceri în mediul civil. Este dificil de stabilit cât din circulația monetară de la Potaissa și Apulum se datorează prezenței armatei și cât afacerilor din mediul exclusiv civil. Pentru posibilitățile reduse de vehiculare a monedei în mediu strict civil este simptomatică că prezența monedei încetează la Ulpia Traiana Sarmizegetusa pe timpul lui Gallienus, iar la Micăsasa sub domnia lui Filip Arabul, continuând doar pe linia Dunării, la Orlea, până la Aurelian, dar cu intermitențe⁵¹.

Având în vedere importanța majoră pe care a avut-o rețeaua de castre auxiliare în Dacia, atât în ceea ce privește apărarea provinciei, cât și situația sa economică, considerăm că circumstanțele și data abandonării castrelor auxiliare sunt legate de circumstanțele și data retragerii romane din Dacia. Din păcate, studierea amănunțită a circulației monetare din castrele auxiliare nu a adus prea multe elemente noi față de cele furnizate de arheologie. Încetarea intrărilor de monede în câteva grupuri de castre auxiliare din Dacia și similitudinea penuriei de monedă existentă în Dacia și în Pannonia Superior, în cele două decenii anterioare domniei lui Aurelian, pot fi explicate prin măsuri asemănătoare reformei lui Gallienus⁵² în ceea ce privește concentrarea trupelor după o nouă strategie. Lipsa *intrărilor* masive de monede izolate în arealul castrelor auxiliare nu poate constitui, totuși, un argument în favoarea pierderii mai timpurii decât anii 270-275 a autorității politice asupra mării majorități a teritoriului Daciei, atâta timp cât argumentele arheologice, epigrafice și cele transmise de istoriografia antică ne conduc spre datarea retragerii Imperiului roman din Dacia în timpul lui Aurelian⁵³.

NOTE

¹ Benea 1993a, 285, 287.

² IstRom II 2001, 114.

³ Macrea 1976, 177, 215-218.

⁴ Gudea 1997d, *passim*.

⁵ Nu așa cum se afirmă eronat existența a doar două monede de aur descoperite în Dacia la Găzdac 2002, 67.

⁶ Ardevan 1993, 20; Pâslaru 2001, 135; Winkler 1974-1975, 122.

⁷ Vezi Tabelul 9.

⁸ Ardevan 1996, 22.

- ⁹ Ardevan 1996, 24.
¹⁰ Vezi infra, Catalogul descoperirilor..., s. v.
¹¹ Dick 1978, p. 36, 38, 43, 46.
¹² Hahn 1976, p. 61, 85-86.
¹³ Hahn 1976, p. 85-86.
¹⁴ Vezi Tabelul 20.
¹⁵ Vezi Tabelul 22.
¹⁶ Vezi Tabelul 9.
¹⁷ Vezi Tabelul 9.
¹⁸ Vezi Tabelul 9 și Catalogul descoperirilor.
¹⁹ Macrea 1928-1932, 130; Winkler-Ivănescu 1977, 91-92.
²⁰ Găzdac-Álföldy-Găzdac 2001, passim.
²¹ Inedit, prezentat doar la Simpozionul SNR din 1999.
²² Ardevan-Suciu-Ciugudean 2003, 125-126.
²³ Vezi Tabelul 22.
²⁴ Vezi Tabelul 22.
²⁵ Vezi Tabelul 22.
²⁶ Vezi Tabelul 22.
²⁷ Vezi supra, pag. 20-21.
²⁸ Vezi Tabelul 20.
²⁹ Vezi Tabelul 20.
³⁰ Vezi Catalogul descoperirilor, s. v.
³¹ Vezi Tabelul 22.
³² Găzdac-Álföldy-Găzdac 2001, 143.
³³ Vezi Tabelul 20.
³⁴ Vezi tabelul 22.
³⁵ Vezi Tabelul 22.
³⁶ Ardevan 1992-1993, passim; Macrea 1969, 237-238; IstRom II 2001, 200.
³⁷ R. Ardevan, C. Ionescu, Atelierul de contrafaceri monetare de la Hoghiz, comunicare prezentată la Sesiunea SNR de la Bârlad, 1999.
³⁸ Vezi Tabele 11 și 13.
³⁹ Dick 1978, p. 186; Hahn 1976, p. 194-195.
⁴⁰ Protase 1994, 93.
⁴¹ Protase 1994, 95-96.
⁴² Suciu 2000, 133-134.
⁴³ Gudea 1996, 85-86.
⁴⁴ Suciu 2000, 135-136.
⁴⁵ Suciu 2000, 137-141.
⁴⁶ Vezi Tabelul 19.
⁴⁷ Găzdac 2002a, passim; Găzdac 2002, 78. Găzdac 1998, 231.
⁴⁸ Vezi Tabelul 21.
⁴⁹ Găzdac 2002a, 751.
⁵⁰ Găzdac 2002, 602, 632-635.
⁵¹ Mitrofan-Ardevan 1997, 133.
⁵² Opreanu 2001, 72-73.
⁵³ Macrea 1969, 445-456; Bărbulescu et alii 1998, 61; Opreanu 2001, passim; IstRom II 2001, 259-267.

CAP. VII. ANEXE

A. CATALOGUL DESCOPERIRILOR

I. CASTRE AUXILIARE DIN PROVINCIA DACIA

Prescurtări pentru nominale:

AV = aureus

AE = monedă de bronz

ANT = antoninian

col = monedă colonială

D = denar imperial

DRR = denar republican

Db = denar de billon

Ds = denar suberat

Dp = dupondius

Dr = drahmă

HS = sestertius

Q = quinarius

Qd = quadrans

S = semis

BANATSKA PALANKA – TRANSLEDERATA, Serbia

Unități staționate: - *legio IIII Flavia Felix, legio VII Claudia, cohors II Hispanorum, cohors I Cretum.*

Descoperiri monetare

a) izolate

Titus (1 AV)

b) tezaur format din 57 AV (Tiberius 3, Caligula 1, Claudius I 5, Nero 17, Galba 2, Vespasian 11, Titus 6, Domitian 5, Traian 7) și cca 100 D. Repartiția pe emitenți nu este precizată în bibliografie, dar denarii provin de la aceiași împărați ca și aureii. În plus există denari de la Vitellius, Otho și Hadrian.

Bibliografie: Mitrea 1954, 472; Winkler 1966, 42; Winkler 1980, 41; Ardevan 1993,18; Suciu 2000, 63.

BĂNEASA I (jud. Teleorman)

Castru. Faze: lemn – pământ.

Descoperiri monetare izolate

Septimius Severus -1 AR

Caracalla -1 AR

neidentificate: monede de argint și AE de la Antoninus Pius până la Caracalla.

Bibliografie: Bolliac 1869, 14; Cantacuzino 1941-1944, 447, 458; Petolescu 1972,194; Tudor; 1978, 265; Vlădescu 1983, 120.

BIVOLARI – ARVTELA (jud. Vâlcea)

Unități staționate: *cohors I Hispanorum veterana, numerus Syrorum sagittariorum*, detașament *legio V Macedonica*.

Castru. Faze de construcție: lemn – pământ, piatră.

Descoperiri monetare izolate

Vespasian - 1 D

Traian - 1 D, 1 Ds

Hadrian - 3 HS, 1 AS, 1 AE

Antoninus Pius - 1 Dp

Antoninus Pius pentru Marcus Aurelius - 1 Dp

Antoninus Pius pentru Faustina I - 1 HS, 1 AS

Commodus - 1 AE col – Tomis

Septimius Severus - 2 D

Septimius Severus pentru Iulia Domna - 1 D

Caracalla - 1 Ds, 1 AS

Gordianus III - 1 AE tip PMSCOLVIM. AN IIII

nedeterminate - 1 AS, 1 AE col, sec. II sau III; monede de la Hadrian, Antoninus Pius, Septimius Severus, Iulia Domna, Caracalla, Iulia Mamaea, iar cele din ruinele termelor “merg de la Traian până la Iulia Domna.”

Bibliografie: Protase 1966, 93; Tudor 1978, 259, 264; Tudor-Poenaru-Vlădescu 1969-1970, 37 – 41; Tudor-Poenaru-Vlădescu 1973, 18- 23; Mitrea 1971, 408; Mitrea 1971a, 129; Mitrea 1973, 411; Mitrea 1973a, 147; Poenaru – Vlădescu 1979, 236; Mitrea 1981, 385; Găzdac 2002, 252, 585.

BOIȚA - (jud. Sibiu)

Unități staționate: detașament al legiunii XIII Gemina, *coh I*

Castru. Faze: lemn – pământ, piatră

Descoperiri monetare

Piese găsite în timpul cercetărilor arheologice:

a) izolate

în *castellum*: M. Aurelius - 1 D

Antoninus Pius – 1 AE

într-o clădire pe terasa *palaestrae*-lor:

Antoninus Pius - 5 D

Faustina I - 3 D

Lucilla M. Aurelii - 1 D

L. Verus - 1 D
Faustina II - 2 D
Commodus - 2 D
Man. Scantilla - 1 D
Iulia Domna - 1 D
Severus Alexander - 1 D, 1 HS

nedeterminabile 2 monede de cupru, sec. II – III.

b) tezaur de 214 monede, denari și antoniniani, descoperit în 1974, în afara castrului, la o depărtare de cca 60 m înspre N-V, lângă un perete de construcție de lemn cu fundație de piatră, în așezarea civilă; semnalat în cronicile de Descoperiri monetare izolate și prezentat la Sesiunea Muzeului Național de Istorie București, 1999 de către subsemnata. Se păstrează în colecția numismatică a Muzeului Brukenthal (nr. inv. T 1735 și T 1736).
Compoziția tezaurului:

Commodus - 1 D
Septimius Severus - 10 D (6 Roma, 3 Laodicea, 1 Emessa)
Septimius Severus pentru Iulia Domna - 5 D (3 Roma, 2 Laodicea și Emessa)
Septimius Severus pentru Caracalla - 1 D
Septimius Severus pentru Geta - 4 D (3 Roma, 1 Laodicea)
Septimius Severus și Caracalla pentru Plautilla - 1 D
Caracalla - 3 D
Caracalla pentru Iulia Domna - 1 D și 1 ANT
Elagabal - 31 D și 1 ANT
Elagabal pentru Aquilia Severa - 1 D
Elagabal pentru Iulia Soemias - 1 D
Elagabal pentru Iulia Maesa - 13 D (6 Roma, 7 Antiochia)
Severus Alexander - 63 D (59 Roma, 4 Antiochia)
Severus Alexander pentru Iulia Mamaea - 20 D (19 Roma, 1 Antiochia)
Maximinus Thrax - 8 D
Max. Thrax pentru Paulina - 2 D
Balbinus - 1 D
Gordian III - 15 D și 31 ANT (3 Antiochia)
Moneda finală a tezaurului: 243 /244, D și ANT, Roma, Gordian III
Nominale : 183 D și 31 ANT

Frecvența pe ateliere: Roma-191, Laodicea ad Mare-4,
Antiochia-6, Emessa-1, Emessa și Laodicea-2.

Bibliografie: Lupu 1961, 413; Lupu 1974, 220; Lupu 2002, 76; Stoia 1975, 274; Suci 2000, 29; Găzdac 2002, 477.

BOLOGA - RESCVLVM (jud. Cluj)

Unități staționate: *cohors II Hispanorum equitata Cyrenaica, cohors I Aelia Gesatorum, cohors I Ulpia Brittonum.*

Castru. Faze: lemn – pământ, piatră.

Descoperiri monetare izolate

1 DRR

Nero - 4 monede

Otho - 1 D

Vespasian - 1 AV

Domitian - 1 Dp

Traian - 4 HS, 2 Dp, 1 As

Hadrian - 1 HS, 1As, 1 AE / fals? / 1 D

Antoninus Pius - 1 Dp, 2 D

Antoninus Pius pentru Faustina I - 2 HS, 1 As

Marcus Aurelius - 1 HS

Septimius Severus - 1 D de potin, Laodicea

Septimius Severus pentru Geta - 1 D

Severus Alexander - 2 D, 1 HS

Elagabal - 1 D

Filip II - 1 As tip PROVINCIA DACIA, din aşezarea civilă nedeterminate - 1 monedă tip PROVINCIA DACIA în col. particulară nedeterminabile - 3 As, 3 Dp, 2 AE.

Bibliografie: Macrea 1936, 228 ; Protase 1966, 93; Winkler 1971, 154, nr. 51; Gudea 1972, 144; Morintz 1972, 330; Chirilă-Gudea, 1973, 116; Gudea 1973, 127 ; Gudea 1973, 55; Gudea 1977, 190, 214; Repertoriul Cluj 1992, 63-67; Ardevan 1993, 16; Găzdac 2002, 248, 575.

BOROȘNEU MARE (jud. Covasna)

Unități staționate: *ala I Gallorum, ala Palmyrenorum, cohors I Bracaraugustanorum, cohors III Gallorum, cohors I Latobiorum.*

Castru. Faze: piatră.

Descoperiri monetare izolate

Nero - 1 AV

Titus - 1 AV

Nedeterminate descoperite în castru, emise începând cu Traian și terminându-se cu Filip, cele mai multe fiind de la Traian și de la Hadrian.

Bibliografie: Székély 1975, 347; Ardevan 1993, 16; Repertoriul Covasna, 1998, 51.

BREȚCU – ANGVSTIA (jud. Covasna)

Unități staționate: *cohors I Hispanorum, cohors I Bracaraugustanorum.*

Castru. Faze: lemn – pământ, piatră.

Descoperiri monetare

a) izolate

în castru: o imitație dacică de argint după o drahmă Alex. Macedon

1 DRR

Vespasian - 1 D

Traian - 1 D

b) tezaur

La Poiana Sărată, în pasul Oituz, la mică distanță de castru, s-a descoperit în 1877, vara, un tezaur de denari imperiali romani, cântărind inițial cca 8 kg în total. Loturi din acest tezaur au fost vândute în orașele din Transilvania (Tg. Secuiesc, Brașov, Sibiu, Cluj) și chiar la București. Lotul vândut la Tg. Secuiesc cuprindea 367 monede, determinate parțial de C. Gooss după cum urmează:

Nero - 2 D

Vitellius - 1 D

Vespasian - 48 D

Domitian - 12 D

Nerva - 4 D

Traian - 87 D

Hadrian - 71 D

Hadrian pentru Sabina - 3 D

Hadrian pentru Aelius Caesar - 5 D

Antoninus Pius - 45 D

Antoninus Pius pentru Faustina I - 35 D

M. Aurelius - 32 D

M. Aurelius pentru Faustina II - 10 D

M. Aurelius pentru L. Verus - 2 D

M. Aurelius pentru Lucilla Veri - 1 D

Commodus - 9 D.

Bibliografie: Goos 1877, 125; Protase 1966, 93; Protase 1995, 256; Gudea 1980, 300; Repertoriul Covasna, 1998, 60; Ardevan-Petac 2000, 73-83; Găzdac 2002, 582.

BRÂNCOVENEȘTI (jud. Mureș)

Unități staționate: *ala I numeri Illyricorum*.

Castru. Faze: lemn – pământ, piatră.

Descoperiri monetare izolate

În castru și în așezarea civilă s-au descoperit, în cursul săpăturilor arheologice și întâmplător monede de la împărații:

Hadrian - 1 HS, 1 As

Antoninus Pius - 1 HS

Antoninus Pius pentru Marcus Aurelius (caesar) - 1 Ds

Commodus - 1 Db

Septimius Severus - 1 D emis la Emessa și 1 Q

Caracalla - 1 Ds

Caracalla pentru Iulia Domna - 1 As

Gordian III - 1 ANT

Filip Arabul - 1 AE tip PROVINCIA DACIA, găsită pe teritoriul castrului și se păstrează într-o colecție particulară.

Bibliografie: Morintz 1972, 332 ; Protase-Zrínyi 1975, 60 – 61; Mitrea 1977, 378; Stoia 1980, 357; Mitrea 1980, 374; Mitrea 1981, 385; Protase-Zrínyi 1978, 76; Protase-Zrínyi 1993, 275; Protase-Zrínyi 1994, 126-127; Găzdac 2002, 581.

BUCIUMI (jud. Sălaj)

Unități staționate: *cohors I Augusta tturaeorum sagittariorum; cohors II Nervia Brittonum.*

Castru. Faze: piatră.

Descoperiri monetare izolate

În cursul săpăturilor arheologice și din descoperiri întâmplătoare menționate în bibliografie au fost recuperate monede de la următorii emitenți:

2 DRR - M. Fourius L. f. Philus și Mannius Cordius Rufus

M. Antonius - 5 D

Augustus (?) - 1 As cu 2 contramărci pe Av – un cap bărbătesc și monograma VAR – și o contramarcă pe Rv – roată cu spițe, similară celor de pe AE Tiberius

Tiberius - 1 AS și 1 AS cu contramarcă NCAPR

Claudius I - 3 AS

Nero - 2 AS, 2 S

Galba - 1 Ds, 1 AS

Vespasian - 1 AV, 8 D, 3 Ds, 1 AS, 2 monede

Titus - 1 D

Domitian - 1 AV, 2 D, 6 AS, 2 Dp, 3 HS

Nerva - 1 D, 1 AS

Traian - 10 D, 4 Ds, 30 AS, 14 Dp, 10 HS, 2 monede

Hadrian - 1 D, 1 Ds, 17 AS, 2 Dp, 6 HS, 1 AE (cf. Mionnet, I, nr. 248, emisă la Philippi, în Macedonia – Colonia Augusta Iulia Victrix Philippensium), 1 monedă

Hadrian pentru Sabina - 2 AS

Antoninus Pius - 5 D, 1 Ds, 1 D fals, 3 AS, 4 Dp, 4 HS, 1 monedă

Antoninus Pius pentru Faustina I - 1 D, 1 Ds, 4 AS, 3 HS, 1 monedă

Marcus Aurelius - 4 D, 1 Db, 1 Ds, 2 AS, 1 Dp, 1 HS

Marcus Aurelius pentru Faustina II - 1 D, 2 AS, 3 HS

Marcus Aurelius pentru L. Verus - 1 D, 1 HS

Marcus Aurelius pentru Annia Lucilla - 1 HS

Commodus - 1 D, 1 AS, 1 Dp, 3 HS

Commodus pentru Crispina - 1 AS

Septimius Severus - 1 D, 4 Ds dintre care 1 la Emessa, 2 D de potin, 1 AS

Septimius Severus pentru Iulia Domna - 2 D dintre care 1 la Laodicea ad Mare,

3 Db, 1 AS, 1 monedă
Septimius Severus pentru Caracalla - 5 D, 2 Ds
Septimius Severus pentru Geta - 2 D dintre care 1 la Laodicea ad Mare, 3 Ds
Diadumenian - 1 Ds
Elagabal - 2 D dintre care unul în atelier oriental, 2 Ds
Elagabal pentru Iulia Soemias - 1 Ds
Elagabal pentru Iulia Maesa - 2 Ds
Severus Alexander - 3 D, 4 Ds, 2 HS, 1 monedă
Severus Alexander pentru Iulia Mamaea - 1 D, 2 Db, 1 monedă
Maximinus Thrax - 1 D
Gordian III - 5 ANT, 1 HS, 1 AE PMSCOLVIM AN III, Pick I/1, p. 34, nr. 81, datat 241
Filip Arabul - 3 ANT, 2 HS tip PROVINCIA DACIA: Pick I/1, p. 8, nr. 1, AN I și Pick I/1, p. 10, nr. 7, AN II
Trebonianus Gallus - monede nedeterminabile - 4 AE secol I p. Chr.
Bibliografie: Gooss 1876, 120; Mitrea 1962, 536; Protase 1966, 93, n.194; Chirilă-Gudea-Lucăcel- Pop 1972, 94 – 107; Morintz 1972, 332; Ardevan 1993, 17; Gudea 1997a, 37, 55; Găzdac 2002, 247, 575.

BUMBESTI - JIU (jud. Gorj)

Unități staționate: *cohors IIII Cypria, cohors I Aurelia Brittonum miliaria.*
Castru. Faze: pământ, piatră.

Descoperiri monetare

a) izolate

DRR – 3; alți 3 DRR, montați sub formă de brățară (P. Servilius Rulus/93-91 a. Chr./, Man. Fonteius /84/, C. Licinius Macer /83/)

Istros - 1 AE

Vespasian - 1 AS

Traian - 2 monede

Hadrian - 2 monede

Antoninus Pius - 2 AE

Antoninus Pius pentru Faustina I - 1 HS, 1 AE

Marcus Aurelius - 1 HS Marcus Aurelius sau L. Verus, 1 AE rău conservat

Septimius Severus - 1 D, 1 AR

Septimius Severus pentru Iulia Domna - 1 Ds

Septimius Severus pentru Geta -1 col – Hadrianopolis, 1 monedă

Elagabal - 1 monedă

Severus Alexander - 1 monedă

Severus Alexander pentru Iulia Mamaea - 1 monedă

Gordianus III - 1 AE, neprecizate PMSCOVIM

Filip Arabul - 1 AE, neprecizate PMSCOVIM și monede
Nedeterminate - 2 monede AE sec. II, 3 AE, 1 D, 1 monedă;
descoperiri izolate de monede începând cu Ant. Pius și de la Faustina I și
Gordian III în ruinele din așezarea romană.

b) tezaure

Bumbești I, descoperit în anul 1972, în interiorul castrului, la cca 40 m de
la colțul de N-E al castrului, într-un vas de pământ; format din 8 obiecte de po-
doabă (4 fibule, un fragment de resort de fibulă, 2 brățări simple și un fragment
de lăntșor împletit) și un număr de monede, din care au fost decupate 185,
după cum urmează:

Commodus - 2 D
Cl. Albinus - 1 D
Septimius Severus - 20 D, dintre care 1 D Laodicea
Septimius Severus pentru Iulia Domna - 6 D
Septimius Severus pentru Caracalla - 6 D
Septimius Severus și Caracalla pentru Plautilla - 2 D
Caracalla - 4 D și 3 ANT
Caracalla pentru Iulia Domna - 1 D
Caracalla pentru Geta - 2 D
Macrinus - 1 D
Elagabal - 14 D și 1 ANT
Elagabal pentru Iulia Maesa - 2 D
Elagabal pentru Iulia Paula - 1 D
Severus Alexander - 13 D
Severus Alexander pentru Iulia Mamaea - 5 D
Maximinus Thrax - 7 D
Balbinus - 1 D
Gordianus III - 9 D și 81 ANT, dintre care 5 ANT Antiochia
Filip Arabul - 2 ANT)
Filip Arabul pentru Otacilia Severa - 1 ANT
În colecția Ion Luben, București, 3 monede de la emitenți necunoscuți.

Bumbești II - descoperit în anul 2002, ascuns în interiorul castrului ; 87
D și 5 ANT, monedele datate se eșalonează de la Septimius Severus până la
Gordianus III, având faza de maximă acumulare în timpul lui Severus Ale-
xander.

Bibliografie: Tudor 1940, 2-6; Florescu-Bujor-Matrusenco 1957, 110; Bu-
jor 1959, 422; Protase 1964, 94; Mitrea 1972, 365; Bujor 1973, 108; Mitrea
1975, 314; Gherghe-Gherghe 1977, 9 -14; Tudor 1978, 269 - 270; Mitrea
1979, 373; Stoia 1979,358; Mitrea 1981, 385; Poenaru - Mitrea 1990, 303;
Petolescu 1990, 46-47; Marcu 1983 /1992, 14; Poenaru - Mitrea 1993, 313;
CCA 1995, 16; Suciuc 2000, 31; Găzdac 2002, 479; Marinoiu- Hotopan-Calo-
toiu 2003, 69.

CASTRANOVA (jud. Dolj)

Descoperiri monetare

Tezaur din cca 8000 monede, care se înșirue cronologic de la Commodus la Elagabal. Tezaurul este pierdut, dar structura sa este cunoscută.

Bibliografie: Protase 1965, nr. 25; Molnar-Winkler 1965, 285; Suciuc 2000, 32.

CĂLUGĂRENI (jud. Mureș)

Unități staționate: *cohors I Alpinorum equitata, vexillatio legionis XIII Geminae*.

Castru. Faze: lemn – pământ, piatră.

Descoperiri monetare izolate

Neigebaur menționează 4 monede romane de cupru. Din zona castrului se cunosc monede de la Antoninus Pius și Commodus, precum și 1 D de la Severus Alexander pentru Iulia Mamaea.

În timpul săpăturilor din 1961 s-au descoperit o monedă de la Augustus și una de la Antoninus Pius.

Bibliografie: Neigebaur 1851, 248; Protase 1965, 212; Protase 1966, 94; Winkler-Hopirtean 1978, 17 – 18; Lazăr, 1995, 123; Găzdac 2002, 581.

CĂȘEIU – SAMVM (jud. Cluj)

Castru auxiliar, *statio* de beneficiari consulari pe granița de nord a Daciei Porolissensis.

Unități staționate: *cohors II Britannica miliaria; cohors I*

Britannica miliaria c. R. Equitata.

Castru. Faze: lemn – pământ, piatră.

Descoperiri monetare izolate

În timpul săpăturilor sistematice s-au descoperit în castru următoarele monede:

Vespasian - 1 AV

Traian - 1 monedă

Antoninus Pius - 1 monedă

Nedeterminate : monede de la Maximinus Thrax și Filip I.

În campania din anul 1995 s-a găsit în *vicus*, într-un mormânt de inhumație, o monedă AE emisă 177/180 într-un atelier răsăritean, în timpul domniei lui M. Aurelius având asociat pe Commodus. În bibliografie sunt menționate și 21 de monede neidentificate, dintre care 9 exemplare de la împărații dinastiei Severilor și un AV de la Hadrian.

Bibliografie: Panaitescu 1929, 19; Protase 1966, 94; Ardevan 1987a, 238 și 243; Repertoriul Cluj 1992, 88-92; Ardevan 1993, 17; Isac-Cociș, 1995, 116-117; Isac-Isac 1996, 27-28; Găzdac 2002, 589.

CĂTUNELE (jud. Gorj)

Castru. Faze: pământ.

Descoperiri monetare izolate

Septimius Severus - 1 AV

Alexander Severus - 1 monedă

Gallienus pentru Salonina - 1 ANT descoperit în castru, datat 253-268.

Bibliografie: Tudor-Davidescu, 1976, 76; Tudor 1978, 273; Poenaru – Mi-trea 1990,304; Ardevan 1993, 17; Stângă 1998, 186; Petolescu 1990, 51; Găzdac 2002, 588.

CÂINENI – PONS VETVS (jud. Vâlcea)

Descoperiri monetare

a) izolate

Antoninus Pius pentru Faustina I - 1 monedă.

b) tezaur descoperit puțin înainte de 1890 între Căineni și Călinești; H. Müller, primul care a publicat acest tezaur nu dă mai multe precizări asupra condițiilor descoperirii. Lista celor 234 monede este:

Hadrian -1 D

Antoninus Pius - 1 D

Commodus - 1 D

Cl. Albinus - 1 D

Septimius Severus - 18 D

Septimius Severus pentru Iulia Domna - 4 D

Septimius Severus pentru Caracalla - 3 D

Septimius Severus pentru Geta - 2 D

Elagabal - 35 D

Elagabal pentru Iulia Paula -1 D

Elagabal pentru Iulia Soemias - 12 D

Elagabal pentru Iulia Maesa - 10 D

Severus Alexander - 78 D

Severus Alexander pentru Iulia Mammaea - 17 D

Severus Alexander pentru Orbiana - 1 D

Maximinus Thrax - 5 D

Balbinus - 1 D

Gordianus III - 7 D și 31 ANT

Filip Arabul - 4 ANT

Filip Arabul pentru Otacilia Severa - 1 ANT.

Bibliografie: Müller 1890, 37 – 42; Protase 1958, 260; Protase 1965, nr. 27; Tudor 1978, 287; Suciu 2000, 32 –33; Găzdac 2002, 482.

CÂMPULUNG - MUSCEL I (jud. Argeș)

Castru. Faze: piatră.

Descoperiri monetare

a) izolate

Nerva - 1 D și monede

Traian - 1 AS

Hadrian - 1 AE și monede

Commodus - 1 D

Septimius Severus - 2 D, 1 col AE

Septimius Severus pentru Geta - 1 D

Septimius Severus pentru Iulia Domna - 1 D și 1 D cu urme de arsură, *Iulia*

Augusta

Caracalla - 8 col AE de la Pautalia

Elagabal - 1 D

Severus Alexander- 1 AE /Niceea

Severus Alexander pentru Iulia Mamaea -1 D

Gordianus III - 1 monedă de ag, 1 monedă PMSCOLVIM AN II

Filip Arabul II - 1 monedă

monede neidentificate rău conservate - secolul II – III.

b) tezaur format din 49 de monede:

Vespasian - 1 D

Domitian - 1 D

Traian - 1 D

Antoninus Pius - 1 D

Antoninus Pius pentru Faustina I - 1 D

M. Aurelius pentru Faustina II - 6 D

Commodus pentru Crispina - 1 D

Septimius Severus - 5 D

Septimius Severus pentru Iulia Domna - 7 D

Septimius Severus pentru Caracalla - 4 D

Caracalla pentru Plautilla - 1 D

Caracalla - 8 D

Caracalla pentru Iulia Domna - 2 D

Macrinus - 1 D

Elagabal - 5 D

Severus Alexander - 3 D

Severus Alexander pentru Iulia Mamaea - 1 D.

Bibliografie: Tudor 1940–1941, 99; Mitrea 1963a, 470; Mitrea 1967, 197; Popescu-Popescu 1970, 253; Petolescu 1972, 195; Tudor 1978, 284; Mitrea 1980, 376; Mîrtzu-Trâmbaciu 1976-1980, 189-208; Poenaru– Mitrea 1990, 304; Barnea 1991, 258; Petolescu-Cioflan 1994, 16; Petolescu-Cioflan 1996, 29.

CIGMĂU (jud. Hunedoara)

Unități staționate: *numerus singularium peditum Britannicianorum.*

Castru. Faze: necercetat.

Descoperiri monetare izolate

Monede de la: Vespasian, Domitian, Hadrian etc. M. Aurelius (1 HS) ; monede de bronz și de argint neprecizate.

Bibliografie: Protase 1966, 94; Chirilă 1972, 13 ; CCA 2003, 131.

CINCȘOR (jud. Brașov)

Unități staționate: *cohors II Flavia Bessorum*.

Castru. Faze: lemn – pământ.

Descoperiri monetare izolate

Se cunosc circa 100 monede, între care una republicană, iar restul de la Nero până la Severus Alexander, adunate de pe *teritoriul acestei localități*, în fosta colecție a preotului Seraphim. Nu rezultă câte și care monede provin de la castru.

Bibliografie: Neigebauer, 275; Goos 1876, 108; Protase 1966, 94; Găzdac 2002, 589.

COMALĂU (jud. Covasna)

Unități staționate: *cohors I Hispaniorum*.

Castru. Faze: piatră.

Descoperiri monetare izolate

Din localitate sunt cunoscute “monede de aur de la Nero și Domitian”, fără a se preciza numărul.

În castru s-au descoperit monede de la

Vespasian - 1 D

Antoninus Pius - 1 D

Marcus Aurelius - 3 D

Marcus Aurelius pentru Faustina II - 1 Dp

Commodus - 1 D

Septimius Severus - 1 AS (?)

Septimius Severus pentru Plautilla - 1 AS

Septimius Severus pentru Geta - 1 Dp și 1 AS

Caracalla - 1 Dp

Elagabal pentru Iulia Soemias - 2 D

Severus Alexander - 1 D și 3 AS

Filip Arabul - 1 D

Nedeterminate - 3 AE.

Bibliografie: Sztékely 1943, 28; Paulovics 1944, 70; Protase 1966, 94; Protase 1980, 141; Ardevan 1993, 17; Repertoriul Covasna, 1998, 119; Găzdac 2002, 583.

COPĂCENI - PRAETORIVM I (jud. Vâlcea)

Unități staționate: *numerus burgariorum et veredariorum*.

Castru. Faze: piatră.

Descoperiri monetare izolate

Hadrian pentru L. Aelius (?) - 1 AE rău păstrat
Antoninus Pius - 1 HS neidentificabil
Severus Alexander - 1 D
Severus Alexander pentru Iulia Mamaea - 2 D
Gordianus III - 1 monedă
Neidentificate - 11 AE Antoninus Pius-Gordian III.

Bibliografie: Tudor 1941 – 1944, 98 ; Tudor 1978, 287 – 288; Tudor 1982, 51; Găzdac 2002, 589.

COSTEȘTI (jud. Hunedoara)

Castru. Faze: lemn – pământ, piatră.

Descoperiri monetare izolate

1 AE foarte deteriorată, datând de la războaiele dacice.

Bibliografie: Crișan 1973, 75.

CRISTEȘTI (jud. Mureș)

Unități staționate: *ala I Gallorum et Bosporanorum miliaria*,
detașament *legio V Macedonica* (?).

Existența unui castru este atestată deocamdată numai prin descoperirea unei diplome militare și prin cărămizi cu ștampila unității militare mai sus menționate.

Descoperiri monetare

a) izolate

Domitian - 1 HS
Traian - 1 AV, 1 AS
Hadrian - 1 HS, 10 AS
Antoninus Pius - 1 Dp
Marcus Aurelius pentru Crispina - 1 HS
Elagabal - 2 D
Severus Alexander - 2 D
Severus Alexander pentru Iulia Mamaea - 1 D
Gordian III - 1 ANT
Filip Arabul - 1 HS tip PROVINCIA DACIA
Aurelian - 2 ANT

b) tezaure

Cristești I descoperit în 1963 la marginea de nord-est a așezării romane, într-un vas de pământ de culoare roșiatică; tezaurul este format din cca 150 monede din argint, din care s-au recuperat 118 (108 D și 10 ANT) după cum urmează:

Marcus Aurelius - 1 D
Marcus Aurelius pentru Lucilla - 1 D
Commodus - 4 D

Cl. Albinus - 1 D
Septimius Severus - 18 D
Septimius Severus pentru Iulia Domna - 4 D
Caracalla - 12 D
Caracalla pentru Geta - 1 D
Elagabal - 13 D, 1 ANT
Elagabal pentru Iulia Maesa - 5 D
Elagabal pentru Iulia Soemias - 1 D
Severus Alexander - 21 D
Severus Alexander pentru Iulia Mamaea - 5 D
Maximinus Thrax - 11 D
Gordianus III - 10 D, 9 ANT

Cristești II descoperit în 1964 în așezarea romană, într-o pușculiță de culoare roșie. Tezaurul era format din 17 D, din care s-au recuperat 13 D, după cum urmează:

Vespasian pentru Domitian - 1 D
Traian - 4 D
Hadrian - 4 D
Antoninus Pius - 4 D

Bibliografie: Protase – Zrinyi 1965, 257-268; Protase – Zrinyi 1967, 461-467; Mitrea 1965a, 613; Mitrea 1966, 421; Mitrea 1969, 547; Lazăr 1995, 104; Suci 2000, 33-34; Găzdac 2002, 465; Petică 1978, 757-759; Zrinyi 1977, 91-100; Székely 1958, 469-473; Ardevan 1993, 17; Chirilă 1980, 21, 24.

DROBETA – TURNU SEVERIN (jud. Mehedinți)

Unități staționate: detașamente ale legiunilor *I Italica, IIII Flavia, V Macedonica, VII Claudia, XIII Gemina; cohors I Antiochensium Sagittariorum, cohors I Cretum, cohors II Hispanorum, cohors III Brittonum.*

Castru. Faze: lemn – pământ, piatră.

Descoperiri monetare

a) izolate

Augustus - 1 HS, 3 Dp, 1 AS contramarcă cu litera M, 2 AS, 1 Qd
Augustus pentru Drusus - 1 AS
Tiberius - 2 AS
Claudius I - 1 AS
Nero - 1 AS
Vespasian - 1 AS(?)
Domitian - 1 Dp, 2 AS
Traian - 3 D, 1 Q, 4 HS, 1 Dp, 5 AS, 1 AE
Hadrian - 2 D, 5 HS, 2 Dp, 6 AS, 1 AE
Antoninus Pius - 2 D, 1 Ds, 5 HS, 9 AS
Antoninus Pius pentru Faustina I - 4 HS, 1 Dp, 1 AS

Antoninus Pius pentru Marcus Aurelius Caesar - 2 HS
Marcus Aurelius - 2 Dp, 1 AS
Marcus Aurelius pentru Faustina II - 2 HS
Marcus Aurelius pentru Lucilla - 2 HS, 1 AS
Commodus - 2 HS, 1 Dp, 1 col neprecizată
Commodus pentru Crispina - 1 Ds
Septimius Severus - 2 D, 3 Ds
Septimius Severus pentru Iulia Domna - 1 Ds, 1 AE col Stobi, 1 AE col Philippopolis)
Septimius Severus pentru Geta - 1 Ds
Caracalla - 1 D, 1 AE col Stobi, 1 AE col Anchialos, 1 AE col Pautalia
Elagabal - 1 ANT, 1 AE col Histria
Elagabal pentru Iulia Maesa - 1 D
Severus Alexander - 3 D, 3 Ds, 2 HS, 24 AE col Nicea, 1 AE col Perint, 3 AE col Nicomedia, 2 AE col neprecizate
Severus Alexeander pentru Iulia Mamaea - 1 D, 1 AE col Stobi
Maximinus Thrax - 1 D, 1 Ds
Gordian III - 3 ANT, 1 AE tip PMSCOLVIM anul 242, 1 AE tip PMSCOLVIM anul 243, 1 AE tip PMSCOLVIM anul 244, 1 AE tip PMSCOLVIM AN I, 1 AE tip PMSCOLVIM AN III, 2 AE tip PMSCOLVIM AN V, 1 AE tip PMSCOLVIM anul ilizibil, 7 AE col Nicea, 1 AE col Adrianopol
Filip Arabul - 2 ANT, 1 AE tip PMSCOLVIM anul 244, 2 AE tip PMSCOLVIM anul 246, 1 AE tip PMSCOLVIM anul 248, 3 AE tip PMSCOLVIM AN VII, 2 AE tip PMSCOLVIM AN XIV, 2 AE tip PMSCOLVIM anul ilizibil
Filip Arabul pentru Otacilia Severa - 7 ANT
Filip Arabul pentru Filip Arabul II - 1 ANT, 1 AE tip PMSCOLVIM anul 245
Traianus Decius - 1 AE tip PROVINCIA DACIA anul 250, 1 AE tip PMSCOLVIM anul 250
Herennius Etruscus - 1 AE tip PMSCOLVIM anul 251
Her. Etruscus pentru Her. Etruscus Caesar - 1 ANT
Her. Etruscus pentru Etruscilla - 2 AE tip PMSCOLVIM anul 251, AE tip-PMSCOLVIM AN XII
Her. Etruscus pentru Hostilian - 1 AE tip PROVINCIA DACIA AN V, 1 AEtip PMSCOLVIM AN XII
Trebonianus Gallus - 1 AE tip PROVINCIA DACIA anul 251, 1 AE tip PMSCOLVIM AN XIII, 2 AE tip PMSCOLVIM AN XIV
Trebonianus Gallus pentru Volusian - 4 ANT, 3 AE tip PROVINCIA DACIA anul 251, 4 AE tip PROVINCIA DACIA AN V, 1 AE tip PMSCOLVIM AN XII, 1 AE tip PMSCOLVIM anul neprecizat, 1 AE neprecizat
Aemilianus - 1 ANT
Valerian (I ?, II ?) - 3 ANT
Gallienus - 22 ANT, 2 AE

Gallienus pentru Salonina - 3 ANT

Claudius II Gothicul - 10 ANT, 1 AE nedeterminat

Aurelian - 59 ANT

Aurelian pentru Severina - 1 ANT

Victorinus - 1 ANT

Tetricus (I ?, II ?) - 1 ANT

Nedeterminate - 2 D, 2 Ds, 2 ANT, 20 AE, 1 AE tip PROVINCIA DACIA anul 248, 1 AE tip PROVINCIA DACIA anul 249, 5 AE tip PMSCOLVIM emitentul nedeterminat, 3 col Niceea, 1 col AE Stobi, 1 col AE Adrianopol, 1 col AE Maronea.

b) tezaur din 5 AV, datați 128/132, descoperit în zona necropolei de est a Drobetai antice. Monedele sunt de la Hadrian 4 AV, Hadrian pentru Sabina 1 AV.

Bibliografie: Davidescu 1980, 137 ; Ardevan 1993, 17 ; Mitrea 1984, 187; Stângă 1998, 143-148; 154-162; 164; Suciu 2000, 37; Găzdac 2002, 246, 462, 570-571.

ENOȘEȘTI - ACIDAVA (jud. Olt)

Unități staționate: *cohors I Flavia Commagenorum*.

Castru. Faze: pământ(?) (piatră?).

Descoperiri monetare

a) izolate

Nerva - 2 AE

Traian - 1 D, 2 AE

Antoninus Pius pentru Faustina I - 1 D

Severus Alexander - 2 AE col Nicaea Bythiniae

Nedeterminate: monede de la Traian și Faustina II și 1 AE probabil Filip Arabul în așezarea civilă de lângă castru.

b) tezaur descoperit în castrul roman într-un vas de lut, în 1913, compus din 152 denari, emisiuni de la Domitian, Traian, Antoninus Pius, Crispina, Septimius Severus, Iulia Domna, Plautilla, Geta și Caracalla. Un lot de 16 denari a ajuns în colecțiile Cabinetului Numismatic al Academiei Române, ultima emisiune fiind aici de la Geta.

Bibliografie: Tudor, 1940, 214; Mitrea 1962, 537; Mitrea 1964, 258; Protase 1965, nr. 33; Protase 1966, 85, n. 172 și 94; Vlădescu-Poenaru 1978, 141; Tudor 1978, 258; Mitrea 1980, 375; Const. Preda 1992-1993, 112; Preda-Grosu-Popovici-Marinică 1996, 42; Suciu 2000, 37; Găzdac 2002, 586 Preda-Grosu 2003, 124.

FÂRLIUG – AIZIZIS (jud. Caraș – Severin)

Unități staționate: necunoscute.

Un *burgus* de pământ.

Descoperiri monetare izolate

Nero - 1 AV

Vespasian - 1 AV

Bibliografie: Winkler 1980, 41; Ardevan 1993, 17.

FELDIOARA (jud. Braşov)

Unități staționate: *cohors II Flavia Numidarum*.

Castru. Faze: lemn – pământ, piatră.

Descoperiri monetare izolate

1 DRR, datat la 150 a. Chr.

Antoninus Pius - 1 Ds

Septimius Severus pentru Geta - 1 D

Elagabal - 1 D

Severus Alexander - 1 D a. 223 și 2 monede

Filip Arabul - 3 monede

În timpul săpăturilor din castru, în anul 1989 s-a descoperit un tezaur de monede imperiale romane, a care nu a fost încă publicat.

Bibliografie: Mitrea 1979, 373; Poenaru – Mitrea 1990, 304; Poenaru – Mitrea 1991, 221; Poenaru – Mitrea 1993, 314; Suci 2000, 37.

GHERLA (jud. Cluj)

Unități staționate: *ala II Pannoniorum*.

Castru. Faze: lemn – pământ, piatră.

Descoperiri monetare izolate

Din descoperiri mai vechi, întâmplătoare, precum și din cercetările arheologice, sunt cunoscute monede de la următorii împărați:

Caligula - 1 AS

Claudius I - 1 AS

Nero - 1 AV

Vespasian - 3 D

Titus - 1 D

Domitian - 2 D

Nerva - 1 D

Traian - 17 D, 1 D fals, 6 HS, 8 Dp, 5 AS

Hadrian - 9 D, 7 HS, 4 Dp, 15 AS

Hadrian pentru L. Ael. Caesar 1 neprecizată

Hadrian pentru Sabina - 2 AS

Antoninus Pius - 10 D, 3 HS, 2 Dp, 5 AS, 1 neprecizată

Antoninus Pius pentru Faustina I - 1 D, 2 HS, 6 AS

Antoninus Pius pentru Aurelius Caesar - 2 D, 1 AS

Antoninus Pius pentru Faustina II - 1 D

Marcus Aurelius - 4 D, 5 HS, 3 AS, 1 neprecizată

Marcus Aurelius pentru L. Verus - 2 D, 2 Dp

Marcus Aurelius pentru Faustina II - 2 D, 1 Dp, 1 AS

Commodus - 1 D, 3 HS, 1 neprecizată
Clodius Albinus - 1 AS
Septimius Severus - 13 D, 1 neprecizată
Septimius Severus pentru Iulia Domna - 8 D
Septimius Severus pentru Caracalla - 6 D
Septimius Severus pentru Plautilla - 1 D
Septimius Severus pentru Geta - 3 D
Caracalla - 6 D
Elagabal - 4 D
Elagabal pentru Aq. Severa - 1 D
Elagabal pentru Iulia Soemias - 1 D
Severus Alexander - 12 D, 1 HS, 1 neprecizată
Severus Alexander pentru Iulia Mamaea - 2 D
Maximinus Thrax - 1 D
Gordianus III - 3 ANT, 1 HS, 1 neprecizată
Filip Arabul - 3 ANT, 8 col
Filip Arabul pentru Ot. Severa - 2 col sau neprecizate
Gallienus - 1 ANT
Tetricus II - 1 ANT
Aurelian - 1 ANT
Nedeterminate - prima jumătate sec. I - 2 AE, sfârșitul sec. II - 1 HS,
Nedeterminate - 2 D, 2 HS, 1 Dp, 7 AS.

Bibliografie: Chirilă-Lucăcel-Chifor, 1966, 422; Protase 1966, 94; Mitrea 1969, 543; Chirilă-Chifor 1975, 47-49; Mitrea 1977, 376; Chirilă-Chifor 1979, 141; Chirilă-Chifor, 1980, 245 – 246; Mitrea 1981, 386; Ardevan 1987, 149 – 151; Ardevan 1986-1991, 149 – 153; Repertoriul Cluj 1992, 210-218; Ardevan 1993a, 111 – 122; Ardevan 1993, 18; Poenaru – Mitrea 1994 – 1995, 467; Găz-dac 2002, 249; 577-579.

GILĂU (jud. Cluj)

Unități staționate: *coh I Pannoniorum, ala Siliana c. R.*

Castru. Faze: lemn – pământ două faze, piatră.

Descoperiri monetare

a) izolate

Din descoperiri și din săpăturile arheologice mai vechi sunt cunoscute următoarele monede :

una republicană, neprecizată

Hadrian - 3 monede neprecizate, 1 HS

Antoninus Pius - 1 HS

Septimius Severus pentru Iulia Domna - 1 monedă neprecizată

Filip Arabul - 2 ANT, 1 AE col PMSCOLVIM/ANēVI, Pick I/1, 40/102.

Din săpăturile noi se cunosc următoarele descoperiri monetare izolate :

Titus - 1 AV
Traian - o monedă
Hadrian - 2 monede
Septimius Severus - 1 monedă
Severus Alexander - 1 D emis la Tanae Carriae
Filip Arabul - 1 monedă de argint anul II, 1 AE col, AN II
Monede de la Domitianus, Traian, Hadrian, Hadrian, Faustina, Caracalla,
Severus Alexander, Gordian III și Filip Arabul.

b) tezaur format din 1147 denari și antoniniani:

Marcus Aurelius - 2 D
Commodus - 9 D
Clodius Albinus - 7 D
Septimius Severus - 95 D
Septimius Severus pentru Iulia Domna - 29 D
Septimius Severus pentru Geta - 13 D
Caracalla - 72
Macrinus - 3 D
Elagabal - 270
Severus Alexander - 360
Maximinus I - 49
Balbinus - 1
Pupienus - 1
Gordianus III - 220
Filip Arabul I - 16

Bibliografie: Kubitschek 1909, 123-125; Rusu 1956, 701; Winkler 1958, 406;
Macrea-Rusu-Winkler 1959, 455-456; Protase 1965, nr. 37; Protase 1966, 94;
Isac 1980, 294, 296; Isac-Diaconescu-Opreanu, 1980, 44-45; Ardevan 1987a,
238, 243; Ardevan 1993, 18 ; Isac-Cociș 1995, 111-112; Isac 1997, 33, 40, 46, 52,
56, 70, 71; Suciu 2000, 39; Găzdac 2002, 579.

GRESIA (jud. Teleorman)

Unități staționate: *cohors I Augusta Nervia Pacensis Brittonum miliaria*.

Castru. Faze: lemn – pământ.

Descoperiri monetare izolate

Commodus - 1 monedă.

Bibliografie: Avram-Amon-Borțun-Băjenaru, 1997, 23.

HOGHIZ (jud. Brașov)

Unități staționate: *ala I Asturum, cohors III Gallorum, numerus Palmyrenorum (?)*, *vexillatio legionis XIII Geminae*.

Castru. Faze: lemn – pământ, piatră.

Descoperiri monetare izolate

Vespasian - 1 D

Traian - 2 D, 2 monede

Hadrian - 1 D, 3 monede)

Antoninus Pius - 1 D, 1 S, 1 AE, 1 neprecizată

Marcus Aurelius - 1 AE

Septimius Severus - 1 D, 1 AE

Severus Alexander - 2 Db, 1 AE

Severus Alexander pentru Iulia Mamaea - 1 AE

Gordianus III - 1 ANT, 1 AE PMSCOLVIM

Filip Arabul - 1 AE PMSCOLVIM AN VII=246/247, în strat de arsură

Nedeterminate: denari din sec. II p. Chr.

Bibliografie: Horedt 1953, 796; Protase 1966, 94; Chirilă 1972, 20; Winkler-Hopârtean 1978, 19; Popa, 1990, 309; Poenaru– Mitrea 1991, 222; Costea 1995, 144; Găzdac 2002, 250; 580.

IGHIU (jud. Alba)

Unități staționate: necunoscute.

Burgus de pământ.

Descoperiri monetare izolate

În 1863 a fost descoperit un tezaur de aproximativ 200 de monede romane, în prezent pierdut.

Bibliografie: Macrea-Protase 1954, 505; Repertoriul Alba, 1995, 111; Suciu 2000, 43, nr. 75.

ILIȘUA (jud. Bistrița)

Unități staționate: *vexillatio legionis XIII Geminae, cohors II Britannica, ala I Tungrorum Frontoniana.*

Faze: castru mic de pământ, mare de piatră.

Descoperiri monetare izolate

În castrul și în termele de la Ilișua s-au descoperit în timpul campaniilor de săpături desfășurate sub conducerea lui K. Torma și, în zilele noastre, sub conducerea prof. univ. D. Protase, C. Gaiu, Gh. Marinescu monede de la următorii împărați:

DRR - 3

Augustus - 1 D, 2 AS

Nero - 1 D

Vespasian - 7 D, 2 Dp, 3 AS

Titus - 1 D

Titus pentru Domitian - 2 D

Domitian - 6 D, 1Ds, 1 HS, 1 Dp, 2 AS

Nerva - 1 HS, 1 Dp

Traian - 5 D, 2 Db, 2 Ds, 13 HS, 12 Dp, 30 AS

Hadrian - 14 D, 1 Db, 1 HS, 15 Dp, 28 AS
Hadrian pentru Sabina - 1 Db, 7 AS
Antoninus Pius - 7 D, 1 Db, 2 Ds, 12 HS (inclusiv falsul antic turnat), 4 Dp, 6 AS
Antoninus Pius pentru Faustina I - 2 D, 1 Ds, 1 As
Antoninus Pius pentru *Diva Faustina* - 3 D, 2 Db, 1 HS, 4 AS
Antoninus Pius pentru Aurelius Caesar - 2 D, 1 HS, 2 AS, 1 quadrans
Marcus Aurelius - 1 D, 2 Db, 1 HS, 1 Dp, 1 AS
Marcus Aurelius pentru Faustina II - 2 D, 2 Ds, 2 HS, 2 As
Commodus - 3 D, 1 Ds, 4 HS, 1 AS
Commodus pentru Crispina - 1 As
Septimius Severus - 11 D, 5 Db, 5 Ds
Septimius Severus pentru Iulia Domna - 4 D, 2 Db, 6 Ds
Septimius Severus pentru Caracalla - 7 D, 1 Db, 2 Ds, 1 col
Septimius Severus pentru Geta - 5 D, 2 Db, 2 Ds
Caracalla - 4 D, 3 Db
Caracalla pentru Iulia Domna - 1 D
Elagabal - 2 D, 2 Ds, 1 ANT
Elagabal pentru Iulia Maesa - 2 D
Severus Alexander - 11 D, 1 Q, 1 Db, 6 Ds, 3 HS, 2 col
Severus Alexander pentru Iulia Mamaea - 1 D, 1 Db, 2 HS
Maximinus Thrax - 2 D
Gordianus III - 4 Ds, 5 ANT, 1 ANT
Filip Arabul - 5 ANT, 1 HS, 1 HS tip PROVINCIA DACIA
Filip Arabul pentru Filip II - 14 AE tip PROVINCIA DACIA
Filip Arabul pentru M. Ot. Severa - 1 ANT, 3 AE PROVINCIA DACIA
Neprecizate: 2 D, 1 Db, 7 Ds, 1 HS, 1 Dp, 23 As, 2 Qd, 1 col.

Bibliografie: Neigebaur 1851, 238; Torma 1864 - 1865, 31 - 34; Gooss 1876, 81; Mitrea 1953, 615 (consideră greșit monedele de la Ilișua publicate de Torma drept tezaur); Protase 1958, 264; Protase 1966, 94, n. 205; Poenaru - Mitrea 1990, 305; Protase-Gaiu-Marinescu 1997, 57-72; Ardevan 1997, sub tipar; Ardevan-Dudău 1999; Găzdac 2002, 248; 576-577.

INLĂCENI (jud. Harghita)

Unități staționate: detașament al legiunii *XIII Gemina, cohors VIII Raetorum miliaria c. R., cohors IIII Hispanorum eq., cohors I Alpinorum.*

Castru. Faze: piatră.

Descoperiri monetare izolate

În timpul cercetărilor arheologice s-au descoperit monede de la împărații:

Hadrian - 3 D, 1 AE Dp(?) Hadrian nedeterminabil

M. Aurelius pentru Annia Lucilla - 2 D

Septimius Severus - 2 D

Septimius Severus pentru Plautilla – 1 D

Septimius Severus pentru Geta - 2 D

Severus Alexander - 1 D

Gordian III - 1 D, 1 S, PROVINCIA DACIA AN.III, Pick I/1,Viminacium, 242/243

Filip Arabul - 1 S, PROVINCIA DACIA AN. I DE, 246.

Bibliografie: Protase 1966, 94 n. 206; Winkler 1971, 154; Gudea 1979, 198; Mitrea 1981, 386; Găzdac 2002, 250, 582.

IONEȘTII GOVORII – PONS ALVTI (jud. Vâlcea)

Unități staționate: *cohors III G(allorum ?)*.

Castru. Faze: lemn – pământ.

Descoperiri monetare

tezaur descoperit în 1963 în interiorul castrului Pons Aluti, sub un strat de arsură. 151 monede, toate antoniniani. Lista monedelor este următoarea :

Caracalla - 2 ANT

Elagabal -18 ANT

Gordianus III - 130 ANT

Filip Arabul I - 1 ANT.

Bibliografie: Mitrea 1965a, 496; Petre 1968, 207 – 208; Mitrea 209 – 221; Tudor 1978, 1968a, 286 – 287; Suciuc 2000, 43; Găzdac 2002, 477.

ISLAZ – VERDEA (jud. Olt)

Castru necercetat

Descoperiri monetare izolate

Traian - 1 HS

Neprecizate : monede de la Septimius Severus.

Bibliografie: Tudor 1978, 279.

JUPA - TIBISCUM (jud. Timiș)

Unități staționate: detașamente din legiunile *III Flavia Felix* și *XIII Gemina*; *cohors I Vindelicorum miliaria c. R.*, *cohors I sagittariorum miliaria equitata*, *numerus Maurorum Tibiscensium*, *numerus Palmyrenorum Tibiscensium*.

Castru și *municipium*. Faze: două faze în tehnica lemn – pământ; piatră.

Descoperiri monetare izolate

DRR - 1

Atena - 1 AE

Tiberius - 1 Dp

Vespasian - 1 HS, 1 Dp

Domitian - 2 D, 2 Dp

Nerva - 1 D, 1 Dp

Traian - 7 D, 1 HS, 8 Dp, 1 AS, 1 AE, 1 monedă

- Hadrian - 4 D, 1 Ds, 1 HS, 6 Dp, 2 AS, 3 AE, 1 mon. Coh2 523
Antoninus Pius - 6 D, 1 HS, 2 Dp
Antoninus Pius pentru Faustina I - 2 D, 1 HS
Antoninus Pius pentru L. Verus - 1 monedă
Antoninus Pius pentru Faustina II - 1 Dp
Antoninus Pius pentru Commodus - 1 D, 1 HS
Septimius Severus - 1 Ds, 1 HS
Septimius Severus pentru Caracalla - 1 D, 1 Ds
Septimius Severus pentru Geta - 2 Ds
Septimius Severus pentru Iulia Domna - 1 ANT
Severus Alexander - 1 D, 1 Ds
Severus Alexander pentru Iulia Mamaea - 2 D
Maximinus Thrax - 2 D, 1 Dp
Gordianus III - 1 D, 3 ANT, 1 HS
Filip Arabul - 1 AE PROVINCIA DACIA, 1 AE PROVINCIA DACIA, Pick I/1, nr. 2, 1 HS tip PMSCOLVIM și 1 monedă
Trebonianus Gallus - 1 ANT, 1 HS tip PMSCOLVIM și 1 AE Pick, I/1, p. 54, nr.115
Gallienus - 2 ANT, 1 HS tip PROVINCIA DACIA și 1 AE
Valerianus I pentru Salonina (?) - 1 D (?) col
Aurelian - 2 AE (?), 1 ANT
Nedeterminate - 1 ANT ilizibil, 5 AE nedeterminabile, 6 AE nedeterminate.
Bibliografie: Mitrea 1963, 595; Mitrea 1964, 381; Gudea 1971, 139-140; Mitrea 1973, 412; Mitrea 1973a, 148; Moga-Medeleş-Benea-Petrovsky 1979, 216-218; Benea-Medeleş-Bona-Petrovsky 1980, 299 – 300; Bona-Petrovsky-Petrovsky 1983, 418–420; Bălănescu, 1984, 130; Petrescu-Rogozea 1990, 122; Benea, 1993, 216; Benea 1996, 67; Benea 1998, 37; Găzdac 2002, 245, 569-570.

LIMES - SECTORUL DE LIMES DE PE MESEȘ ȘI DE LA NORD DE SOMEȘ

Descoperiri monetare izolate

La Negreni, com. Ciucea, jud. Cluj, în punctul “Cetatea de la Cimpoca” a existat probabil un *burgus*. H. Finály menționează aici descoperirea 1 AV de la Nero.

La Huta, com. Buciumi, jud. Sălaj, la punctul “Arsura” a existat un turn de semnalizare. S-a descoperit 1 HS de la Faustina Senior.

La Treznea, com. Agrij, jud. Sălaj, la punctul “La Șanț” a existat un turn de semnalizare. C. Torma a găsit monede de la Faustina, Severus Alexander.

La Treznea, com. Agrij, jud. Sălaj, la punctul “Vârful Teghișului” a existat un turn de semnalizare. Torma semnalează 1 D Septimius Severus.

Pe teritoriul orașului Zalău, la “Vârful Păstaie”, în ruinele unui turn de observație s-au găsit monede de la Faustina și Severus Alexander.

Pe teritoriul orașului Zalău, la punctul “Sub Măgura Stâni”, în timpul cercetărilor arheologice s-a găsit o monedă de la Septimius Severus.

În turnul roman de pe “Măgura Stâniei II” s-a găsit 1 D de la Septimius Severus pentru Geta.

La Căpâlna, com. Gâlgău, jud. Sălaj, în punctul “Casa Urieșilor” a existat un turn în ruinele căruia s-au descoperit mai mulți denari romani, determinat fiind doar 1 D de la L. Septimius Geta.

La Căpâlna, com. Gâlgău, jud. Sălaj, în punctul “Hotroapă” a existat un turn cu două faze de construcție, în ruinele căruia, în stratul de arsură a fazei a doua s-a descoperit un alt denar de la L. Septimius Geta.

Bibliografie: Finály 1864-865, 8 – 9; Torma, 1880, 66; Gudea 1985, 160, 166, 172, 173, 174; Ferenczi 1988, 139, 140, 146; Gudea 1997c, 36, 50, 62, 65, 68; Tamba 1997, 15; CCA 2003, 346.

LIVEZILE (jud. Bistrița - Năsăud)

Castru. de pământ, datând din timpul războaielor dacice și puțin după aceea.

Descoperiri monetare izolate

S-a descoperit în cursul cercetărilor 1 Dp nedeterminabil.

Bibliografie: Protase-Dănilă 1968, 536.

MEHADIA - PRAETORIVM (jud. Caraș – Severin)

Unități staționate: detașamente ale legiunilor *III Flavia Felix*, *VII Claudia*, *V Macedonica*, *XIII Gemina*, *cohors III Delmatarum miliaria equitata c. R.*

Castru. Faze: lemn – pământ, piatră.

Descoperiri monetare

a) izolate

Augustus - 1 D

Vespasian - 1 neprecizată

Titus - 1 neprecizată

Domitian - 3 D, 1 AE

Traian - 5 D, 1 Dp, 6 AE, 2 neprecizate

Hadrian - 1 D, 1 D barbarizat, 4 AS, 1 S, 1 AE

Hadrian pentru Sabina - 1 HS

Antoninus Pius - 4 D, 1 neprecizată

Antoninus Pius pentru Faustina I - 1 HS, 1 AS, 1 AE

Marcus Aurelius - 1 HS, 1 AE

Marcus Aurelius pentru Faustina I (?) Faustina II(?) - 1 AV Rv. AETERNITAS AVGVSTA

Commodus - 1 D, 1 col Achaia, Mionnet, IV, p. 147, nr. 984

Septimius Severus - 6 D, 2 Ds, 1 neprecizată

Septimius Severus pentru Iulia Domna - 1 Ds

Septimius Severus pentru Caracalla - 1 D, 1 Ds, 1 AE col Samosata în Commagene, Mionnet, V, p. 120, nr. 62

Caracalla - 3 AE, 1 neprecizată

Elagabal pentru Iulia Maesa - 6 D
Severus Alexander - 5 D, 5 AE
Severus Alexander pentru Iulia Mamaea - 6 D, 1 Ds, 2 AE
Maximinus Thrax - 1 D, 3 AE
Gordianus III - 2 D, 1 ANT, 2 HS tip PMSCOLVIM, AN IIII, 1 AE
Filip Arabul - 6 D, 1 ANT, 1 HS col PROVINCIA DACIA, Pick I/1,
nr. 1, 1 HS col PROVINCIA DACIA, AN I, 4 AE
Tr. Decius - 2 AE
Tr. Decius pentru Herennius Etruscus - 1 AE PMSCOLVIM AN XII
Tr. Decius pentru Volusian - 1 ANT, 1 AE PMSCOLVIM AN XII
Gallienus - 1 ANT, 4 AE
Valerianus I - 2 AE col PROVINCIA DACIA AN VIII, Pick I/1 p. 19, nr. 61
Valerianus I pentru Mariniana - 1 ANT
Claudius II Gothicul - 1 AE
Aurelian - 2 AE

b) tezaure

Tezaur I de 2000 monede romane.

Tezaur II din locul "La vii"; salvate 12 monede:

Antoninus Pius - 1 D
Commodus - 1 D
Septimius Severus - 4 D
Caracalla - 1 D
Elagabal - 1 D
Elagabal pentru Iulia Maesa - 1 D
Severus Alexander - 2 D
Traianus Decius - 1 ANT.

Bibliografie: Neigebaur 1851, 13; Mitrea 1966, 423; Chirilă 1972, 14; Chirilă-Stratan, 1975, 81 – 82; Gudea, 1975, 147 – 149; Mitrea 1977, 379; Macrea-Gudea-Moțu 1993, 45, 114 - 115, 132 – 133; Suciuc 2000, 46; Găzdac 2002, 584-585.

MOIGRAD – POROLISSVM – CASTRUL DE PE "POMET"

Unități staționate: detașamente din legiunile *IIII Flavia Felix, XIII Gemina, III Gallica; cohors V Lingonum, cohors VI Thracum, cohors I Ulpia Brittonum, cohors I Augusta Ituraeorum, numerus Palmyrenorum.*

Castru. Faze: lemn – pământ, piatră.

Descoperiri monetare

a) izolate

DRR - 17
M. Antonius - 17 D
Augustus - 3 D, 1 AS
Tiberius - 2 AS
Caligula - 1 AS

Claudius I - 1 D, 1 AS
Nero - 1 D, 1 Dp, 2 AS, 1 col
Otho - 1 D
Galba - 2 D
Vitellius - 1 D
Vespasian - 28 D, 3 Dp, 3 AS
Titus - 5 D
Titus pentru Domitilla - 1 D
Domitian - 23 D, 2 Dp, 1 AS
Nerva - 9 D, 1 HS, 1 AS
Neprecizate sec. I - 5 AS, 1 S
Traian - 63 D, 18 HS, 20 Dp, 24 AS, 4 col
Hadrian - 58 D, 1 Q, 10 HS, 10 Dp, 41 AS, 1 quadrans, 2 col
Hadrian pentru Sabina - 5 D, 1 HS, 1 Dp, 2 col
Hadrian pentru Aelius Caesar - 2 D, 1 AS
Antoninus Pius - 65 D, 9 HS, 14 Dp, 14 AS
Antoninus Pius pentru Lucilla - 2 AS)
Antoninus Pius pentru Faustina I - 34 D, 5 HS, 7 AS
Marcus Aurelius - 39 D, 10 HS, 4 Dp, 7 AS
Marcus Aurelius pentru Faustina II - 22 D, 5 AS
Marcus Aurelius pentru L. Verus - 6 D, 3 HS, 2 Dp
Marcus Aurelius pentru Lucilla - 6 D, 2 HS, 1 Dp, 2 AS
Commodus - 24 D, 2 HS, 1 AS, 1 col
Commodus pentru Crispina - 4 D
Clodius Albinus - 2 D, 1 HS
Neprecizate sec. II - 2 AS, 1 col – Amorium
Septimius Severus - 92 D, 3 HS, 4 AS
Septimius Severus pentru Iulia Domna - 42 D, 2 AS
Septimius Severus pentru Plautilla - 7 D
Septimius Severus pentru Geta - 31 D
Caracalla - 52 D, 3 ANT, 1 Dp, 1 col
Caracalla pentru Iulia Domna - 2 ANT
Macrinus - 1 D
Elagabal - 36 D, 1 Q, 1 ANT, 1 HS, 1 AS
Elagabal pentru Iulia Paula - 1 D
Elagabal pentru Aq. Severa - 1 ANT
Elagabal pentru Iulia Soemias - 4 D
Elagabal pentru Iulia Maesa - 5 D, 1 Q, 2 ANT
Severus Alexander - 90 D, 1 Q, 7 HS, 1 AS, 2 col
Severus Alexander pentru Iulia Mamaea - 17 D
Severus Alexander pentru Orbiana - 2 D
Maximinus Thrax - 7 D, 1 HS

Gordianus III - 1 D, 27 ANT, 3 HS, 1 AS, 2 col
Filip Arabul - 1 D, 25 ANT, 2 AS, 27 col
Filip Arabul pentru Ot. Severa - 1 ANT, 1 HS, 1 col
Filip Arabul pentru Filip Arabul II - 2 ANT, 6 col
Traianus Decius - 5 ANT
Traianus Decius pentru Herennius Etruscus - 2 ANT
Traianus Decius pentru Hostilianus - 2 ANT
Trebonianus Gallus - 2 ANT
Gallienus - 1 ANT
Claudius II Gothicul - 1 HS ?
Valerianus I - 1 ANT
Valerianus I pentru Salonina - 1 ANT
Aurelian - 1 ANT
Neprecizate sec. II – III - 7 D, 1 Q, 4 ANT; 5 AS, 5 col monede tip PROVINCIA DACIA: 1 AE mijlociu, AN I, Pick I/1, 9/2.

b) depozit monetar format din 8 monede, ascuns într-o pușculiță de lut ars:

Nerva - 1 HS
Traian - 1 Ds
Hadrian - 1 Dp
Antoninus Pius - 1 HS
Marcus Aurelius - 1 AS)
Filip Arabul pentru Ot. Severa - 1 HS tip PROVINCIA DACIA, 246 p. Chr.
Nedeterminabile - 2 Ds, sec. II (?).

Bibliografie: Winkler 1958, 406; Macrea-Protase-Rusu 1961, 371, 373, 378, 379; Mitrea 1964, 381; Winkler 1964, 215 – 222; Chirilă 1981, 189 – 190; Poenaru – Mitrea 1990, 305; Chirilă- Blăjan 1988, 192; Chirilă-Gudea 1979, 139 – 140; Gudea 1989, 808–827; Chirilă 1990–1991, 153 – 174; Gudea 1997b, 30-31, 37, 38, 42, 43, 48, 49, 53 – 54, 59, 62; Găzdac 2002, 244, 566-567.

MOIGRAD – POROLISSVM – CASTRUL DE PE “CITERA”

Unități staționate: *numerus Palmyremorum Porolissensium*.

Castru. Faze: lemn – pământ, piatră.

Descoperiri monetare izolate

Din timpul săpăturilor arheologice organizate, aici, în 1960 se cunoșteau monedele:

Hadrian -1, foarte rău păstrată
Antoninus Pius pentru Marcus Aurelius Caesar - 2.
Bibliografie: Macrea-Protase-Rusu 1961, 374 – 375.

MOIGRAD – POROLISSVM – STATIO PORTORII

Descoperiri monetare izolate

Drahmă Dyrhachium de imitație - 1

DRR - 1
Tiberius - 1 AS
Nero - 1 S
Vespasian - 1 Ds
Titus - 1 Db
Domitian - 3 D
Traian - 3 D, 5 Ds, 2 Db, 2 HS, 1 Dp
Hadrian - 1 D, 1 Ds, 2 HS, 1 Dp col prov. Bithynia, 1 AE col prov. Bithynia
Hadrian pentru Sabina - 1 Ds
Antoninus Pius - 2 Ds, 1 Db, 3 HS, 1 AS
Antoninus Pius pentru Faustina I - 1 Db, 1 AS
Marcus Aurelius - 1 D
Marcus Aurelius pentru Faustina II - 1 D
Commodus - 1 D, 2 Dp
Commodus pentru Lucilla - 2 D
Septimius Severus - 1 D, 7 Ds
Septimius Severus pentru Iulia Domna - 1 D, 4 Ds, 1 Db
Caracalla - 1 D, 1 D hibrid
Elagabal - 1 ANT, 1 Dp
Severus Alexander - 2 D, 1 Ds, 1 AE col Nicaea Bithyniae
Gordianus III - ANT, 1 HS
Nedeterminabile - 2 Ds sec. II-III
Bibliografie: Chirilă 1990-1991, 159, 162; Gudea 1996, 279-284; Găzdac
2002, 567.

MOIGRAD – POROLISSVM – DOLICHENUM

Descoperiri monetare

a) izolate

Domitian Caesar - 1 AV
Domitian - 1 D
Traian - 4 D, 1 Dp
Hadrian - 1 D, 3 AS
Hadrian pentru L. Aelius Caesar - 1 AS
Hadrian pentru Matidia - 1 D
Antoninus Pius - 2 D, 1 Dp
Antoninus Pius pentru Faustina I - 1 Dp, 1 AS
Antoninus Pius pentru Marcus Aurelius Caesar - 2 D
Antoninus Pius pentru Faustina II - 1 D
Marcus Aurelius - 2 D
Marcus Aurelius pentru Faustina II - 1 Dp
Commodus - 1 D
Septimius Severus - 10 D

Septimius Severus pentru Iulia Domna - 4 D
Septimius Severus pentru Caracalla - 3 D
Septimius Severus pentru Geta - 2 D
Caracalla - 1 D, 1 ANT
Severus Alexander - 1 D
Severus Alexander pentru Iulia Mamaea - 1 D
Filip Arabul - 1 HS tip PROVINCIA DACIA, AN II
Nedeterminate - 3 D, 1 AS, 1 ilizibilă-col ?

b) tezaure

Porolissum Dolichenum I descoperit în 1996, în interiorul templului; format din 21 monede - 9 D și 12 ANT:

Septimius Severus pentru Geta - 1 D
Caracalla - 2 ANT
Elagabal - 4 D
Elagabal pentru Iulia Soemias - 1 D
Elagabal pentru Iulia Maesa - 1 D
Severus Alexander - 2 D
Gordian III - 7 ANT
Filip Arabul - 2 ANT
Traianus Decius - 1 ANT.

Porolissum Dolichenum II descoperit în 1998, în interiorul templului, în aceeași încăpere cu primul tezaur; format din 41 monede - 4 D și 37 ANT:

Septimius Severus - 3 D
Caracalla - 2 ANT
Severus Alexander - 1 D
Gordian III - 16 ANT
Filip Arabul - 17 ANT
Traianus Decius - 1 ANT
Trebonianus Gallus - 1 ANT.

Bibliografie: Gudea-Ardevan 2001-2002, 212-228.

MOIGRAD – POROLISSVM – Amfiteatru

Descoperiri monetare izolate

Traian - 2 D, 1 Ds, 1 Dp, 5 AS
Hadrian - 2 D, 2 Ds, 1 HS, 1 Dp, 6 AS
Hadrian pentru Sabina - 1 AE col Pontus Bithyniae
Antoninus Pius - 5 D, 1 HS, 4 Dp, 5 AS
Antoninus Pius pentru Marcus Aurelius Caesar - 1 D, 1 HS, 1 Dp
Antoninus Pius pentru Faustina I - 1 D, 1 AS
Antoninus Pius pentru Faustina II - 1 AS
Marcus Aurelius - 2 Ds, 1 HS, 1 Dp, 1 AE col Stobi Macedoniae
Marcus Aurelius pentru *divus Antoninus Pius* - 1 D, 1 HS, 1 AS

Marcus Aurelius pentru Lucilla - 1 D
Marcus Aurelius pentru Faustina II - 2 AS
Commodus - 1 HS, 2 AS
Septimius Severus - 4 D, 7 Ds
Septimius Severus pentru Iulia Domna - 1 D, 3 Ds
Septimius Severus pentru Caracalla - 1 D
Septimius Severus pentru Geta - 2 D, 1 DS, 1 AS
Septimius Severus pentru Plautilla - 1 Ds
Caracalla - 3 D, 1 Ds
Caracalla pentru Iulia Domna - 2 D
Macrinus pentru Diadumenian - 1 Ds
Elagabal - 2 D
Severus Alexander - 6 D, 1 D Antiochia
Gordianus III - 1 ANT Antiochia
Filip Arabul - 1 HS tip PROVINCIA DACIA.
Bibliografie: Chirilă 1990-1991, 159, 162; Găzdac 2002, 567.

MOIGRAD – POROLISSVM – Drumul roman

Descoperiri monetare izolate

Vespasian - 1 D
Traian - 2 D
Hadrian - 1 D
Antoninus Pius - 3 D, 2 AS
Antoninus Pius pentru Faustina I - 1 D, 1 HS
Caracalla - 1 ANT
Elagabal - 2 D
Severus Alexander - 6 D, 1 HS
Filip Arabul - 1 ANT, 1 HS tip PROVINCIA DACIA
Filip Arabul pentru Otacilia - 1 HS
Herennius Etruscus - 1 ANT
Aurelian 1 ANT
Nedeterminate: sec. I - 2 AS, 1 Q nedeterminabil de la începutul sec. III, 4 D
nedeterminabili sec. II-III.
Bibliografie: Chirilă 1990-1991, 159, 163.

ODORHEIU SECUIESC (jud. Harghita)

Unități staționate: *cohors I Ubiorum*.
Castru neidentificat pe teren.
Descoperiri monetare izolate
M. Antonius III VIR - “monede”
Vespasian - 3 D, monede
Traian – 1 HS, 2 Dp

Hadrian - 3 AS, 3 AE

Antoninus Pius - 1 D, 1HS, 3 AS, 1 AE

Septimius Severus - 1 D

Filip Arabul - 1 AE PROVINCIA DACIA, tip B, cf. Pick I/1, p.8-12

Emitent neprecizat - 1 AE tip PROVINCIA DACIA.

Bibliografie: Winkler 1971, 154; Chirilă 1972, 15; Ferenczi-Ferenczi 1973, 347; Găzdac 2002, 582-583.

OLTENI (jud. Covasna)

Unități staționate: *cohors IIII Betasiorum*.

Castru. Faze: lemn – pământ, piatră.

Descoperiri monetare izolate

Titus - 1 monedă

Domitian - 1 HS, 1 AS

Traian - 4 HS, 2 AE, 1 Dp

Antoninus Pius - 1 monedă și AE, nr. neprecizat

Antoninus Pius pentru Faustina I - 1 monedă a. 141

Septimius Severus pentru Iulia Domna - 1 monedă

Elagabal - 1 D, 1 Ds

Severus Alexander - 1 AE col Nicomedia

Severus Alexander pentru Iulia Mamaea - 1 HS

Maximinus Thrax - AE în număr neprecizat

Nedeterminabile - 1 AS sec. I p. Chr., 2 AE, 1 D și 1 monedă suberată.

Bibliografie: Neigebaur 1851, 279; Gooss 1876, 97; Protase 1966, 94; Székely 1962, 331; Mitrea 1971a, 130; Mitrea 1971, 410, nr. 85; Székely 1973, 221; Székely 1980, 69 – 70; Mitrea 1988, 218, nr. 28; Poenaru – Mitrea 1989, 264; Poenaru – Mitrea 1990, 306; Székely 1993, 279 – 280; Repertoriul Covasna, 1998, 48 – 49; Găzdac 2002, 583.

ORĂȘTIOARA DE SUS (jud. Hunedoara)

Unități staționate: *numerus Germaniciorum*, detașament *legio XIII Gemina*.

Castru. Faze: lemn – pământ, piatră.

Descoperiri monetare izolate

Elagabal - 1 D

Bibliografie: Daicoviciu-Glodariu, 1971, 22; Gostar 1959, 352.

ORHEIU BISTRITEI (jud. Bistrița - Năsăud)

Unități staționate: *cohors I Hispanorum miliaria equitata*.

Castru. Faze: lemn – pământ, piatră.

Descoperiri monetare izolate

Piese de la Traian, Hadrian, Antoninus Pius, Antoninus Pius pentru Faustina I, Marcus Aurelius (și 1 HS), Septimius Severus (1 Ds), Septimius Severus

pentru Iulia Domna, Caracalla, Elagabal pentru Iulia Paula, Severus Alexander (și 1 Ds), precum și 2 neprecizate sec. II – III p. Chr.

Bibliografie: Protase 1966, 95; Macrea-Protase-Dănilă 1967, 115 – 116; Winkler-Hopârtean 1978, 20.

ORȘOVA – DIERNA (jud. Mehedinți)

Unități staționate: detașament *legio V Macedonica, cohors I Brittonum*

Castru. Faze: lemn – pământ, piatră.

Descoperiri monetare izolate

M. Antonius - 1 DRR

Augustus - 2 AS

Tiberius pentru Augustus - 1 AS

Tiberius pentru Drusus Junior - 2 AS

Vespasian - 1 D, 1 Dp, 2 AS, 1 AE

Nerva - 1 AS

Traian - 1 D, 1 Db, 1 Ds, 1 HS, 1 AS, 1 AE nedeterminabil

Hadrian - 2 HS, 5 AS, 2 Dp, 1 cistofor suberat

Antoninus Pius - 1 HS, 1 Dp, 1 AS

Antoninus Pius pentru Faustina I - 2 D

Antoninus Pius pentru Faustina II - 1 HS

Marcus Aurelius - 1 HS, 2 Dp, 1 AS

Marcus Aurelius pentru Commodus - 1 HS

Commodus - 1 Dp, 1 AS

Septimius Severus - 3 D, 2 Db

Septimius Severus pentru Iulia Domna - 1 D

Septimius Severus pentru Caracalla - 1 D

Septimius Severus pentru Geta - 1 HS

Caracalla - 1 D, 1 AE col – Stobi, Mionnet, S. III, 113/704

Elagabal - 1 D, 2 Ds, 1 AE emisă în Nicaea Bythiniae cf. Mionnet, II, p. 461, nr. 277

Elagabal pentru Iulia Paula - 1 Ds emis în Antiochia

Severus Alexander - 2 D, 2 Ds, 1 Db, 2 HS, 4 AE Nicaea, 1 AE colonie neprecizată

Severus Alexander pentru Iulia Mamaea - 1 D

Gordianus III - 2 ANT, 2 HS, 1 AE Nicaea

Filip Arabul - 4 ANT dintre care 1 emis la Antiochia, 1 HS, Pick 95, AN III=242-243; 1 HS, Pick 102, AN V=244 – 245

Filip Arabul pentru Otacilia Severa - 1 ANT

Filip Arabul pentru Filip Arabul II - 1 ANT

Trebonianus Gallus - 2 ANT

Treb.Gallus pentru Volusian - 1 HS, Pick 172, AN XII=251 – 252; 1 HS, Pick 174, XIII=252/253

Valerianus I - 1 ANT, 1 HS, Pick 37, AN VIII=253; 1HS, Pick 64, AN X=255;
1 HS, Pick 185, AN XIV=253 –254

Gallienus - 2 ANT

Gallienus pentru Salonina - 1 ANT

Aurelian - 1 ANT emis al Siscia

Neidentificabile - 9 AE.

Bibliografie: Chirilă-Gudea 1972, 715; Chirilă-Stratan 1975, 82 – 83; Mitrea 1977, 379; Bodor- Winkler 1979, 152 – 153; Mitrea 1981, 386; Chițescu-Poenaru 1981 – 1982, 169-187; Găzdac 2002, 246, 572-573.

PĂULENI (jud. Harghita)

Tezaurul menționat *infra* a fost ascuns apropierea castrului de la Sânpaul.

Descoperiri monetare

Tezaur descoperit în 1897, format din 126 monede din bronz, după cum urmează:

Augustus – 1 AS

Galba – 1 HS, 1 AS

Vespasian – 1 HS

Domitian – 4 HS

Nerva – 2 HS

Traian –17 HS, 12 AE neidentificabile de la Traian

Hadrian – 33 HS, 5 Dp, 3 AS, 6 AE neidentificabile de la Hadrian, 1 AE col.

Hadrian pentru Sabina –3 HS

Antoninus Pius – 23 HS, 4 Dp, 1 AS, 2 neidentificabile de la Antoninus Pius

Antoninus Pius pentru Faustina I – 3 HS, 1 AS

Antoninus Pius pentru Marcus Aurelius – 4 HS, 1 AS.

Bibliografie: Winkler 1983, 127-130; Găzdac 2002, 464.

POJEJENA (jud. Caraș - Severin)

Unități staționate: detașamente din legiunile *III Flavia Felix*, *legio VII Claudia*; *cohors V Gallorum*.

Castru. Faze: lemn – pământ, piatră.

Descoperiri monetare izolate

M. Antonius - 1 DRR

Nero - 1 AV

Vespasian - 1 HS

Hadrian - 1 HS, 1 AE prov. Judeea

Antoninus Pius - 1 D

Antoninus Pius pentru Faustina I - 2 HS

Septimius Severus - 1 D

Severus Alexander - 1 ANT

Gordianus III - 1 ANT

Filip Arabul - 1 ANT

Filip Arabul pentru Filip Arabul II - 2 AE monede tip PMSCOLVIM

Herennius Etruscus - 1 AE

Aemilianus - 2 AE

Trebonianus Gallus - 1 HS PMSCOLVIM

Gallienus - 1 AE mic

Valerian I - 1 HS PMSCOLVIM

Nedeterminabile - 6.

Bibliografie: Borza 1943, 82; Gudea 1971, 139-140; Chirilă-Gudea 1972, 716; Mitrea 1972,371; Gudea-Uzum 1973, 86-96; Mitrea 1973, 414; Gudea 1975, 333-343; Bălănescu 1984, 129-130; Bălănescu 1990, 188; Poenaru – Mitrea 1991,223; Ardevan 1993, 18; Găzdac 2002, 588-589.

RACOVITA – PRAETORIVM II (jud. Vâlcea)

Fază de piatră.

Descoperiri monetare izolate

Severus Alexander pentru Iulia Mamaea (1 AR).

Bibliografie: Tudor 1978, 290.

RĂCARI (jud.Dolj)

Unități staționate: *numerus Maurorum S...*

Castru. Faze: lemn – pământ, piatră.

Descoperiri monetare izolate

Traian - 2 D, 1 monedă

Hadrian - 1 AE, 1 monedă

Antoninus Pius - 3 monede

Antoninus Pius pentru Faustina I - 2 AE, 1 monedă

Antoninus Pius pentru M. Aurelius Caesar - 1 D

M. Aurelius pentru L. Verus - 1 AS

M. Aurelius pentru Lucilla - 1 monedă

Septimius Severus - 3 D, 1 monedă

Septimius Severus pentru Geta - 1 AS

Septimius Severus pentru Iulia Domna - 2 monede

Caracalla - 1 monedă

Severus Alexander - 1 D, 1 HS, 1 AE, 1 monedă

Gordian III - 1 AE PMSCOLVIM. AN II, 2 monede

Filip I - 1 ANT, 1 AE PMSCOLVIM. AN VII

Traianus Decius - 1 monedă

Monede de la Vespasian până la Traianus Decius.

Bibliografie: Protase 1966, 95, 181; Tudor 1978, 293 – 294; Rusu 1996, 4-5; Găzdac 2002, 252, 587.

RĂDĂCINEȘTI (jud. Vâlcea)

Unități staționate: *numerus Syrorum sagittariorum*.

Castru. Faze: piatră.

Descoperiri monetare izolate

Traian 1 D.

Bibliografie: Poenaru-Vlădescu 1972, nr. 3, 482; Tudor 1978, 297.

RĂZBOIENI (jud. Alba)

Unități staționate: *ala I Batavorum miliaria*, detașament al legiunii XIII Gemina.

Castru. Faze: pământ – lemn, piatră.

Descoperiri monetare izolate

Traian 1 S

Antoninus Pius - 1 HS și alte monede

Marcus Aurelius - 1 HS

Commodus - 1 HS

Septimius Severus - 1 Ds

Caracalla - 1 D, 1 HS

Severus Alexander - 1 D

Gallienus pentru Salonina - 1 ANT

Nedeterminabile - 1 D, 1 AS, 1 S, 4 AE.

Bibliografie: Winkler - Hopârtean 1978, 20; Repertoriul Alba 1995, 153 – 154; Găzdac 2002, 580.

RĂȘNOV - CUMIDAVA (jud. Brașov)

Unități staționate: *cohors Vindelicorum Cumidavensis*.

Castru. Faze: lemn – pământ, piatră.

Descoperiri monetare izolate

Otho - 1 AV

Galba - 1 AV

Titus - 1 AV

Domitian - 1 AS

Nerva - 1 AS

Traian - 1 AV, 1 D, 1 Ds, 2 AS

Hadrian - 1 AV, 1 HS

Antoninus Pius - 1 D, 1 HS, 1 AS

Antoninus Pius pentru Faustina I - 2 HS

Septimius Severus - 1 D

Severus Alexander - 2 D, 1 HS, 1 col, 1 col AE / Mionnet, III, p. 423, nr. 235

Nedeterminabilă - 1 AR.

Bibliografie: Protase 1966, 95, n. 211; Gudea-Pop 1971,60-61; Mitrea 1973,

414; Mitrea 1978, 366; Gudea-Pop 1974 – 1975, 77; Gudea-Pop 1974 – 1975, 56; Ardevan 1987a, 238 și 240; Ardevan 1993, 18; Găzdac 2002, 251, 582.

REȘCA - ROMVLA - (jud. Olt)

Unități staționate: detașamente din legiunile *XI Claudia*, *V Macedonica*, *VI Claudia Philippiana*, *XXII Primigenia Philippiana*; *cohors I Flavia Commagenorum* și *numerus Syrorum Malvensium Philippianus*.

Descoperiri monetare izolate

Hadrian pentru L. Aelius Caesar - 1 AS

Antoninus Pius - 1 AE

Antoninus Pius pentru Faustina II - 1 AS

Marcus Aurelius - 1 AE

Marcus Aurelius pentru Faustina II - 1 AE col Pautalia Thraciae

Septimius Severus - 1 D

Septimius Severus pentru Iulia Domna - 1 AE col Nicopolis ad Istrum

Severus Alexander - 2 AE col Nicaea Bithyniae

Filip I - 1 AE col Byza

Filip I pentru Otacilia - 1 AE col Philippopolis Thraciae

Nedeterminate: în castrul auxiliar 43 de monede de la Traian la Filip I.

Bibliografie: Mitrea 1963a, 471; Mitrea 1968c, 179; Mitrea 1988, 218; Leahu 1975, 197, 204, 207; Găzdac 2002, 573.

ROMÂNAȘI - LARGIANA (jud. Sălaj)

Unități staționate: *cohors I Hispanorum quingenaria pia fidelis*, *cohors VI Thracum (?)*

Castru. Faze: lemn – pământ, piatră.

Descoperiri monetare izolate

Hadrian - 2 HS

Caracalla - D fals antic (?)

Bibliografie: Macrea-Rusu-Mitrofan 1962, 500; Protase 1966, 95; Chirilă-Chidioșan-Dumitrașcu-Șteiu 1969, 284; Mitrea, 1971a, 117; Mitrea, 1971, 411 nr. 94; Mihăilescu – Bârliba 1996, 81, nr. 3; Tamba 1997, 15.

ROMITA – CERTIAE (jud. Sălaj)

Unități staționate: *cohors II Britannica*, *cohors VI Thracum*, *cohors I Bataavorum*.

Castru. Faze: lemn – pământ, piatră.

Descoperiri monetare izolate

Din timpul cercetărilor arheologice, pe teritoriul castrului au fost găsite monede de la următorii împărați:

Nerva - 1 AS

Hadrian - 2 AS

Hadrian pentru Sabina - 1 Dp
Antoninus Pius - 1 D
Antoninus Pius pentru Faustina I – 1 HS
Marcus Aurelius - 1 Dp
Severus Alexander - 1 HS
Nedeterminabile - 2 AS.
Din clădirea termelor au fost recuperate monede de la împărații:
Traian - 1 D, 3 AS, 2 HS
Hadrian - 5 D, 2 AS, 2 HS, 1 AE emisă într-un oraș grecesc (?)
Antoninus Pius - 2 D, 1 AS, 1 Dp
Marcus Aurelius pentru Faustina II - 1 AS, 2 HS
Commodus - 2 D, 1 Dp, 2 HS
Septimius Severus - 1 D
Septimius Severus pentru Geta - 4 D, dintre care 1 emis la Laodicea ad Mare
Septimius Severus și Caracalla pentru Plautilla - 1 D emis la Laodicea
ad Mare
Septimius Severus pentru Iulia Domna - 1 D
Caracalla - 1 D hibrid Caracalla/Iulia Domna
Macrinus - 1 Dp
Elagabal - 1 D
Elagabal pentru Iulia Maesa - 2 D
Severus Alexander - 5 D
Severus Alexander pentru Iulia Mamaea - 1 D
Gordian III - 2 ANT, 1 HS
Filip Arabul I - 1 ANT, monede tip PROVINCIA DACIA 1 HS, 246-248,
Pick I/1, nr. 1, 1 HS, 246-248, Pick I/1, nr. 6, 1 HS, 246-248, Pick I/1, nr. 7,
1 Dp, 246-248, Pick I/1, nr. 5, 1 Dp, 246-248, Pick I/1, nr. 8
Fillip Arabul pentru Otacila - 1 HS 246-247, Pick I/1, nr. 17; 1 HS 247-248,
Pick I/1, nr. 21; 1 HS 246-248, Pick I/1, nr. 8; 1 HS 246-248, Pick I/1, nr. 20
Nedeterminabile, sec. II – III - 4 D, 1 ANT, 4 AS, 4 HS.
Bibliografie: Bajusz-Matei 1997, 137-144; Găzdac 2002, 248, 576.

SÂMBOTIN - CASTRA TRAIANA (jud. Vâlcea)

Unități staționate: *cohors I Hispanorum*.

Castru. Faze: lemn – pământ, piatră.

Descoperiri monetare izolate

Commodus - 2 D

Caracalla - 1 D

Gallienus pentru Salonina - 1 ANT

Monede de la Vespasian, Domitian, Traian, Hadrian, Antoninus Pius, Caracalla, Elagabal, Severus Alexander.

Bibliografie: Tudor-Nubar-Purcărescu 1970, 249; Tudor 1978, 271; Poena-

ru-Mitrea, 1990, 306; Poenaru – Mitrea 1994/1995, 469; Avram 1983/1992, 94; Găzdac 2002, 586.

SÂNPAUL (jud. Harghita)

Unități staționate: *numerus Maurorum S...*

Castru. Faze: lemn – pământ, piatră.

Descoperiri monetare izolate

În castru s-au descoperit monede de la:

Otho - 1 AV

Titus - 1 D rău păstrat

Hadrian - 2 monede

Marcus Aurelius - 1 monedă

Septimius Severus (?) - 1 monedă

Caracalla (?) - 3 monede

Severus Alexander - 1 monedă.

Bibliografie: Popescu 1958, 484; Ferenczi-Ferenczi 1961, 402 –404; Protase 1966, 95; Mitrea 1968, 455 nr. 65; Ardevan 1993, 18; Găzdac 2002, 582.

SĂPATA DE JOS II (jud. Argeș)

Castru. Faze: cărămidă.

Descoperiri monetare

a) izolate

Commodus - 1 D

Septimius Severus pentru Iulia Domna - 1 D

Elagabal pentru Annia Faustina - 1 D

Severus Alexander - 5 D

Iulia Mamaea (?) - 1 D, 1 AE

Filip II - 1 monedă

Nedeterminate - 6 AE și 27 de monede datând de la Traian până la Caracalla.

b) tezaur din 44 monede, descoperit în 1929 – 1930 într-un vas, în timpul săpăturilor arheologice

în interiorul castrului, conduse de V. Christescu. Structura tezaurului :

Septimius Severus – 2 D

Elagabal - 3 D

Severus Alexander – 10 D

Maximinus Thrax – 2 D

Gordianus III – 27 ANT (sau 1 D și 26 ANT ?).

Bibliografie: Christescu 1934, 73-80; Christescu 1935-1936, 440-445; Protase 1958, 259, nr.12; Mitrea 1968, 197-205; Petolescu 1972, 193, 197; Tudor 1978, 323; Stoia 1981, 370; Mitrea 1981, 386; Iliescu-Poenaru-Dicu 1984, 117 – 118; Barnea 1996, 422; Suci 2000, 53; Găzdac 2002, 476, 583-584.

SĂRĂȚENI (jud. Mureș)

Unități staționate: *cohors I Alpinorum*.

Castru. Faze: lemn – pământ, piatră.

Descoperiri monetare izolate

Vespasian - 1 AV

Gordian III - 1 ANT.

Bibliografie: Székely 1962, 334; Lazăr 1975, 379; Ardevan 1993, 18.

SIGHIȘOARA (jud. Mureș)

Unități staționate: detașament al legiunii *XIII Gemina*.

Castru. Faze: lemn – pământ.

Descoperiri monetare izolate

Tiberius - 1 AS

Nerva - 1 D

Traian - 2 D, 1 D hibrid, 1 HS

Hadrian - 1 D, 1 HS, 1 Dp, 2 AS

Antoninus Pius - 2 D, 1HS 1 Dp

Antoninus Pius pentru Faustina I - 1 AS

Marcus Aurelius - 1 HS, 1 AS

Commodus - 1 D, 2 HS, 1 Dp

Commodus pentru Plautilla - 1 D

Septimius Severus - 2 D, 1 Ds, 1 AS

Septimius Severus pentru Iulia Domna - 1 D

Elagabal - 1 D

Elagabal pentru Iulia Maesa - 1 D

Severus Alexander (?) - 1 D

Severus Alexander pentru Iulia Mamaea - 1 AS col–Deultum

Filip Arabul - 1 HS PROVINCIA DACIA, a. 248, Pick I/1, 15.

Bibliografie: Mitrofan-Moldovan 1968, 103; Chirilă 1972, 23; Winkler-Ho-pârtean 1978, 20; Găzdac 2002, 250, 464, 580-581.

SLĂVENI (jud. Dolj)

Unități staționate: *ala I Hispanorum, ala I Claudia Miscellanea, cohors I Flavia Commagenorum, cohors I Brittonum*, detașamente din legiunile *XIII Gemina, V Macedonica, XI Claudia*.

Castru. Faze: lemn – pământ, piatră.

Descoperiri monetare

a) izolate

1 DRR III VIR M. Antonius

Claudius I - 1 AE contramarcă

Nero - 1 AE contramarcă

Traian - 3 monede

Hadrian - 2 monede
Antoninus Pius - 11 monede
Marcus Aurelius și L. Verus - 9 monede
Commodus - 1 monedă
Septimius Severus - 19 monede
Septimius Severus pentru Geta - 3 monede
Caracalla - 8 monede
Macrinus și Diadumenian - 3 monede
Elagabal - 17 monede
Severus Alexander - 48 monede
Maximinus Thrax - 5 monede
Gordianus III - 18 monede
Filip Arabul - 15 monede, dintre care 3 tip PROVINCIA DACIA.

b) tezaure

Tezaur Slăveni I, descoperit în 1967, în timpul cercetărilor arheologice, în interiorul castrului, într-o baracă militară. În apropiere au fost descoperite și două brățări de aur, atipice, îngropate separat de monede. Structura tezaurului, format din 109 monede, denari și antoniniani, este următoarea:

Caracalla – 1 D și 1 ANT
Elagabal – 3 ANT
Severus Alexander – 1 D
Maximinus Thrax – 3 D
Gordianus III – 60 ANT
Filip Arabul I – 27 ANT
Filip Arabul II – 6 ANT
Filip Arabul pentru Otacilia Severa – 7 ANT.

Tezaur Slăveni II, descoperit în 1974, în așezarea civilă romană, la cca 200 m spre nord de termele castrului. Structura tezaurului, format din 166 monede, numai antoniniani, este următoarea:

Caracalla – 2 ANT
Iulia Domna – 1 ANT
Elagabal – 3 ANT
Gordian III – 90 ANT
Filip Arabul I – 55 ANT
Filip Arabul pentru Filip Arabul II – 6 ANT
Filip Arabul pentru Otacilia Severa – 9 ANT.

Tezaur Gostavățu I de monede romane imperiale descoperit în 1893 în com. Gostavăț. Număr neprecizat de piese, recuperate 176.

Tezaur Gostavățu II de denari imperiali romani descoperit în 1969 în com. Gostavățu. Locul descoperirii se află la câteva sute de metri de așezarea romană rurală de la Gostavățu și la 1,5 km de castrul roman de la Slăveni. Tezaurul este compus din 324 de denari imperiali romani, emiși la Roma cu o singură

excepție (Vespasian pt. Titus, Antiohia, 72-73). Structura tezaurului :

M. Antonius – 6 DRR

Vitellius – 1

Vespasian și familia – 9

Titus – 1

Domitian – 12

Nerva – 6

Traian și familia Marcus Aurelius pentru 28

Hadrian și familia – 31

Antoninus Pius și familia – 76

M. Aurelius și familia – 128

L. Verus – 26.

Bibliografie: Mitrea 1968, 456; Tudor 1970, 67–83; Mitrea 1971, 411–412; Popilian 1971, 35–53; Popilian 1974, 75–82; Tudor 1978, 119, 121, 307; Toropu 1978, 62–68; Suci 2000, 41; Găzdac 2002, 252, 465, 480, 586-587.

STOLNICENI - BURIDAVA ? (jud. Vâlcea)

Unități staționate: *cohors I Brittonum miliaria*, *cohors I Hispanorum veterana*, *cohors II Flavia Bessorum*, detașamente din legiunile *V Macedonica*, *XI Claudia*; *pedites singulares*.

Descoperiri monetare izolate

Claudius I - 1 AS

Traian - 1 D, 6 monede

Hadrian - 2 monede

Antoninus Pius - 1 monedă

Septimius Severus pentru Caracalla - 1 monedă

Elagabal - 2 D

Severus Alexander - 1 D

Gordian III - 1 D.

În așezarea civilă a castrului roman s-au găsit monede de la Hadrian, Antoninus Pius, Faustina I și Septimius Severus.

Bibliografie: Preda 1958, 393–394; Mitrea 1964b, 579; Mitrea 1965, 499; Mitrea 1965b, 616; Tudor 1968, 22; Tudor 1978, 270; Protase 1980, 149; Găzdac 2002, 586.

SURDUCU MARE (jud. Caraș-Severin)

Unități staționate: detașament al legiunii *III Flavia Felix*.

Castru. Faze: lemn – pământ, abandonat la începutul domniei lui Hadrian.

Descoperiri monetare izolate

Monede romane neprecizate, păstrate în Muzeul din Reșița.

Bibliografie: Protase 1995, 242.

TEREGOVA - AD PANNONIOS (jud. Caraș – Severin)

Unități staționate: *cohors VIII Raetorum*.

Descoperiri monetare izolate

Traian - 1 Dp

Gallienus - 1 ANT

Aurelian - 1 ANT Siscia.

Bibliografie: Mitrea 1963a, 471, nr. 42; Mitrea 1963, 596; Mitrea 1964, 383; Mitrea 1964a, 579; Găzdac 2002, 588.

TIHĂU (jud. Sălaj)

Unități staționate : detașament al legiunii *XIII Gemina* și *cohors I Cannanefatium*.

Castru. Faze: piatră.

Descoperiri monetare izolate

Traian - 1 HS

Hadrian 1 HS

Antoninus Pius - 2 D, 1 AE.

Bibliografie: Wollmann-Bot, 1974, 437 ; Protase 1995, 324; Protase1994, 100; Găzdac 2002, 576.

TITEȘTI (jud. Vâlcea)

Castru. Faze: piatră.

Descoperiri monetare izolate

Traian - 1 D

Neidentificabil - 1 D.

Bibliografie: Tudor 1978, 308.

URLUIENI II (jud. Argeș)

Castru. Faze: lemn – pământ, cărămidă.

Descoperiri monetare izolate

Traian - 1 HS

Elagabal - 1 D

Septimius Severus - 4 D, 1 monedă

Septimius Severus pentru Caracalla - 1 D

Septimius Severus pentru Geta - 1 D, 1 Ds

Septimius Severus pentru Plautilla - 1 Ds hibrid

Caracalla - 1 Ds

Iulia Domna - 1 monedă

Elagabal pentru Iulia Maesa - 1 D

Severus Alexander - 2 D Roma, 2 D Antiochia, 1 Ds, 2 AE col Nicaea

Bithyiae

Gordian III - 1 ANT

Filip I - 1 HS PMSCOLVIM.

Bibliografie: Tudor 1978, 308; Bogdan Cătănciu 1994, 329, 339; Găzdac 2002, 584; I. Bogdan-Cătănciu, C. Găzdac, *The Coins of the Excavation from 1995 (mss)*.

VĂRĂDIA – ARCIDAVA (?) (jud. Caraș - Severin)

Unități staționate: *cohors I Vindelicorum c. R.*

Castru. Faze: lemn – pământ, piatră.

Descoperiri monetare izolate

Nero - 1 AV

Traian - 1 AV

Monede de la Nero, Vespasian, Domitian, Traian, Hadrian.

În timpul săpăturilor din anul 1993 s-au descoperit în castru 26 de monede, dintre care numai 16 sunt determinabile: M. Antonius (1 DRR), Domitian (1 D și o monedă), în rest cele mai numeroase fiind cele de la Tiberius, Vespasian și Traian

În anul 1998 s-a găsit 1 AS Filip Arabul a. 246/247 și o monedă hostiliană de la Valens Nessius Quintus, a. 249/251.

Fără nici o precizare, din Vărădia provine 1 AE mijlociu de la Gordianus III, a. 241, tip PMSCOLVIM, cf. Pick, I/1, nr. 82.

În timpul campaniei de săpături din 2003 s-a descoperit în cazărmi 1 AS de la Vespasian.

Bibliografie: Protase 1966, 95, n. 214; Petrovszky, 1977, 460; Bălănescu 1984, 132; Bălănescu, 1990, 190; Poenaru – Mitrea 1991, 226; Iaroslavschi-Bozu, 1994, 71; Ardevan, 1993, 19; Găzdac 2002, 589; CCA 2003, 335.

VĂRTOP (jud. Dolj)

Castru. Faze: lemn – pământ.

Descoperiri monetare

a) izolate

Traian - 3 monede

Hadrian - 5 monede

Marcus Aurelius pentru Commodus - 1 AE

Marcus Aurelius pentru Faustina II - 1 monede

14 monede AR și AE emise în timpul împăraților Domitian, Traian, Hadrian și alții

Neidentificate – 4

Ilizibilă - 1.

b) tezaur descoperit în 1931 în afara castrului, format din obiecte de pozoabă din argint (torques, colier, șapte fibule, 2 brățări) și câteva sute de monede din care nu s-au păstrat decât 53. Structura tezaurului:

Traian – 1 D

Hadrian pentru Antoninus Pius – 1 D

Antoninus Pius pentru Faustina I – 1 Db
Septimius Severus – 4 D, 1 Ds (Emessa), 1 Db
Septimius Severus pentru Iulia Domna – 1 D, 1 Ds
Septimius Severus pentru Caracalla – 1 D
Caracalla – 1 D
Elagabal – 3 D, 6 Ds, 2 Db
Elagabal pentru Iulia Paula – 1 D
Elagabal pentru Iulia Soemias – 1 D
Elagabal pentru Iulia Maesa – 4 D
Severus Alexander – 5 D, 6 Ds (1 ex. Antiochia), 6 Db
Severus Alexander pentru Iulia Mamaea 3 D
Severus Alexander pentru Orbiana 1 D
Gordianus III 1 D, 1 ANT.

Bibliografie: Protase 1958, 260; Tudor 1978, 309; Poenaru – Mitrea 1990, 304; Calotoiu-Marinoiu 1995, 16; Popilian 1998, 44 – 47; Poenaru – Mitrea 1993, 313; Suci 2000, 63.

VEȚEL - MICIA (jud. Hunedoara)

Unități staționate: detașamente: din legiunile *XIII Gemina* și *III Flavia Felix*; *ala I Augusta Itturaeorum Sagittariorum, cohors I IFlavia Commagenorum, numerus Maurorum Miciensium*

Castru. Faze: lemn – pământ, piatră.

Descoperiri monetare

a) izolate

Tiberius - 1 monedă

Vespasian - 1 monedă

Domitian - 1 HS

Nerva - 1 HS

Traian - 2 D, 1 HS, 1 AE

Hadrian - 4 D, 2 Dp, 2 AS, 2 AE

Antoninus Pius - 3 HS, 1 Dp, 1 AS, 1 AE

Antoninus Pius pentru Faustina I - 1 D, 1 HS; 1 AE

Marcus Aurelius - 1 AE, 1 AE col(?)

Marcus Aurelius pentru Faustina II - 1 AS, 1 AE

Marcus Aurelius pentru L. Verus - 1 HS

Commodus - 1 HS, 2 Dp, 1 AE

Septimius Severus pentru Iulia Domna - D hibrid și suberat

Septimius Severus pentru Caracalla - 1 Ds

Caracalla - 1 AE col emisă la Iuliopolis Bithyniae – Mionnet 191

Elagabal - 1 D Antiochia

Severus Alexander - 1 D

Severus Alexander pentru Iulia Mamaea - 1 AE mic

Gordianus III - 1 HS , PMSCOLVIM, Pick 88, a. 242 – 243

Filip Arabul - monede neidentificate

Traianus Decius - 1 AE tip PMSCOLVIM AN.XII

Neidentificabile - 2 D ilizibil, 3 AE neprecizate.

b) tezaure

Micia I de 2090 denari și antoniniani, descoperit în apropierea castrului, la
cca 250 m:

Nero – 5 D

Galba – 2 D

Otho – 3 D

Vitellius – 3 D

Vespasian – 85 D

Vespasian pentru Titus – 6 D

Vespasian pentru Domitian – 4 D

Titus – 6 D

Titus pentru Domitian – 4 D

Domitian – 5 D

Nerva – 2 D

Traian – 19 D

Hadrian – 32 D

Hadrian pentru Ael. Caesar – 1 D

Antoninus Pius – 60 D

Antoninus Pius pentru Faustina I – 21 D

Marcus Aurelius – 57 D

Marcus Aurelius pentru Faustina II – 15 D

Marcus Aurelius și L. Verus – 6 D

Marcus Aurelius pentru L. Verus – 9 D

Marcus Aurelius pentru Lucilla – 9 D

Commodus – 139 D

Commodus pentru Crispina – 4 D

Pertinax – 9 D

Didius Iulianus – 1 D

Man. Scantilla – 1 D

Clodius Albinus – 19 D

Septimius Severus – Roma 415 D

Septimius Severus – Emessa 62 D

Septimius Severus – Laodicea 22 D

Septimius Severus – ilizibili 9 D

Septimius Severus pentru Iulia Domna–Roma 131 D

Septimius Severus pentru Iulia Domna–Laodicea 36 D

Septimius Severus pentru Iulia Domna–ilizibili 5 D

Septimius Severus pentru Plautilla – 11 D

Septimius Severus pentru Geta – Roma 84 D
Septimius Severus pentru Geta – Laodicea 8 D
Caracalla – Roma 254 D
Caracalla – Roma 1 ANT
Caracalla – Laodicea 11 D
Caracalla – Cappadocia 1 D
Caracalla – ilizibili 2 buc.
Macrinus – 15 D
Diadumenianus – 5 D
Elagabal – Roma 159 D
Elagabal – Roma 10 ANT
Elagabal – Antiochia 29 D
Elagabal – ilizibili 2 buc.,
Elagabal pentru Iulia Paula – 9 D
Elagabal pentru Aquilia Severa – 3 D
Elagabal pentru Iulia Soemias – 20 D
Elagabal pentru Iulia Maesa – 31 D
Elagabal pentru Iulia Maesa – 2 ANT
Severus Alexander – Roma 116 D
Severus Alexander – Antiochia 71 D
Severus Alexander - 7 D ilizibili
Severus Alexander pentru Orbiana – 2 D
Severus Alexander pentru Iulia Mamaea – 30 D
Moneda finală: Severus Alexander
Nominale: 2078 D, 12 ANT
Frecvența pe ateliere: Roma – 1850, Laodicea – 77, Antiochia – 100, Emessa – 62, Cappadocia – 1.

Micia II: în amfiteatru, într-un strat arheologic aparținând fazei de lemn, s-a găsit o casetă din lemn, conținând 12 monede de argint, dintre care au fost identificate deocamdată doar 3 (D? n.n.).

Bibliografie: Neigebaur 1855, 63; Winkler 1958, 406; Floca-Vasiliev, 1968, 143; Mitrea 1969,547; Mitrea 1970, 481; Popescu 1970, 445; Mitrea 1970a, 345; Morintz 1973, 381; Marinescu-Mărghitan-Petolescu 1975, 225 –226; Petolescu 1973 – 1975, 91 – 93; Mitrea 1977, 369; Mitrea 1979, 373; Marinescu-Sion-Petculescu-Andrițoiu-Ionescu Rusu-Brăileanu 1979, 113,114, 116, 118; Sion-Marinescu 1979, 225; Mitrea 1981, 386; Petolescu-Mărghitan 1985, 123-124; Poenaru – Mitrea 1990, 305; Alicu 1997, 55; Suci 2000, 46, 61; Găzdac 2002, 249, 579-580; CCA 2003, 337-338.

ZLATNA - AMPELVM (jud. Alba)

Unități staționate: *numerus Maurorum Hispanorum* și detașament al legiunii *XIII Gemina*.

Castru neidentificat pe teren.

Existența unui castru este atestată deocamdată numai prin descoperirea a patru inscripții în care este menționat *numerus Maurorum Hispanorum* și prin cărămizi cu ștampila legiunii *XIII Gemina*.

Descoperiri monetare izolate

În zonă și pe teritoriul orașului s-au descoperit monede de la următorii împărați:

Nero - 1 AV

Traian - 1 HS, 1 AS

Antoninus Pius - 2 Dp

Antoninus Pius pentru Faustina I - 1 D, 1 AS

Marcus Aurelius pentru *divus* Antoninus Pius - 1 D

Septimius Severus - 1 D

Septimius Severus pentru Caracalla - 1 D

Septimius Severus pentru Geta - 1 D

Gordianus III - 1 HS

Filip Arabul - 1 HS.

Bibliografie: Pavel 1976-1980, 171; Pavel-Lipovan 1989, 283-284; Suci 1994,124; Petolescu 1996, 29; Găzdac 2002, 574-575.

II. CASTRE DE LEGIUNE DIN DACIA

ALBA IULIA – APVLVM (jud. Alba)

Unități staționate: legiunea XIII Gemina.

Castru legionar, *municipium, colonia*.

Descoperiri monetare

a) izolate

DRR - 8

Tiberius - 1 monedă

Drusus - 1 monedă

Nero - 2 monede

Vitellius - 1 monedă

Vespasian - 2 D, 1 AS, 5 monede

Titus - 1 D

Domitian - 4 monede, 4 AS

Nerva - 1 AS

Traian - 16 D, 6 HS, 11 Dp, 7 AS, 11 neidentificate

Hadrian - 18 D, 7 HS, 13 Dp, 24 AS, 15 neidentificate

Hadrian pentru Sabina - 1 D, 1 HS, 1 Dp, 1 AS, 2 neidentificate

Hadrian pentru L. Aelius - 1 AS

Antoninus Pius - 22 D, 18 HS, 12 Dp, 13 AS, 2 semis, 15 neidentificate, 4 denominate

Antoninus Pius pentru Faustina I - 14 D, 10 HS, 1 Dp, 6 AS, 2 AE prov.:
Hadrianopolis Thraciae, 1 AE Ulpia Thraciae, 2 neidentificate
Antoninus Pius pentru Faustina II - 1 Ds
Marcus Aurelius - 11 D, 2 Ds, 7 HS, 5 Dp, 7 AS, 4 neidentificate
Marcus Aurelius pentru Faustina II - 9 D, 5 HS, 1 AS, 2 AE prov.: 1 Pautalia
Thraciae, 1 AE Heraclea Sintica Macedoniae, 8 neidentificate
Marcus Aurelius pentru L. Verus - 4 D, 2 AS
Marcus Aurelius pentru Lucilla - 1 D, 3 HS, 1 Dp, 1 AS, 1 neidentificată
Divus Antoninus Pius - 1 Ds
Commodus - 6 D, 3HS, 1 AS, 3 neidentificate
Commodus pentru Crispina - 1 HS
Didius Iulianus - 1 HS
Septimius Severus - 88 D, 7 Ds, 1 Q, 4 HS, 1 AS, 3 AE prov. Nicaea Bithyni-
ae, 1 AE Neokoros, 1 AE Aploniaton, 6 neidentificate
Septimius Severus pentru Iulia Domna - 1 D, 1 Ds
Septimius Severus pentru Caracalla - 1 Ds, 1 neidentificată
Septimius Severus pentru Geta - 1 Ds
Caracalla - 21 D, 2 ANT, 1 HS, 3 Dp, 2 AS, 1 AE col, 2 neidentificate
Macrinus - 1 D, 1 neidentificată
Elagabal - 50 D, 3 Ds, 1 ANT, 1 AE col, 1 neidentificată
Iulia Soemias - 1 D, 1 Ds
Severus Alexander - 96 D, 7 Ds, 10 HS, 1 Dp, 1 AS, 6 AE Nicaea Bithyniae,
1 AE col, 2 neidentificate
Severus Alexander pentru Iulia Mamaea - 2 D, 2 Ds
Maximinus Thrax - 4 D
Balbinus - 1 ANT
Gordianus III - 1 Ds, 108 ANT, 2 HS, 1 HS tip PMSCOLVIM, 1 Dp tip
PMSCOLVIM, 1 AE prov. Nicaea Bithyniae, 1 AE col
Filip Arabul - 103 ANT, 4 HS, 3 HS tip PMSCOLVIM, 21 HS tip PROVIN-
CIA DACIA, 1 Dp, 5 Dp tip PMSCOLVIM, 3 AS tip PROVINCIA DACIA, 4
neidentificate
Tr. Decius - 59 ANT, 2 HS tip PMSCOLVIM
Tr. Decius pentru Her Etruscus - 1 ANT
Trebonianus Gallus - 1 AV, 55 ANT, 1 HS tip PMSCOLVIM, 1 Dp tip PRO-
VINCIA DACIA
Aemilianus - 3 ANT
Valerianus I - 89 ANT, 1 ANT tip PROVINCIA DACIA
Valerianus I pentru Salonina - 1 ANT
Gallienus - 4 ANT
Claudius II - 11 ANT
Aurelianus - 8 ANT

b) tezaure

Alba Iulia I descoperit în 1867 în zona cartierului Partoș; format din 700 de monede de argint, denari și două drahme, depuse într-o pușculiță de lut; determinate 612 piese, de la Nero la Commodus.

Alba Iulia II descoperit în 1902 în incinta băilor romane; format din 115 monede de argint, denari și antoniniani, depuse probabil într-un săculeț care nu s-a păstrat; determinate 100 piese, de la Septimius Severus la Saloninus.

Alba Iulia III descoperit în 1907 în incinta băilor romane; format din 235 de monede de argint, denari și antoniniani, depuse într-un vas de lut; determinate 225 piese, de la Septimius Severus la Aurelianus.

Alba Iulia IV descoperit în 1963 în apropierea castrului legiunii XIII Gemina; format din 1213 de monede de argint, denari și antoniniani; determinate 1209 piese, de la Caracalla la Gallienus/Saloninus.

Alba Iulia V descoperit în 1995; provine din sudul castrului legiunii XIII Gemina; format din 130 de monede de argint, denari și antoniniani, depuse într-o bucată de pânză; determinate 130 piese, de la Commodus la Filip I.

Alba Iulia VI nepublicat.

Alba Iulia VII descoperit în 1990, nepublicat.

Structura tezaurelor descoperite la Apulum

Nr. crt.	Emitent	Alba Iulia I	Alba Iulia II	Alba Iulia III	Alba Iulia IV	Alba Iulia V	Alba Iulia VII	Total
1	Nero	2						2
2	Galba	2						2
3	Otho	1						1
4	Vespasian	51						51
5	Titus	10						10
6	Domitian	28						28
7	Nerva	3						3
8	Traian	175 D 1 Dr Lycia						176
9	Hadrian	126 D 1 Dr Amisos Ponti						127
10	Antoninus Pius	106						106
11	Marcus Aurelius	99						99

Nr. crt.	Emitent	Alba Iulia I	Alba Iulia II	Alba Iulia III	Alba Iulia IV	Alba Iulia V	Alba Iulia VII	Total
12	Commodus	7				2 D	2 D	11
13	Cl. Albinus					1 D		1
14	Septimius Severus		4 D	22		8 D	9 D	43
15	- Iulia Domna		2 D	6		2 D	2 D; 1 Ds	13
16	- Caracalla					1 D	2 D; 1 Ds	4
17	- Caracalla/ Plautilla		1 D	4				5
18	- Geta		1 D	6		2 D		9
19	Caracalla		2 D	9	1 ANT	2 D 3 ANT	1 D 1 ANT	19
20	- Iulia Domna				1 ANT		1 D	2
21	Elagabal		4 D	8	1 D 7 ANT	19 D	11 D; 1 Ds	51
22	- Iulia Soemias		1 D			4 D	1 Ds	6
23	- Iulia Maesa		1 D		1 D	9 D	1 D; 1 Ds	13
24	- Iulia Paula		1 D			1 D		2
25	- Aquilia Severa					1 D		1
26	Severus Alexander		2 D	10	4 D	40 D	9 D; 5 Ds	70
27	- Iulia Mamaea		1 D	3	1 D	6 D	3 D; 1 Ds	15
28	Maximinus Thrax		2 D	3	1 D	4 D	4 D	14
29	- Paulina					1 D		1
30	Balbinus				3 ANT	1 D		4
31	Pupienus				1 ANT			1
32	Gordian III		16 ANT	25	1 D 193 ANT	5 D 17 ANT	1 Q 85 ANT	343
33	Filip I		1 ANT	20	148 ANT	1 ANT	68 ANT	238

CIRCULATIA MONETARĂ
ÎN CASTRELE DE TRUPE AUXILIARE DIN PROVINCIA DACIA

Nr. crt.	Emitent	Alba Iulia I	Alba Iulia II	Alba Iulia III	Alba Iulia IV	Alba Iulia V	Alba Iulia VII	Total
34	- Otacilia Severa				21 ANT		12 ANT	33
35	- Filip II			2	20 ANT		11 ANT	33
36	Traianus Decius		2	16	63 ANT		36 ANT	117
37	- Herennia Etruscilla			3	20 ANT		10 ANT	33
38	- Herennius Etruscus			4	6 ANT		7 ANT	17
39	- Hostilianus				4 ANT		4 ANT	8
40	Treb. Gallus		6	14	84 ANT		53 ANT	157
41	- Volusianus		3	14	63 ANT		52 ANT	132
42	Aemilianus				5 ANT		9 ANT	14
43	Valerianus I		23	25	246 ANT		224 ANT	518
44	- Mariniana				4 ANT		4 ANT	8
45	Gallienus		12	16	162 ANT		95 ANT	285
46	- Salonina		8	8	118 ANT		117 ANT	251
47	- Valerianus II		5		1 D 23 ANT		23 ANT	52
48	- Saloninus		2		6 ANT		2 ANT	10
49	Claudius II			5				5
50	Aurelianus			2				2
51	Nedeterminate				4		2 ANT	6
52	TOTAL	612	100	225	1213	130	872	3152

Alba Iulia I are compoziția după Găzdac 1995, 133–144.
Alba Iulia II număra la descoperire 115 AR (D+ ANT).
Alba Iulia III număra la descoperire 235 AR (D+ ANT).
Alba Iulia VI este nepublicat.

Alba Iulia VII număra la descoperire 872 AR (D+ ANT).

Bibliografie: Protase 1965, nr. 2, 4; Winkler 1965, 215–255; Pavel–Popa 1981, 127; Chirilă–Blăjan 1988, 191; Ardevan 1993, 108; Suciu 1994, 123; Pavel–Moga 1995, 251–252; Găzdac 1995, 133–144; Suciu 2000, 19–21; Găzdac 2002, 563–565; Ardevan–Suciu-Ciugudean 2003, *passim*.

TURDA – POTAISSA (jud. Cluj)

Unități staționate: legiunea V Macedonica.

Castru legionar, *municipium, colonia*.

Descoperiri monetare

a) izolate

M. Antonius - 10 D

Augustus - 10 D, 18 AE

Tiberius - 2 D, 9 AE

Caligula - 4 AE

Claudius I - 1 AE

Nero - 8 D, 4 AE

Galba - 3 D, 1 AE

Otho - 4 D, 3 AE

Vitellius - 4 D, 3 AE

Vespasian - 36 D, 7 AE

Titus - 6 D, 4 AE

Domitian - 42 D, 7 AE

Nerva - 10 D, 2 AE

Traian - 19 D, 17 HS, 6 Dp, 7 AS, 1 S, 28 AR, 30 AE

Hadrian - 11 D, 2 Q, 6 HS, 4 Dp, 16 AS, 2 S, 62 AR, 29 AE

Hadrian pentru Sabina - 10 AR, 4 AE

Hadrian pentru L. Aelius - 3 AE

Antoninus Pius - 33 D, 23 HS, 10 Dp, 19 AS, 1 S, 2 AE prov: 1 Erythrae
Ioniae, 1 Smyrna Lydiae, 39 AR, 20 AE

Antoninus Pius pentru Faustina I - 41 AR, 30 AE

Antoninus Pius pentru Faustina II - 5 AR, 2 AE

Antoninus Pius pentru Aurelius Caesar - 4 AR, 6 AE

Marcus Aurelius - 25 D, 16 HS, 3 Dp, 4 AS, 2 prov. Nicaea Bithyniae, 37 AR,
27 AE

Marcus Aurelius pentru Faustina II - 24 AR, 10 AE

Marcus Aurelius pentru Commodus - 1 AR, 3 AE

Marcus Aurelius pentru L. Verus - 15 AR, 9 AE

Marcus Aurelius pentru Lucilla - 4 AR, 6 AE

Commodus - 11 D, 7 HS, 1 Dp, 2 AS, 25 AR, 14 AE

Commodus pentru Crispina - 2 AR, 11 AE

Clodius Albinus - 6 AR

- Pertinax - 1 AR
Septimius Severus - 100 D, 4 Ds, 3 HS, 1 AE prov. Stobi Macedoniae, 1 AE prov. Perinthos Thraciae, 1 AE prov. Pergamos Mysiae, 1 AE prov. Cnidos Cariae, 65 AR, 11 AE
Septimius Severus pentru Iulia Domna - 94 AR, 18 AE
Septimius Severus pentru Caracalla - 13 AR
Septimius Severus pentru Geta - 49 AR, 12 AE
Septimius Severus pentru Caracalla/Plautilla - 10 AR
Caracalla - 12 D, 1 AE prov. Pergamos Mysiae, 1 AE prov. Pautalia Thraciae, 78 AR, 20 AE
Caracalla pentru Iulia Domna - 1 AE
Macrinus - 1 AE prov. Antiochia Syriae, 4 AR
Elagabal - 29 D, 31 AR, 7 AE
Elagabal pentru Iulia Soemias - 19 AR, 1 AE
Elagabal pentru Iulia Maesa - 17 AR, 1 AE
Elagabal pentru Iulia Paula - 4 AR
Severus Alexander - 87 D, 15 Ds, 2 HS, 1 Dp, 2 AS, 1 AE prov. Nicaea Bithyniae, 137 AR, 35 AE
Severus Alexander pentru Iulia Mamaea - 49 AR, 9 AE
Severus Alexander pentru Sallustia Orbiana - 2 AR, 1 AE
Maximinus Thrax - 6 D, 1 Ds, 8 HS, 10 AR, 2 AE
Maximus - 6 AE
Balbinus - 1 AR
Gordianus III - 7 D, 20 ANT, 5 HS, 3 HS tip PMSCOLVIM, 1 Dp tip PMSCOLVIM, 1 AS, 36 AR, 30 AE
Gordianus III pentru Tranquillina - 1 AE
Filip Arabul - 12 ANT, 5 HS, 4 HS tip PMSCOLVIM, 36 HS tip PROVINCIA DACIA, 1 Dp tip PMSCOLVIM, 7 Dp tip PROVINCIA DACIA, 4 neidentificate, AR, AE
Filip Arabul pentru Filip II - 10 AR, 2 AE
Filip Arabul pentru M. Ot. Severa - 4 AR, 15 AE
Traianus Decius - 3 ANT, 4 AR
Traianus Decius pentru Her. Etruscilla - 2 AR
Traianus Decius pentru Her. Etruscus - 2 AR
Traianus Decius pentru Hostilianus - 2 AE
Trebonianus Gallus - 1 ANT, 1 HS tip PROVINCIA DACIA, 5 AR
Trebonianus Gallus pentru Volusianus - 1 AR, 1 AE
Valerian I - 4 ANT, 1 HS tip PROVINCIA DACIA, 2 AR
Valerian I pentru Mariniana - 1 AE
Gallienus - 2 ANT, 11 AR, 3 AE
Gallienus pentru Salonina - 2 AE
Gallienus pentru Valerianus II - 1 AR

Postumus - 1 AR
Victorinus - 1 AE
Claudius II - 1 ANT, 2 AE
Claudius II pentru Quintillus - 1 AE
Aurelian - 5 ANT, 4 AE
Aurelian pentru Severina - 2 AE

b) tezaure

Turda I descoperit în 1932 în vestul castrului legiunii V Macedonica; format din 211 de monede de argint, denari și antoniniani, de la Septimius Severus la Gordianus III, după cum urmează:

Septimius Severus – 19 D
Severus Alexander – 82 D
Gordian III – 5 D, 105 ANT.

Turda II descoperit în 1981–1982 în timpul săpăturilor arheologice pe teritoriul castrului legiunii V Macedonica, în clădirea comandamentului; format din 43 de monede, după cum urmează:

Vespasian – 1 D
Marcus Aurelius – 1 HS
Commodus – 2 D
Septimius Severus – 15 D
Caracalla – 4 D, 1 AS
Macrinus – 1 D
Elagabal – 3 D
Severus Alexander – 13 D
Nedeterminate 2

Bibliografie: Winkler-Hopârtean 1973, *passim*; Bărbulescu 1995, 130-131; Suci-Hopârtean 1995, 257–268; Găzdac 2002, 568-559; Suci 2000, 59; Ardevan 1993, 108.

B. MONETARY CIRCULATION IN THE AUXILIARY FORTS FROM ROMAN DACIA

Abstract

The defence system of the Roman province Dacia was formed first and foremost of the numerous forts belonging to the auxiliary troops, installed at once after the end of the Dacian wars. The 102 auxiliary forts built in the province of Dacia and mainly on the *limes*, in the remotest places that Roman administration reached, constituted an equal number of centres of spreading of the Roman life and civilisation. The auxiliaries of the Roman army will have constituted a military, but to the same extent an economic and a vanguard demographical draft for the installation of the Roman administration north of the Danube. They were brought in considerable number in Dacia. Out of the roughly 55,000 militaries, as it is estimated that the effectives of the army to the north of the Danube after the legion V Macedonica was brought counted, roughly 43,800 were auxiliary troops.

Immediately after the year 106 the Roman army brought suddenly and massively north of the Danube a new type of a specific economy, largely based upon the everyday utilisation of currency. From the very beginning, this type of economy was also extended to the adjacent civilian settlements, which economically and in most cases also legally depended upon the forts. The present work has as its subject matter the monetary finds in the area of the auxiliary forts in Dacia.

The Monetary Policy of the Roman Empire during I-III Centuries AD

The first chapter of the work presents us the general situation of the monetary policy of the Roman emperors from the 1st to the 3rd centuries AD, that is the time lapse in which one dates the large majority of the coins

which circulated in the auxiliary forts of Dacia. It is presented in short the monetary system instituted by Augustus which had functioned with no structural changes until the great turn represented by the issue of the *antoninianus* in 215 AD. The province of Dacia presented multiple items that were linked to the conquest of the Dacian kingdom. In the aftermath of the Dacian wars, a large amount of precious metal entered the Roman Empire as war booty. These amounts, coined in a very short time, fed the financial market, but has generated inflation.

During the 2nd century AD, the misbalance between the expenses of the Roman State and the possibility of tax collecting, the wars and the epidemics that troubled the Roman economy led to the appearance of the premises of the great 3rd century AD slump. This trend towards the slump manifests itself first and foremost by the debasing of the Roman coinage from the weight point of view, as well as the metal alloy they were coined from. Each of the three monetised metals had its own involution until the mid-3rd century. The gold coins were issued from a good-quality alloy, but at an ever more reduced weight, reaching, on the average, from 78.34 g during Trajan's reign to 5.57 g during that of Severus Alexander. The denarii, the main Roman silver coin, constantly lose weight and also some of the silver content during the 2nd and in the early 3rd centuries, reaching to roughly 2.75 g with its title diminished to 661 ‰. An ever greater demand of currency led to the most important change, which takes place in the Roman monetary system during the 3rd century AD, when Caracalla issued in AD 215 the coin called by scholars *antoninianus*, after the emperor's real name, *M. Aurelius Antoninus*. This new type of coin, issued in a debased silver, will be issued after 238 in a such a large amount that it will replace the *denarius*, as well as the copper coin in circulation.

The copper coins also lose weight and were issued in ever smaller amount and eventually completely disappeared from the market in the mid-3rd century AD, as they were being competed by the *antoninianus*.

The Roman Military Pay System for Legions and Auxiliary Troops

In the 2nd and the 3rd centuries AD, the pay of the Roman army was the one established by Augustus, an emperor who intended to possess an army of soldiers well paid in currency. A system close to what we understand today by wages. The manner and the pay level in the Roman army are relatively little known except from few passages mentioned by ancient authors such as Tacitus, Suetonius, Cassius Dio, Herodianus and a few sentences in the *Historia Augusta*. It was established that the Roman army mainly received the pay named *stipendium*, completed with smaller sums called *salgamum*, *clavarium* and *epulum*, destined to daily expenses. Other sums, which were greater, *donativa*, were only occasionally paid by the state, namely by the emperor. In the 2nd and the 3rd centuries AD, at the end of the military service one received the *missio* of several thousand denarii, a sum looked at large enough as to ensure a suitable income to the veteran and his family for all the rest of their life.

The Prices of the Goods, Workers and Slaves in Roman Dacia, Reflected in the Wax Tablets and Other Documents

This chapter presents us the few data known about the prices practiced in the province Dacia and underlines the presence of the Roman army in the local economic life, equally as parties in sale and purchase contracts and as eye witnesses to these operations. The data concerning the conveying of the pecuniary funds and the price levels are taken over chiefly from the texts preserved on the wax tablets found at Roșia Montană.

Conclusions Regarding the Isolated Coin Finds in the Auxiliary Forts from Dacia

The money circulation in the auxiliary forts in Dacia is presented on the basis of a *Catalogue of finds* which records only published coins, equally in the chronicles of ancient coin finds and in various studies by researchers

who have performed archaeological excavations at those sites. The work is concerned with the coin finds in the auxiliary forts of Roman Dacia, equally those found inside and near these forts and in the civil settlements near and economically dependent upon the local military authority. From the chronological point of view, we have chosen as the end point the moment when the Roman army and administration left Dacia. The reason is that we aim to the importance that the money used by the auxiliary troops in the context of the province's economic life had.

The research has been equally extended over the isolated coins and the hoards that were hidden in the area of their fortifications.

The isolated finds and the hoards found, recorded in the *Catalogue of finds* made up for the material upon whose basis there have been drafted the tables with whose help the peculiarities of the money circulation in the auxiliary forts of Dacia have come to stand out.

According to the data recorded in the *Catalogue of finds*, in the auxiliary forts and in their civil settlements in Dacia there have been found a number of 4317 coins as isolated finds of gold, silver and copper, as well as 30 hoards that totalise 16,269 coins. Upon the whole, out of the fortune of the auxiliary Roman soldiers who passed through and lived on the land of the Roman province of Dacia only 20,586 coins have reached us.

In order to follow in the evolution of the money circulation in the interest area of the work, we have divided the fund of coins found according to the date of their issue into eight categories – Roman coins, 1st century AD, 106–161, 161–193, 193–238, 238–249, 249–275. The undetermined coins have been included into a separate category.

Each of these coin groups displays its characteristics regarding the frequency of the denominations.

In the first category we have included the 29 Roman republican denarii and the 29 denarii issued by M. Antonius for the legions.

The coins of the second category are 291 in number and represent 6.74 % out of the total of the isolated coins found in the auxiliary forts. The large majority of these coins were brought in by the soldiers who came to Dacia

after 106 AD. The most important peculiarity of this group of coins is the large number of *aurei*, with 21 items dating from Nero to Domitianus.

The structure of the denominations issued between 106 and 161 reflects the economical situation in the new province. After AD 106, the territory of Dacia was entered by a considerable number of civil and military persons who brought along the Roman economical system, based on monetary exchange, massive usage of the precious-metal and copper coinage. The 1,379 coins issued between 106 and 161 represent 31.94 % out of the total of the isolated coins located in the auxiliary forts and they constitute the peak of money circulation in this area. The gold coinage is only sporadically met and only 5 *aurei* are recorded in the literature. The largest value share is that of the denarii: 390 official denarii, 61 false, 29 plated, 12 billon, 1 hybrid and 1 barbarous ones, upon the whole 494 items, that is 35.82 % of the stage coins. The copper coins are the most numerous and various. It is all about 749 pieces representing 54.31 % of the coins of the period.

The major characteristic of money circulation between 161 and 193 is the economical recession, expressed first and foremost by the decrease of the number of isolated coin-finds. The situation is similar in the whole Roman Empire and derives from the monetary policy of the issuers, forced to face the Marcomannic wars and the shortage noble metal.

In the auxiliary forts of Dacia there have been found only 349 coins dating from this period, that is 8.08 % of the total of the denomination in the researched area. The gold coin is extremely rare – the only piece of the kind is the one from Faustina II (?). Even the find-spot of this piece is an issue on its own, as the area of the fort from Mehadia, where it is said that coin was found, is still questionable. The numerical proportion between the silver and the copper coin is roughly equal, 160 denarii to 161 copper coins.

The period between 193 and 238 represents the second peak, after the one of 106–161, as to the denomination amount retrieved from the auxiliary forts in the province of Dacia. The explanation comes from the financial state of the Roman army in those decades. The 1,186 coins issued between 193 and 238 represent 27.47 % of all denominations found in the

area of interest. The structure of this denomination announces the monetary and economic slump of the 3rd century. The great number of denarii of other quality than the official one – plated, false, of billon – in the territory under research is due to the fact that the stage discussed is located in the full swing of the crisis of the monetised silver in the Roman Empire. The first *antoniniani*, 16 in number, also appear now. 13 items of these early *antoniniani* were found in various spots in the heavily militarised zone of Porolissum.

The number of coins from the stage 238–249 is 358 and represents 8.29 % of the total of the isolated coins found in the auxiliary forts in Dacia.

The most conspicuous feature of the stage for the money circulation in the auxiliary forts in Dacia is represented by the disappearance of the denarius, and the last items are the 8 ones from Philip I, found at Porolissum-“Pomet”, and Gilău, and other 6 ones at Mehadia. The most recent plated denarii, which date from Gordianus III, originate all from Ilişua. The *antoniniani* occur in remarkable number – 136 items – representing 35.19 % of the total of the coins in circulation in the auxiliary forts.

The last period of the money circulation lasts between 249 and 275. The total number of coins dated in these years is only 208, that is 4.81 % of all isolated coins. The gold coin lacks completely. The entering currency is only of copper and billon, mainly of two kinds (*antoniniani* and provincial bronze coin). In this last category an important place is taken by the coins struck at Ulpia Traiana Sarmizegetusa and at Viminacium, there are the issues of the type PROVINCIA DACIA and P M S COL VIM, and the last, 24 in number, are the most numerous items. In many of the auxiliary forts of Dacia these ones are the last Roman coins to be found.

Coin Hoards Found in the Area of the Auxiliary Forts in Dacia

In the area of the auxiliary forts in Dacia 30 coin hoards were found totalising 16,269 coins out of which only 5,535 items are known, published and determined. For the rest of 10,734 unpublished coins the known data are scarce, so that, in order not to alter the conclusions, we have not in-

cluded them in the statistical calculations. The hoards discovered in the auxiliary forts or in their immediate proximity are formed from all categories of coins in circulation in the province Dacia, namely of gold, silver of all categories – denarii, *antoniniani*, plated denarii and copper coins. The hoards found in the auxiliary fort area are the following:

<u>Hoard</u>	<u>Final issue</u>
1. Banatska – Palanka	Hadrian
2. Drobeta	Hadrian
3. Cristești II	Antoninus Pius, 152
4. Păuleni	Antoninus Pius, 154-161
5. Gostavățu II	L. Verus
6. Brețcu/Poiana Sărată	Commodus
7. Enoșești	Caracalla (unpublished)
8. Castranova	Elagabal (lost, unknown structure)
9. Vețel I	Severus Alexander
10. Câmpulung Muscel	Severus Alexander
11. Boița	Gordian III
12. Vârtop	Gordian III, 241, summer
13. Cristești I	Gordian III, 243/244
14. Săpata de Jos	Gordian III, 243/244
15. Bumbești II	Gordian III
16. Gilău	Philip I
17. Moigrad– Porolissum-Pomet	Philip I
18. Căineni	Philip I
19. Bumbești I	Philip I
20. Ionești Govorii	Philip I, 244/245
21. Slăveni I	Philip I, 247
22. Slăveni II	Philip I, 247
23. Mehadia I	Traianus Decius
24. Moigrad-Dolichenum I	Traianus Decius
25. Moigrad-Dolichenum II	Trebonianus Gallus
26. Feldioara	unpublished, unknown structure

27. Gostavățu I	unrecovered, unknown structure
28. Ighiu	unrecovered, unknown structure
29. Mehadia II	unrecovered, unknown structure
30. Vețel II	unpublished, unknown structure

The greatest number of hoarded coins, 3,154 items, that is 56.98 % of the total, dates from the period 193–238. The categories of coins in the hoards are little numerous. There were mainly gold and silver coins hidden and the pure-silver denar predominates (12,961 items, that is 79.67 % of the total). There is yet a considerable amount of bronze coinage, plated and billon denarii which constitute the most frequent coins found in the hoards of Păuleni, Vârtopu, Moigrad (the great fort of Porolissum), and Boița, and these accumulations express the aspect of the small day-to-day money circulation from the military background.

General Considerations

In the following lines we shall briefly describe the career that followed each type of Roman currency in the sites of the auxiliary troop forts in Dacia along the whole existence of the Roman province.

The Gold Coin

Out of the 4,317 isolated coins found in the auxiliary troop forts of Roman Dacia only 28 are made of gold, and they represent 0.64 % of the total of the single coin finds of this denomination. The dating of the gold coins does not go beyond Septimius Severus reign. Most of the isolated gold coins are found at the sites with auxiliary forts within the Inner-Carpathian Dacia and Banat, while south of the Carpathians 1 *aureus* (issued by Septimius Severus) is found at Cătunele, two gold-coin hoards from Drobeta and Banatska Palanka.

The observation that the military background has provided most of the finds of gold coin in Dacia has already been formulated. What seems to be a situation apart is just the fact that the auxiliary troop background has pro-

vided this large amount of *aurei* in Dacia, and from the archaeological sites of the legion forts in the region only two *aurei* originate, and one of them, found at Potaissa (*inside the fort*), dates from Hadrian, and the other, found at Alba Iulia (but *not* on the fort's territory), from Trebonianus Gallus.

The Silver Coin

In this category there have been included the denarii, the quinarii and the *antoniniani*, the false, plated, barbarous, and hybrid denarii, as well as the few Roman republican denarii and those issued by M. Antonius. All these denominational types totalise 2,126 coins, which represent 49.73 % out of the total of the 4,317 isolated coins found in the auxiliary forts in Roman Dacia. Therefore they constitute an important category, both as a purchasing value on the market and numerically. In the case of the hoards found in the auxiliary forts the denarius of any type predominates, 13,697 items, that is 84.19 %.

The Bronze Coin

Copper issues are the most important component of Roman money circulation, thanks to the role it had in the small trade. Taking into account of the prices in Dacia, but also of those in the rest of the Roman Empire, the spending of the pay for the daily requirements was only possible by possessing copper, that is small, coin at hand. In this category fall the coins issued by the Roman state, most times at Rome (*sestertii, dupondii, asses, semisses, quadrantes*), the issues of the type PROVINCIA DACIA and PMSCOLVIM, as well as the other colonial coins, issued in their own monetary system by the Greek cities and by the Eastern Roman provinces. In these 1,646 items of bronze coinage the coins recorded in the bibliography only as copper or bronze coins, without specifying the denomination are also included. Sometimes these ones may be *antoniniani* or even plated or of very poor quality. But the monetised copper is conveyed in much greater quantity, as for the denarii issued after AD 200 and for the *antoniniani* issued after AD 260 the silver content was so small that the respective coins could easily be received on the market as copper currency. The economic

importance of the copper coin is the reason for which this denomination category is the most numerous in the finds in the auxiliary forts in Roman Dacia. The 1,646 items found represent 38.12 % of the total.

The end of money circulation in the auxiliary forts of Roman Dacia must be connected with the definitive stagnation of the isolated coin entering of the researched sites. For 17 of the 76 auxiliary forts with coin finds the entering ceases in the 2nd or in the early 3rd century, and the absence of latter coins is merely the result of the state of research. For a number of 38 sites, the last coin falls into 3 groups, from Severus Alexander, Gordian III, and Philip I. It seems that the pay to the auxiliary troops from these sites underwent severe perturbations, for several stages. The causes were the same as those for the hiding of the hoards in the mid-3rd century, some of which just in the area of the forts under consideration. Coins from Maximinus Thrax to Aurelian can be met in forts within the province and on the *limes*, at Cristești, Cătunele, Războieni, Răcari, Gherla, Olteni, Buciumi, Vețel, Moigrad, but also in Banat and on the Danube line, where they could also have reached during the return of Roman authority north of the Danube in the 4th century AD.

C. ABREVIERI BIBLIOGRAFICE ȘI TEHNICE

TITLURI DE PERIODICE ȘI LUCRĂRI

- ACMIT — Anuarul Comisiunii Monumentelor. Istorice. Secția pentru Transilvania, Cluj.
- ActaMN — Acta Musei Napocensis, Cluj Napoca.
- ActaMP — Acta Musei Porolissensis, Zalău.
- ActaTS — Acta Terrae Septemcastrens, Sibiu.
- AEMÖ — Archäologisch-epigraphische Mitteilungen aus Österreich, Viena.
- Aluta — Aluta, Sfântu Gheorghe.
- AM — Arheologia Moldovei, Iași.
- ANRW — Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt, II/2, Berlin- New York, 1975.
- AO — Arhivele Olteniei, Craiova.
- Apulum — Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia
- Banatica — Banatica, Reșița.
- BCMI — Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București.
- BMMN — Buletinul Muzeului Militar Național, București.
- BSNR — Buletinul Societății Numismatice Române, București.
- CA — Cercetări arheologice, București.
- CCA 1983/1992 — Cronica cercetărilor arheologice 1983-1992, București, 1997.
- CCA 1994 — Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1993, Satu Mare, 1994.
- CCA 1995 — Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1994, Cluj – Napoca 1995.
- CCA 1996 — Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1995, Brăila, 1996.
- CCA 1997 — Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1996, București, 1997.
- CCA 1998 — Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1997, Călărași, 1998.
- CCA 1999 — Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1998, Vaslui, 1999.
- CCA 2002 — Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2001, Buziaș, 2002.
- CCA 2003 — Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2002, Covasna, 2003.
- CN — Cercetări numismatice, București.
- Crawford — M. H. Crawford, Roman Republican Coinage, Cambridge, I-II, 1974.
- Crisia — Crisia. Muzeul Țării Crișurilor, Oradea.
- Cumidava — Cumidava, culegere de studii și cercetări, Brașov.
- Dacia (N. S.) — Dacia (nouvelle série). Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București.
- Drobeta — Drobeta, Drobeta-Turnu Severin.
- EN — Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca.
- ErdMuzÉvk — Az Erdély Muzeum-egylet évkönyvei, Cluj.

- FVL — Forschungen zur Volks- und Landeskunde, Sibiu.
IDR — Russu, I. I., (red.), Inscriptiile Daciei romane, București, I-III/6, 1975-2000.
IMCD — In memoriam Constantini Daicoviciu, Cluj, 1974.
IstRom I-II — Istoria românilor, vol. I-II, București, 2001.
JfA — Jahrbuch für Altertumskunde, Viena.
JRS — Journal of Roman Studies, Londra.
KVSL — Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, Sibiu.
MA — Materiale arheologice, București.
Marisia — Marisia, studii și materiale – arheologie-istorie-etnografie, Târgu-Mureș.
Musaica — Sbornik Filozoficky Fakulty University. Musaica, Praga.
MCA — Materiale și cercetări arheologice, București.
NK — Numismatikai Közlöny, Budapesta.
ODR — D. Protase, Orizonturi daco-romane, Cluj-Napoca, 1995.
Pick — B. Pick, Die antiken Münzen Nord-Griechenlands, I,1, Dacien und Moesien, Berlin, 1899.
RE — Pauly-Wissowa-Kroll, Realencyclopädie der klassischen Altertums-wissenschaft, Stuttgart, 1893 sqq.
RIC — H. Mattingly, E. A. Sydenham, C. H. V. Sutherland, R.A. G. Carson J. P. C. Kent, The Roman Imperial Coinage, I-IX, Londra, 1925-1994.
Sargetia — Sargetia, Deva.
SCIV(A) — Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie), București.
SCN — Studii și cercetări de numismatică, București.
SMMIM — Studii și materiale de muzeografie și istorie militară, București.
SCȘtCluj — Studii și cercetări științifice, Cluj.
StComSibiu — Studii și comunicări. Muzeul Brukenthal, Sibiu.
RMM seria MIA — Revista Muzeelor și Monumentelor, seria Monumente Istorice și de Artă, București.
Ziridava — Ziridava. Studii și comunicări, Arad.

PRESCURTARI PENTRU NOMINALE

- AV = aureus
AE = monedă de bronz
ANT = antoninian
col = monedă colonială
D = denar imperial
Db = denar de billon
Dp = dupondius
Dr = drahmă
DRR = denar republican
Ds = denar suberat
HS = sestertius
Q = quinarius
Qd = quadrans
S = semis

LUCRĂRI CITATE

- Alicu 1997 — D. Alicu, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*. Amfiteatrul, I, Cluj Napoca, 1997.
- Alston 1994 — R. Alston, *Roman Military Pay from Caesar to Diocletian*, JRS, 84, 1994, 113-123.
- Ardevan 1986-1991 — R. Ardevan, *Noi desoperiri monetare antice la Gherla*, BSNR, LXXX-LXXXV, 1986-1991, 281-288.
- Ardevan 1987 — R. Ardevan, *Un denar fals din castrul de la Gherla*, BSNR, LXXVII-LXXIX (1983-1985), 1987, 149-151.
- Ardevan 1987a — R. Ardevan, *Monedele de aur antice și bizantine din Muzeul de Istorie al Transilvaniei*, BSNR, LXXVII-LXXIX (1983-1985), 1987, 237-256.
- Ardevan 1993 — R. Ardevan, *La monnaie d'or dans la Dacie romaine*, SCN, X, 1993 (1996), 15 – 26.
- Ardevan 1993a — R. Ardevan, *Circulația monetară în așezarea romană de la Gherla*, jud. Cluj, EN, III, 1993, 111-121.
- Ardevan 1996-1997 — R. Ardevan, *Officina falsaria din așezarea romană de la Ilișua*, BSNR, nr. 144-145, 1996-1997, sub tipar.
- Ardevan 1997 — *Monete provenite din amfiteatrul roman de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în D. Alicu, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*. Amfiteatrul, I, Cluj Napoca, 1997, 239-259.
- Ardevan-Dudău 1999 — R. Ardevan, O. Dudău, *Circulația monetară în castrul de la Ilișua*, comunicare la Simp. SNR Bârlad 1999.
- Ardevan-Petac 2000 — R. Ardevan, E. Petac, *Tezaurul monetar de la Poiana Sărată și problema numerarului din Dacia romană la sfârșitul secolului II p. Chr.*, Simpozion de Numismatică dedicat împlinirii a patru secole de la prima unire a românilor sub Mihai voievod Viteazul, Chișinău, 28-30 mai 2000, 73-83.
- Ardevan-Suciu-Ciugudean 2003 — R. Ardevan, V. Suciu, D. Ciugudean, *Tezaurul monetar roman "Apulum VII"*, Alba Iulia 2003.
- Avram 1983/1992 — R. Avram, Sâmbotin (Castra Traiana), jud. Vâlcea, CCA, 1983/1992, 92-94.
- Avram-Amon-Borțun-Băjenaru, 1997 — R. Avram, L. Amon, C. Borțun, R. Băjenaru, Gresia, com. Stejaru, jud. Teleorman, CCA, 1997, 23-24.
- Bajusz-Matei, 1997 — I. Bajusz, Al. Matei, *Castrul roman de la Romita-Certiae. Das Römergrenzkastelle von Romita - Certiae*, Zalău, 1997.
- Barnea 1991 — Al. Barnea, *Cronica cercetărilor arheologice efectuate în 1990 de Institutul de Arheologie din București*, SCIVA, 42, 1991, 3-4, 256- 260.
- Barnea 1996 — Al. Barnea, *Cronica cercetărilor arheologice efectuate de Institutul de Arheologie « Vasile Pârvan » din București în 1995*, SCIVA, 47, 1996, 4, 421-430.
- Bălănescu 1984 — D. Bălănescu, *Descoperiri monetare din sudul Banatului*, SCN, 8, 1984, 129-136.
- Bălănescu 1990 — D. Bălănescu, *Descoperiri numismatice din sudul Banatului*, Banatica 10, 1990, 187-188.
- Bărbulescu 1987 — M. Bărbulescu, *Din istoria militară a Daciei romane*. Legiunea V Macedonica, Cluj Napoca, 1987.
- Bărbulescu 1994 — M. Bărbulescu, Potaissa. *Studiu monografic*, Turda, 1994.
- Bărbulescu-Deletant-Hitchins-Papacostea-Teodor 1998 — M. Bărbulescu, D.

- Deletant, K. Hitchins, Ș. Papacostea, P. Teodor, *Istoria României*, București, 1998.
- Benea 1983 — D. Benea, *Din istoria militară a Moesiei Superior și a Daciei romane. Legiunea VII Claudia și legiunea III Flavia*, Cluj Napoca, 1983.
- Benea 1993 — D. Benea, *Castrul de pământ de la Tibiscum*, Banatica, 12/1, 1993, 216.
- Benea 1993a — D. Benea, Vicus Tibiscensis. *Contribuții la istoria vici-lor militari din Dacia*, SCIVA, 44, 3, 1993, 267-292.
- Benea 1996 — D. Benea, *Jupa-Tibiscum*, jud. Caraș-Severin, CCA, 1996, 67-69.
- Benea 1998 — D. Benea, *Jupa-Caransebeș-Tibiscum*, jud. Caraș-Severin, CCA, 1998, 37.
- Benea-Medeleş-Bona-Petrovsky 1980 — D. Benea, Fl. Medeleş, P. Bona, R. Petrovsky, *Cercetări arheologice de la Tibiscum*, MCA, XIV, Tulcea, 1980, 298-303.
- Bodor-Winkler 1979 — A. Bodor, I. Winkler, *Un atelier de artizanat la Dierna (Orşova)*, ActaMN, 16, 1979, 152 – 153.
- Bogdan-Cătănicu 1994 — I. Bogdan-Cătănicu, *Castella de la Urluieni*, SCIVA, 45, 4, 1994, 327-356.
- Bolin 1958 — S. Bolin, *State and Currency in the Roman Empire to 300 A. D.*, Stockholm, [1958].
- Bolliac 1869 — C. Bolliac, *Excursiune arheologică din anul 1869*, București, 1869.
- Bona-Petrovsky-Petrovsky 1983 — P. Bona, R. Petrovsky, M. Petrovsky, *Tibiscum - cercetări arheologice (III)*, 1796-1979, ActaMN, XX, 1983, 405-432.
- Borza 1943 — Al. Borza, *Banatul în timpul romanilor*, Timișoara, 1943.
- Bujor 1959 — E. Bujor, *Şantierul arheologic Bumbesti*, MCA, V, 1959, 419-423.
- Bujor 1973 — E. Bujor, *Aşezarea romană de la Bumbesti*, MCA, X, 1973, 107-113.
- Calotoiu-Marinoiu 1995 — Gh. Calotoiu, V. Marinoiu, Bumbesti-Jiu, jud. Gorj. A. Vârtop. *Aşezarea civilă romană. B. Bumbesti-Jiu Gară*, CCA 1995, 16.
- Callu 1969 — J. P. Callu, *Politique monétaire des empereurs romains de 238 à 311*, Paris, 1969.
- Callu 1975 — J. P. Callu, *Approches numismatiques de l'histoire du 3e. Siècle (238-311)*, în ANWR, II/2, Berlin-New York, 1975, 594-613.
- Carrié 2001 — J. M. Carrié, *Soldatul, în Omul roman*, Iași – București, 2001, p. 97 – 128.
- Cantacuzino 1941-1944 — Gh. Cantacuzino, *Le grand camp romain situé près de la commune de Băneasa (département de Teleorman)*, Dacia, IX-X, 1941-1944, 441- 472.
- Chirilă 1972 — E. Chirilă. N. Gudea, Gh. Moldovan, *Tezaure și descoperiri monetare din Muzeul municipal Sighișoara*, Sighișoara, 1972.
- Chirilă 1974 — E. Chirilă, *Descoperiri monetare antice în Transilvania (IX)*, St-ComSibiu, 18, 1974, 133-137.
- Chirilă 1980 — E. Chirilă. N. Gudea, V. Lazăr, A. Zrínyi, *Tezaure și descoperiri monetare din Muzeul județean Mureș, Târgu Mureș*, 1980.
- Chirilă 1981 — E. Chirilă, *Descoperiri monetare antice la Porolissum (II)*, ActaMP, V, 1981, 189-190.
- Chirilă 1990-1991 — E. Chirilă, *Câteva date despre circulația monetară la Porolissum*, Acta MP, 14 – 15, 1990 – 1991, 153 – 174.
- Chirilă-Blăjan 1988 — E. Chirilă, M. Blăjan, *Descoperiri monetare antice în Tran-*

silvania (XV), ActaMP, XII, 1988, 191-193.

Chirilă-Chidioșan-Dumitrașcu-Șteiu 1969 — E. Chirilă, N. Chidioșan, S. Dumitrașcu, N. Șteiu, *Descoperiri monetare antice în Transilvania (IV)*, StComSibiu, 14, 1969, 283-284.

Chirilă-Chifor 1975 — E. Chirilă, I. Chifor, *Descoperiri monetare antice în Transilvania (XI)*, StComSibiu, XIX, 1975, 45-51.

Chirilă-Chifor 1979 — E. Chirilă, I. Chifor, *Descoperiri monetare antice și bizantine la Gherla*, ActaMP, III, 1979, 141-143.

Chirilă-Chifor 1980 — E. Chirilă, I. Chifor, *Descoperiri monetare antice și bizantine la Gherla*, ActaMP, IV, 1980, 245-246.

Chirilă-Gudea 1972 — E. Chirilă, N. Gudea, *Descoperiri monetare antice în Banat*, Apulum, X, 1972, 713-717.

Chirilă-Gudea 1973 — E. Chirilă, N. Gudea, *Șantierul arheologic Bologa*, MCA, X, 1973, 115-123.

Chirilă-Gudea 1979 — E. Chirilă, N. Gudea, *Descoperiri monetare antice la Porolissum*, ActaMP, III, 1979, 139-140.

Chirilă-Gudea-Lucăcel-Pop 1972 — E. Chirilă, N. Gudea, V. Lucăcel, C. Pop, *Castrul roman de la Buciumi. Contribuții la cercetarea limesului Daciei Porolissensis*, Cluj, 1972, 94-107.

Chirilă-Hopârtean-Milea 1978 — E. Chirilă, A. Hopârtean, M. Blăjan, *Descoperiri monetare antice în Transilvania (XIII)*, ActaMP, II, 1978, 59-61.

Chirilă-Lucăcel-Chifor 1966 — E. Chirilă, V. Lucăcel, I. Chifor, *Descoperiri monetare antice în Transilvania (III)*, ActaMN, III, 1966, 421-422.

Chirilă-Stratan 1975 — E. Chirilă, I. Stratan, *Descoperiri monetare antice și bizantine din Banat*, StComSibiu, XIX, 1975, 45-51.

Christescu 1934 — V. Christescu, *Le trésor de monnaies de Săpata de Jos et la date du limes romain de la Valachie*, Istros, I, 1934, 73-80.

Christescu 1935-1936 — V. Christescu, *Le castellum romain de Săpata de Jos*, Dacia, V-VI, 1935-1936, 440-445.

Chițescu-Poenaru 1981-1982 — M. Chițescu, Gh. Poenaru Bordea, *Contribuții la istoria Diernei în lumina descoperirilor monetare din săpăturile arheologice din 1967*, BSNR, LXXV – LXXVI, 1981 – 1982, 169-208.

Cizek 1980 — E. Cizek, *Epoca lui Traian. Împrejurări istorice și probleme ideologice*, București, 1980.

Costea 1995 — F. Costea, *Repertoriul arheologic al județului Brașov*, I, Brașov, 1995.

Crawford 1974 — M. H. Crawford, *Roman Republican Coinage*, I-II, Cambridge, 1974.

Crawford 1975 — M. H. Crawford, *Finance, Coinage and Money from the Severans to Constantine*, în ANRW, II/2, Berlin-New York, 1975, 560-593.

Crawford 1997 — M. Crawford, *Roma Republicană*, București, 1997.

Crîșan 1973 — I. H. Crîșan, *Castrul roman de la Costești*, MCA, X, 1973, 75.

Daicovicu-Glodariu 1971 — H. Daicovicu, I. Glodariu, *Un castru roman din regiunea cetăților dacice din Munții Orăștiei, Lucrări științifice, Istorie-Stiințe sociale-Pedagogie*, Oradea, 1971, 17-23.

Davidescu 1980 — M. Davidescu, *Drobeta în secolele I – VII e. n.*, Craiova, 1980.

Depeyrot-Moisil 2004 — G. Depeyrot, D. Moisil, *Le trésor de Frâncești (Roumanie). Les débuts de la crise du denier (98-235)*, Wetteren, 2004.

Dick 1978 — Fr. Dick, Wien, Viena, 1978. *Fundmünzen der römischen Zeit in Österreich*, Abteilung IX.

Duncan-Jones 1995 — R. Duncan-Jones, *Money and Government in the Roman Empire*, Cambridge, 1995.

Duncan-Jones 1974 — R. Duncan-Jones, *The Economy of the Roman Empire. Quantitative Studies*, Cambridge, 1974.

Ferenczi 1988 — I. Ferenczi, *Limesul Daciei. Sectorul de pe Someșul reunit. Elemente de apărare pe subsectorul Ileanda-Tihău*, Acta MP, XII, 1988, 139-146.

Ferenczi-Ferenczi 1961 — G. Ferenczi, St. Ferenczi, *Săpăturile de salvare din 1957-1958 de la Sânpaul*, MCA, VII, 1961, p. 402 – 404.

Ferenczi-Ferenczi 1973 — G. Ferenczi, St. Ferenczi, *Cercetări de topografie arheologică în bazinul superior al Târnavei Mari*, MCA, X, 1973, 346-349.

Finaly 1865 — H. Finaly, *Romai nyomok Erdély északnyugati részén*, ErdMuzÉvk, 3, 1864 – 1865, 8 – 9.

Floca-Vasiliev 1968 — O. Floca, V. Vasiliev, *Amfiteatrul militar de la Micia*, Sargetia, V, 1968, 143-144.

Florescu-Bujor-Matrusenco 1957 — Gh. Florescu, E. Bujor, A. Matrusenco, *Săpăturile de salvare de la Bumbesti*, MCA, IV, 1957, 103-118.

Freyberg 1989 — H.-U. von Freyberg, *Kapitalverkehr und handel im römischen Kaiserreich (27 v. Chr.-235 n. Chr.)*, Freiburg im Breisgau, 1989.

Găzdac 1995 — C. Găzdac, *Tezaurul monetar roman imperial Apulum I restudiat*, Revista Bistriței, IX, 1995, 133–144.

Găzdac 1998 — C. Găzdac, *The Monetary Circulation and the Abandonment of Dacia - a Comparative Study*, Acta MN, 35/I, 1998, 228-235.

Găzdac 2002 — C. Găzdac, *Circulația monetară în Dacia și provinciile învecinate de la Traian la Constantin*, vol. 1-2, Cluj-Napoca, 2002.

Găzdac 2002a — C. Găzdac, *Monetary Circulation And The Abandonment Of Auxiliary Forts In Roman Dacia*, Limes XVIII, Proceedings of the XVIIIth International Congress of Roman Frontier Studies, vol. II, Oxford, 2002, 737-756.

Găzdac-Alföldy-Găzdac 2001 — C. Găzdac, Á. Alföldy-Găzdac, *The Roman Low against Counterfeiting between Theory and Practice: the Case of Roman Dacia*, ActaMN, 38/1, 2001, 137-154.

Gherghe-Gherghe 1977 — O. Gherghe, P. Gherghe, *Tezaurul de la Bumbesti – Jiu*, RMM, seria MIA, 12, 1977, 2, 9 –14.

Glodariu 1965 — I. Glodariu, *Sarmizegetusa dacică în timpul stăpânirii romane*, ActaMN, II, 1965, 119-132.

Gooss 1876 — C. Gooss, *Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens*, Sibiu, 1876.

Gooss 1877 — C. Gooss, *Die neuesten antiken Münzfunde Siebenbürgens*, AEM, I, 1877, 124-125.

Gostar 1959 — C. Daicoviciu, H. Daicoviciu, N. Gostar, *Șantierul arheologic de la Grădiștea Muncelului –Costești*, MCA, VI, 1959, p. 352.

Gudea 1971 — N. Gudea, *Descoperiri monetare antice și bizantine în Banat, Banatica*, I, 1971, 139-143.

Gudea 1972 — N. Gudea, *Castrul roman de la Bologa*, Apulum, X, 1972, 121-150.

Gudea 1973 — N. Gudea, *Castrul roman de la Bologa*, Crisia, III, 1973, 109-137.

Gudea 1973a — N. Gudea, *Castrul roman de la Bologa, Cercetările arheologice din anul 1970*, SMMIM, VI, 1973, 25-57.

Gudea 1975 — N. Gudea, *Monete din castrul roman de la Mehadia*, SCIVA, 26, 1, 1975, 147-152.

Gudea 1975a — N. Gudea, *Date noi despre castrul roman de la Pojejena*, Banatica, 3, 1975, 332-343.

Gudea 1977 — N. Gudea, *Materiale arheologice din castrul roman de la Bologa*, Apulum XV, 1977, 169-215.

Gudea 1979 — N. Gudea, *Castrul roman de la Inlăceni*, ActaMP, III, 1979, 149-273.

Gudea 1980 — N. Gudea, *Castrul roman de la Brețcu. Încercare de monografie*, ActaMP, IV, 1980, 255-365.

Gudea 1985 — N. Gudea, *Contribuții la istoria militară a Daciei Porolissensis*. ActaMP, IX, 1985, 143-218.

Gudea 1989 — N. Gudea, *Porolissum. Un complex arheologic daco-roman la marginea de nord a Imperiului roman*, ActaMP, XIII, 1989, 808 – 827.

Gudea 1996 — N. Gudea, *Porolissum un complex daco – roman la marginea de nord a Imperiului roman. Vama romană. Monografie arheologică. Contribuții la cunoașterea sistemului vamal din provinciile dacice*, Cluj – Napoca, 1996.

Gudea 1997 — N. Gudea, *Der dakischer Limes. Materialien zu seiner Geschichte*, Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz, 44, 1997, nr. 2, 497-610 (1-113).

Gudea 1997a — N. Gudea, *Castrul Roman de la Buciumi. Das Römergrenzkastell von Buciumi*, Zalău, 1997. *Führer zu den archäologischen Denkmälern aus Dacia Porolissensis*, nr. 2.

Gudea 1997b — N. Gudea, *Das Römergrenzkastell von Moigrad – Pomet. Porolissum 1. Castrul roman de pe vârful dealului Pomet – Moigrad*, Zalău, 1997. *Führer zu den archäologischen Denkmälern aus Dacia Porolissensis*, nr. 5.

Gudea 1997c — N. Gudea, *Der Meseș – limes. Die vorgeschobene Kleinfestung auf dem westlichen Abschnitt des Limes der Provinz Dacia Porolissensis. Limesul de pe Munții Meseș. Linia înaintată de tutnuri de pază pe sectorul de vest al graniței provinciei Dacia Porolissensis*, Zalău, 1997. *Führer zu den archäologischen Denkmälern aus Dacia Porolissensis*, nr. 8.

Gudea 1997d — N. Gudea, *Das Römergrenzkastell von Bologa – Resculum. Castrul roman de la Bologa – Resculum*, Zalău, 1997. *Führer zu den archäologischen Denkmälern aus Dacia Porolissensis*, nr. 1.

Gudea-Ardevan 2001-2002 — N. Gudea-R. Ardevan, *Coin Finds in the Dolichenum from Porolissum*, NK, 2001-2002, 209-231.

Gudea-Pop 1971 — N. Gudea, I. Pop, *Castrul roman de la Râșnov – Cumidava. Contribuții la cercetarea limesului de sud-est al Daciei romane*, Brașov, 1971.

Gudea-Pop 1974-1975 — N. Gudea, I. Pop, *Cercetări arheologice recente în castrul roman de la Râșnov*, SMMIM, 7-8, 1974-1975, 55-78.

Gudea-Pop 1974-1975a — N. Gudea, I. Pop, *Castrul roman de la Râșnov. Săpăturile arheologice din anii 1973-1974. (Raport preliminar)*, Cumidava, VIII, 1974 – 1975, 56-72.

Gudea-Uzum 1973 — N. Gudea, I. Uzum, *Castrul roman de la Pojejena*, Banatica, 2, 1973, 86-96.

Horedt 1953 — K. Horedt, *Cercetări arheologice din regiunea Hoghiz*, MA, I, 1953, 785-815.

Husar 1999 — A. Husar, *Gesta deorum per Romanos. O istorie a Romei Imperia-*

le, I, Epoca Principatului, Târgu Mureș, 1999.

Husar 2002 — A. Husar, *Din istoria Daciei romane, I, Structuri de civilizație*, Cluj-Napoca, 2002.

Hahn 1976 — W. Hahn, *Carnuntum*. (Gemeinden Petronell, Bad Deutsch/Altenburg, Stadt Hainburg), Viena, 1976. *Fundmünzen der römischen Zeit in Österreich*, Abteilung III, Niederösterreich, vol. I.

Iaroslavschi-Bozu 1994 — E. Iaroslavschi, O. Bozu, *Vărădia "Chilii"*, jud. Caraș-Severin, CCA 1994, 71.

Iliescu-Poenaru-Dicu 1984 — Oct. Iliescu, Gh. Poenaru Bordea, Paul I. Dicu, *Un denar emis pentru Annia Faustina*, SCN, VIII, 1984, 117 – 118.

Isac 1980 — D. Isac, *Castrul roman de la Gilău*, MCA, XIV, Tulcea, 1980, 292-297.

Isac 1997 — D. Isac, *Castrele de cohortă și ală de la Gilău. Die Kohorten - und Alenkastelle von Gilău*, Zalău, 1997. Führer zu den archäologischen Denkmälern aus Dacia Porolissensis, nr. 6.

Isac-Cociș 1995 — D. Isac, S. Cociș, *Fibule din castrele romane de la Gilău și Cășeiu. O analiză în context stratigrafic*, EN, V, 1995, 103-138

Isac-Diaconescu -Opreanu, 1980 — D. Isac, Al. Diaconescu, C. Opreanu, *Săpăturile arheologice în castrul roman de la Gilău. Campaniile 1976-1979*, Potaissa, I, 1980, 29-54 .

Isac-Isac 1996 — D. Isac, A. Isac, Cășeiu, jud. Cluj, CCA 1996, 25-28.

Kirițescu 1997, I-III — Costin C. Kirițescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, vol. I-III, București, 1997.

Kubitscheck 1909 — W. Kubitscheck, *Jahrbuch für Altertumskunde*, 1909, III, 123-125.

Lazăr 1975 — V. Lazăr, *Descoperiri monetare romane*, Marisia, V, 1975, 379-380.

Lazăr 1995 — V. Lazăr, *Repertoriul arheologic al județului Mureș*, Tg. Mureș, 1995.

Le Bohec 1989 — Y. Le Bohec, *L'Armée romaine sous le Haut-Empire*, Paris, 1989.

Leahu 1975 — V. Leahu, *Cercetări arheologice în necropola tumulară de la Romula*, CA, 1, 1975, 195-208.

Lupu 1961 — N. Lupu, *Săpăturile de la Boița*, MCA, VII, 1961, 411-422.

Lupu 1974 — N. Lupu, *O importantă descoperire la Caput Stenarum*, IMCD, 219-228.

Lupu 2002 — N. Lupu, Stațiunea romană de la Boița (jud. Sibiu), ActaTS, I, 2002, 71-106.

Lupu 2001/2004 — N. Lupu, *Die römische Siedlung von Boița-Oxendorf (Kreis Sibiu-Hermannstadt)*, FVL, 44-45, 2001-2004, 57-89.

Macrea 1936 — M. Macrea, ACMIT, IV, 1936.

Macrea 1969 — M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969.

Macrea-Gudea-Moțu 1993 — M. Macrea, N. Gudea, I. Moțu, *Praetorium. Castrul și așezarea romană de la Mehadia*, București, 1993.

Macrea-Protase-Dănilă 1967 — M. Macrea, D. Protase, Șt. Dănilă, *Castrul roman de la Orheiul Bistriței*, SCIV, 18, 1, 1967, 113-122.

Macrea-Protase-Rusu 1961 — M. Macrea, D. Protase, M. Rusu, *Șantierul arheologic Porolissum*, MCA, VII, 1961, 362-390.

Macrea-Rusu-Mitrofan 1962 — M. Macrea, M. Rusu, I. Mitrofan, *Șantierul arhe-*

ologicde la Porolissum. MCA, VIII, 1962, 492-500.

Macrea-Rusu-Winkler 1959 — M. Macrea, M. Rusu, I. Winkler, *Şantierul arheologic Gilău*, MCA, V, 1959, 453-460.

Marcu 1983 /1992 — M. Marcu, Bumbesti, jud. Gorj, CCA, 1983/1992, 13-14.

Marinescu-Mărghitan-Petolescu 1975 — L. Marinescu, L. Mărghitan, C.C. Petolescu, *Termele romane de la Micia. Raport asupra săpăturilor din anii 1971-1974*, CA, I, 1975, 217-229.

Marinescu-Sion-Petculescu-Andriţoiu-Ionescu Rusu-Brăileanu 1979 — L. Marinescu, A. Sion, L. Petculescu, I. Andriţoiu, E. Ionescu Rusu, M. Brăileanu, *Şantierul arheologic Micia (Veţel, jud. Hunedoara)*, CA, III, 1979, 105-126.

Marinoiu- Hotopan-Calotoiu 2003 — V. Marinoiu, D. Hotopan, Gh. Calotoiu, Bumbesti-Jiu, jud. Gorj. *Punct: Gară*, CCA 2003, 68-70.

Matei – Bajusz 1997 — Al. Matei, István Bajusz, *Castrul roman de la Romita – Certiae. Das Römergrenzkastell von Romita – Certiae*, Zalău, 1997, în *Führer zu den archäologischen Denkmälern aus Dacia Porolissensis*, nr. 4.

Mattingly 1959 — H. Mattingly, *Roman Imperial Civilisation*, Londra, 1959.

Mihăilescu-Bârliba 1980 — V. Mihăilescu Bârliba, *La monnaie romaine chez les Daces Orientaux*, Bucureşti, 1980.

Mîrtzu-Trîmbaciu 1976-1980 — F. Mîrtzu - Şt. Trîmbaciu, *Tezaurul de denari imperiali romani de la Câmpulung-Muscel*, BSNR, LXX-LXXIV, 124-128, 1976-1980, 189-208.

Mitrea 1953 — B. Mitrea, *Tezaurul monetar de la Ruşi-Sibiu şi acţiunea carpilor împotriva stăpânirii romane din Dacia în timpul lui Filip Arabul*, SCIV, IV, 1953, 3-4, 611-640.

Mitrea 1954 — B. Mitrea, *Contribuţii numismatice la cunoaşterea problemei luptei împotriva stăpânirii romane în Dacia*, SCIV, V, 1954, 1, 467-486.

Mitrea 1956 — B. Mitrea, *Contribuţii numismatice la istoria triburilor dacogetice din Moldova în a doua jumătate a secolului al doilea e. n.*, SCIV, VII, 1956, 1-2, 159-177.

Mitrea 1962 — B. Mitrea, *Monnaies antiques et byzantines découvertes plus ou moins récemment en Roumanie*, Dacia, N. S., VI, 1962, 533 – 541.

Mitrea 1963 — B. Mitrea, *Découvertes récentes et plus anciennes de monnaies antiques et byzantines sur le territoire de la République Populaire Roumaine*, Dacia, N. S., VII, 1963, 589 – 599.

Mitrea 1963a — B. Mitrea, *Descoperiri recente şi mai vechi de monede antice şi bizantine în R. P. R.*, SCIV, XIV, 2, 1963, 466 - 474

Mitrea 1964 — B. Mitrea, *Découvertes anciennes et plus récentes de monnaies antiques et byzantines sur le territoire de la République Populaire Roumaine*, Dacia, N. S., VIII, 1964, 371-384.

Mitrea 1964a — B. Mitrea, *Descoperiri recente şi mai vechi de monede antice şi bizantine în Republica Socialistă România*, SCIV, 15, 4, 1964, 568 – 580.

Mitrea 1965 — B. Mitrea, *Découvertes récentes ou plus anciennes de monnaies antiques et byzantines en Roumanie*, Dacia, N. S., IX, 1965, 489 – 501.

Mitrea 1965a — B. Mitrea, *Descoperiri recente şi mai vechi de monede antice şi bizantine în Republica Socialistă România*, SCIV, 16, 3, 1965, 595-622.

Mitrea 1966 — B. Mitrea, *Descoperiri recente şi mai vechi de monede antice şi bizantine în Republica Socialistă România*, SCIV, 17, 2, 1966, 420-424.

Mitrea 1967 — B. Mitrea, *Descoperiri recente şi mai vechi de monede antice şi*

bizantine în Republica Socialistă România, SCIV, 18, 1, 1967, 189-202.

Mitrea 1968 — B. Mitrea, *Découvertes récentes ou plus anciennes de monnaies antiques et byzantines en Roumanie*, Dacia, N. S., XII, 1968, 445 - 459.

Mitrea 1968a — B. Mitrea, *Observații numismatice și istorice asupra tezaurului de monede romane imperiale descoperit la Ioneștii Govorii*, SCN, IV, 1968, 209-221.

Mitrea 1968b — B. Mitrea, *Cu privire la tezaurul monetar roman imperial de la Săpata de Jos și prăbușirea limes-ului Transalutan*, SCN, IV, 1968, 197-207.

Mitrea 1968c — B. Mitrea, *Descoperiri recente și mai vechi de monede antice și bizantine în Republica Socialistă România*, SCIV, 19, 1, 1968, 169-182.

Mitrea 1969 — B. Mitrea, *Découvertes récentes ou plus anciennes de monnaies antiques et byzantines en Roumanie*, Dacia, N. S., XIII, 1969, 539 – 552.

Mitrea 1969a — B. Mitrea, *Descoperiri recente și mai vechi de monede antice și bizantine în Republica Socialistă România*, SCIV, 20, 1, 1969, 161 – 171.

Mitrea 1970 — B. Mitrea, *Découvertes récentes et plus anciennes de monnaies antiques et byzantines en Roumanie*, Dacia, N. S., XIV, 1970, 465 – 482.

Mitrea 1970a — B. Mitrea, *Descoperiri recente și mai vechi de monede antice și bizantine în Republica Socialistă România*, SCIV, 21, 2, 1970, 331 – 347.

Mitrea 1971 — B. Mitrea, *Découvertes récentes et plus anciennes de monnaies antiques et byzantines en Roumanie*, Dacia, N.S., XV, 1971, 395 – 413.

Mitrea 1971a — B. Mitrea, *Descoperiri recente și mai vechi de monede antice și bizantine în Republica Socialistă România*, SCIV, 22, 1, 1971, 115 – 134.

Mitrea 1972 — B. Mitrea, *Découvertes récentes et plus anciennes de monnaies antiques et byzantines en Roumanie (XV)*, Dacia, N. S., XVI, 1972, 359 – 374.

Mitrea 1973 — B. Mitrea, *Découvertes de monnaies antiques et byzantines dans la République Socialiste de Roumanie (XVI)*, Dacia, N. S., XVII, 1973, 399 – 415.

Mitrea 1973a — B. Mitrea, *Descoperiri de monede antice și bizantine în Republica Socialistă România*, SCIV, 24, 1, 1973, 133 – 152.

Mitrea 1975 — B. Mitrea, *Découvertes de monnaies antiques et byzantines en Roumanie (XVII)*, Dacia, N. S., XIX, 1975, 309 – 317.

Mitrea 1977 — B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie (XX)*, Dacia, N. S., XXI, 1977, 375 – 381.

Mitrea 1978 — B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie (XXI)*, Dacia, N. S., XXII, 1978, 363 – 369.

Mitrea 1979 — B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie (XXII)*, Dacia, N. S., XXIII, 1979, 371 – 376.

Mitrea 1980 — B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie – 1979 (XXIV)*, Dacia, N. S., XXIV, 1981, 371-378.

Mitrea 1981 — B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie (XXIV)*, Dacia, N. S., XXV, 1981, 381-390.

Mitrea 1984 — B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie: 1981, 1982 et 1983 (XXV, XXVI et XXVII)*, Dacia, N. S., XXVIII, 1984, 183-190.

Mitrea 1988 — B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie - 1987 (XXXI)*, Dacia, N. S., XXXII, nr. 1-2, 1988, 215-230.

Mitrofan-Ardevan 1997 — I. Mitrofan, R. Ardevan, *Découvertes monétaires dans l'établissement romain de Micăsasa*, SCN, XI (1995), 1997, 119-134.

Mitrofan-Moldovan 1968 — I. Mitrofan, Gh. Moldovan, *Castrul roman de la Sighișoara*, ActaMN, V, 1968, 99-109.

- Moga 1985 — V. Moga, *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea XIII Gemina*, Cluj Napoca, 1985.
- Moga 1998 — V. Moga, *De la Apulum la Alba Iulia. Castrul roman de la Apulum*, Cluj Napoca, 1998.
- Moga-Medeleş-Benea-Petrovsky 1979 — M. Moga, Fl. Medeleş, D. Benea, R. Petrovsky, *Cercetările arheologice din castrul Tibiscum. Campania 1976*, MCA, XIII, Oradea, 1979, 215-218.
- Morintz 1972 — Seb. Morintz, *Les fouilles archéologiques en Roumanie (1971)*, Dacia, N. S., XVI, 1972, 325-357.
- Morintz 1973 — Seb. Morintz, *Les fouilles archéologiques en Roumanie (1972)*, Dacia, N. S., XVII, 1973, 361-397.
- Molnar-Winkler 1965 — I. Molnar-I. Winkler, *Tezaurul de monede romane de la Sălaşuri*, ActaMN, II, 1965, 269-294.
- Mrozek 1971 — S. Mrozek, *Les prix dans les mines d'or de Dacie au II e siècle de n. è*, Apulum, IX, 1971, 443-452.
- Neigebaur 1851 — J. F. Neigebaur, *Dacien. Aus den Überresten des klassischen Altertums*, Braşov, 1851.
- Opreanu 2001 — C. Opreanu, *The Last Decades of Roman Dacia*, Transylvanian Review, X, 2, 2001.
- Pavel 1976-1980 — V. Pavel, *Un aureus de la Nero descoperit la Zlatna*, BSNR, LXX-LXXXIV, 124-128, 1976-1980, 171-172.
- Pavel 1998 — V. Pavel, *Două monede de aur romane imperiale descoperite în jud. Alba*, Apulum, XXXV, 1998, 117-120.
- Pavel-Moga 1995 — V. Pavel-V. Moga, *Descoperiri monetare romane în castrul de la Apulum*, Apulum, XXXII, 1995, 251-256.
- Pavel-Popa 1981 — V. Pavel-Popa, *Descoperiri monetare romane imperiale la Alba Iulia între anii 1957-1980*, Apulum, XIX, 1981, 127-144.
- Pavel-Lipovan 1988 — V. Pavel-I. T. Lipovan, *Monede romane imperiale descoperite la Ampelum (Zlatna)*, Apulum, XXV, 1988, 283-285.
- Panaiteşcu 1929 — Em. Panaiteşcu, *Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul*, Bucureşti, 1929, 15-22.
- Paulovics 1944 — I. Paulovics, *Dacia keleti határvonala és az úgynevezet "dák"-ezüstkincsek kérdése*, Cluj, 1944.
- Pislaru 2001 — M. Pislaru, *Ein Aureus aus dem Legionslager von Potaissa*, ActaMN, 38/I, 2001, 135-136.
- Petac 1998 — E. Petac, *Consideraţii cu privire la data finală a tezaurilor monetare îngropate la mijlocul sec. III p. Chr. în Dacia romană de la sud de Carpaţi*, SCN, XII, 1998, 27-40.
- Petică 1978 — M. Petică, *Noi descoperiri monetare romane la Cristeşti*, Marisia, 8, 1978, 757-759.
- Petolescu 1972 — C. C. Petolescu, *Probleme ale circulaţiei monetare romane în Muntenia în secolele II-III e. n.*, Apulum, X, 1972, 191-207.
- Petolescu 1990 — C. M. Petolescu, *Repertoriul numismatic al judeţului Gorj*, CN, VI, 1990, 35-75.
- Petolescu 1973-1975 — C. M. Petolescu, *Monede romane descoperite la Micia*, BSNR, 57 - 59, 1973 - 1975, 91 - 93.
- Petolescu-Cioflan 1994 — C. C. Petolescu, T. Cioflan, *Câmpulung "Jidava", castrul roman*, jud. Argeş, CCA, 1994, 15-16.

Petolescu 1995 — C. C. Petolescu, *Scurtă istorie a Daciei romane*, București, 1995.

Petolescu 1995a — C. C. Petolescu, *Unitățile auxiliare din Dacia romană (I)*, SCIVA, 46, 1, 1995, 35-49.

Petolescu 1995b — C. C. Petolescu, *Unitățile auxiliare din Dacia romană (II)*, SCIVA, 46, 3-4, 1995, 237-275.

Petolescu 1996 — C. C. Petolescu, *Unitățile auxiliare din Dacia romană (III)*, SCIVA, 47, 1, 1996, 21-38.

Petolescu-Cioflan 1996 — C. C. Petolescu, T. Cioflan, *Câmpulung-Pescăreasa (Jidava)*, jud. Argeș, CCA, 1996, 28-29.

Petolescu-Mărghitan 1985 — C. M. Petolescu, L. Mărghitan, *Tezaurul de mone-de romane imperiale descoperit la Micia*, SCN, VIII, 1985, 119-127.

Petre 1968 — Gh. I. Petre – Govora, *Tezaurul de la Ionești Govorii (condițiile descoperirii)*, SCN, IV, 1968, 207 – 208.

Petrescu -Rogozea 1990 — M. S. Petrescu, P. Rogozea, *Tibiscum – principia castrului mare de piatră (I)*, Banatica, 10, 1990, 122- 125.

Petrovszky 1978 — R. Petrovszky, *Contribuții la repertoriul arheologic al localităților județului Caraș-Severin, din paleolitic până în secolul al V-lea e. n.*, III, Banatica, 4, 1977, 437-460.

Poenaru - Mitrea 1989 — Gh. Poenaru Bordea, B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie - 1988 (XXXII)*, Dacia, N. S., XXXIII, nr. 1-2, 1989, 264-265.

Poenaru - Mitrea 1990 — Gh. Poenaru Bordea, B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie - 1989 (XXXIII)*, Dacia, N. S., XXXIV, 1990, 303-306.

Poenaru - Mitrea 1991 — Gh. Poenaru Bordea, B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie – 1990 (XXXIV)*, Dacia, N. S., XXXV, 1991, 220-226.

Poenaru - Mitrea 1993 — Gh. Poenaru Bordea, B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie – 1992 (XXXVI)*, Dacia, N. S., XXXVII, 1993, 307-320.

Poenaru-Mitrea 1994–1995 — Gh. Poenaru Bordea, B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie – 1993 (XXXVII)*, Dacia, N. S., XXXVIII - XXXIX, 1994 – 1995, 459–477.

Poenaru-Vlădescu 1972 — Gh. Poenaru Bordea, Cr. M. Vlădescu, *Primele săpături arheologice în fortificația romană de la Rădăcinești*, SCIV, 23, 1972, 482.

Poenaru-Vlădescu 1979 — Gh. Poenaru Bordea, Cr. M. Vlădescu, *Săpăturile de salvare de la Castrul Arutela din 1978*, MCA. A XIII-a sesiune anuală de rapoarte, Oradea, 1979, 236 – 238.

Popa 1990 — C. Popa, *Castrul de la Hoghiz în lumina unor noi descoperiri monetare*, SCIVA, 41, 3-4, 1990, 309-311.

Popescu 1958 — D. Popescu, *Les fouilles archéologiques dans la République Populaire Roumaine*, Dacia, N. S., II, 1958, 479-491.

Popescu 1970 — D. Popescu, *Les fouilles archéologiques dans la République Socialiste de Roumanie en 1969*, Dacia, N. S., XIV, 1970.

Popescu-Popescu 1970 — Em. Popescu și Eug. Popescu, *Raport preliminar asupra săpăturilor efectuate în anii 1962-1967 în castrul roman de lângă Câmpulung Muscel (Jidava)*, MCA, IX, 1970, 252-262.

Popilian 1971 — Gh. Popilian, *Descoperirea monetară de la Gostavățu*, *Historica*, II, 1971, 35 – 52.

Popilian 1974 — Gh. Popilian, *Aspecte ale circulației monetare în castrul și așezarea romană de la Slăveni*, Oltenia, I, 1974, 75 – 82.

Popilian 1998 — Gh. Popilian, *Câteva observații cu privire la tezaurul de la Vârtoș*, jud. Dolj, AO, 13, 1998, 44-47.

Preda 1958 — Const. Preda, *Pe marginea unor descoperiri monetare recente*, SCN, II, 1958, 379-401.

Preda 1993 — Const. Preda, *Tezaurul monetar roman imperial de la Pădurețu*, jud. Vâlcea, BSNR, LXXXVI - LXXXVII (1992 - 1993), 108-115.

Preda-Grosu-Popovici-Marinică 1996 — Const. Preda, A. Grosu, S. Popovici, I. Marinică, *Enoșești "Acidava"*, com. Piatra Olt, jud. Olt, CCA 1996, 41-42.

Preda-Grosu 2003 — C. Preda, A. Grosu, *Enoșești*, oraș Piatra Olt, jud. Olt [Acidava], CCA 2003, 122-124.

Protase 1958 — D. Protase, *Tezaurizarea antoninianului în Dacia*, SCN, II, 1958, 253-268.

Protase 1965 — D. Protase, *Les trésors monétaires de la Dacie Romaine. Leur signification sociale – économique et ethno - politique*, Congresso internazionale di numismatica, Roma, 1965, 423-432.

Protase 1965a — D. Protase, *Castrul roman de la Călugăreni*, ActaMN, II, 1965, 209-214.

Protase 1966 — D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966.

Protase 1967 — D. Protase, *Legiunea III Flavia Felix la nordul Dunării și aparținerea Banatului și Olteniei de vest la provincia Dacia*, AMN, IV, 1967, 47-72.

Protase 1980 — D. Protase, *Autohtonii în Dacia*, vol. I, Dacia romană, București, 1980.

Protase 1994 — D. Protase, *Castrul roman de la Tihău (jud. Sălaj) în lumina cunoștințelor actuale*, EN, 4, 1994, 75 – 102.

Protase 1995 — D. Protase, *Castre romane cu dublu zid de incintă descoperite în Dacia*, ODR, 256.

Protase-Dănilă 1968 — D. Protase, Șt. Dănilă, *Un castru roman de pământ la Livezile, pe granița de nord a Daciei*, SCIV, 19, 3, 1968, 531-540.

Protase-Gaiu-Marinescu 1997 — D. Protase, G. Gaiu, G. Marinescu, *Castrul roman și așezarea civilă de la Ilișua*, Bistrița, 1997.

Protase-Zrînyi 1965 — D. Protase, A. Zrînyi, *Tezaurul de monede romane imperiale de la Cristeștii de Mureș*, ActaMN, II, 1965, 257-268.

Protase-Zrînyi 1967 — D. Protase, A. Zrînyi, *O pușculiță cu denari romani imperiali de la Cristeștii de Mureș*, Acta MN, IV, 1967, 461-467.

Protase-Zrînyi 1975 — D. Protase, A. Zrînyi, *Castrul roman de la Brâncovenești*, Marisia, V, 1975, 57-69.

Protase-Zrînyi 1978 — D. Protase, A. Zrînyi, *Raport preliminar asupra săpăturilor din 1977 privind perioada stăpânirii romane efectuate de Muzeul Județean Mureș*, Marisia, VIII, 1978, 75-80.

Protase-Zrînyi 1993 — D. Protase, A. Zrînyi, *Castrul roman de la Brâncovenești*, jud. Mureș, MCA, Ploiești, 1983, II, București, 1993, 275.

Protase-Zrînyi 1994 — D. Protase, A. Zrînyi, *Castrul roman și așezarea civilă de la Brâncovenești (jud. Mureș). Săpăturile din anii 1970-1987*, Marisia, XXIII-XXIV, 1994, 75-169.

Purece 2000 — S. Purece, *Tezaurul de monede imperiale romane de la Stănești*, Lucrare de diplomă la Facultatea de istorie Sibiu, 2000.

Repertoriul Alba 1995 — *Repertoriul arheologic al județului Alba*, Alba Iulia, 1995.

- Repertoriul Cluj 1992 — *Repertoriul arheologic al județului Cluj*, Cluj Napoca 1992.
- Repertoriul Covasna 1998 — *Repertoriul arheologic al județului Covasna*, Sfântu Gheorghe, 1998.
- Rusu 1956 — M. Rusu, *Cercetări arheologice la Gilău*, MCA, II, 1956, 687-716.
- Rusu 1996 — V. Rusu, *Descoperiri monetare în castrele de la Romula și Răcari*, Comunicare la Simpozionul SNR 1996.
- Sion-Marinescu 1979 — A. Sion, L. Marinescu, MCA, XIII, Oradea, 1979, 225.
- Stângă 1998 — I. Stângă, *Viața economică la Drobeta în secolele II-VI p. Ch.*, București, 1998
- Stoia 1975 — A. Stoia, *Les fouilles archéologiques en Roumanie (1973 - 1974)*, Dacia, N. S., XIX, 1975, 269-307.
- Stoia 1979 — A. Stoia, *Les fouilles archéologiques en Roumanie (1978)*, Dacia, N. S., XXIII, 1979, 355-370.
- Stoia 1980 — A. Stoia, *Les fouilles archéologiques en Roumanie (1979)*, Dacia, N. S., XXIV, 1980, 355-370.
- Stoia 1981 — A. Stoia, *Les fouilles archéologiques en Roumanie (1980)*, Dacia, N. S., XXV, 1981, 363-379.
- Suciu 1994 — V. Suciu, *Descoperiri monetare romane aflate în colecții din județul Alba*, Apulum, XXXI, 1994, 123-130.
- Suciu 1999 — V. Suciu, *Emisiunile monetare ale împăratului Traian în tezaurele Daciei romane, Traian și destinul Daciei*, Alba Iulia 1999, 38-45.
- Suciu 2000 — V. Suciu, *Tezaure monetare din Dacia romană și postromană*, Cluj – Napoca, 2000.
- Suciu 2001 — V. Suciu, *Noi descoperiri monetare în județul Alba*, Apulum, XXXVIII/1, 2001, 251-260.
- Suciu-Hopârtean 1995 — V. Suciu, A. Hopârtean, *Considerații referitoare la un prezumtiv tezaur descoperit la Potaissa*, Apulum, XXXII, 1995, 257-268.
- Székely 1943 — Székely Z., *A komollói erődített római tábor*, Cluj, 1943.
- Székely 1958 — Székely Z., *Monede din așezarea romană de la Cristești (Regiunea Autonomă Maghiară)*, SCN, II, 1958, 469-473.
- Székely 1962 — Székely Z., *Sondajele executate de Muzeul Regional din Sfântu Gheorghe*, MCA, VIII, 1962, 332-336.
- Székely 1980 — Székely Z., *Castrul roman de la Olteni Aluta*, X – XI, 1980, 69-70.
- Székely 1993 — Székely Z., *Castrul roman de la Olteni. Noi rezultate ale cercetărilor de teren din anii 1987-1988*, *Arheologia Moldovei*, XVI, 1993, 279 – 280.
- Tamba 1997 — D. Tamba, *Das Römergrenzkastell von Românași – Largiana. Castrul roman de la Românași – Largiana*, Zaláu, 1997. *Führer zu den archäologischen Denkmälern aus Dacia Porolissensis*, nr. 3.
- Torma 1864 — K. Torma, *Az alsó - ilosvai római állótábor műemlékei. Helyirati vázlat. I-ső Közlemény*, ErdMuzÉvk, 3, 1864 - 1865, p. 31 – 34.
- Torma 1880 — K. Torma, *A limes dacicus felső része*, Budapesta, 1880.
- Toropu 1978 — O. Toropu, *Un nou tezaur monetar roman descoperit la Slăveni*, Drobeta, III, 1978, 62-68.
- Tudor 1940 — D. Tudor, *Castra Daciae Inferioris*, III, BCMI, 33, 1940, fasc. 103, 18-33.
- Tudor 1940-1941 — D. Tudor, *Știri nouă despre castrul Jidava*, BMMN, IV, nr. 7-8, 1940 – 1941, 98-101.

- Tudor 1941 — D. Tudor, *Castra Daciae Inferioris*, V-VIII, BMMN, V, nr. 9 - 10, 1941 - 1944, 98.
- Tudor 1968 — D. Tudor, *Centrul militar roman de la Buridava*, SMMIM, 1, 1968, 17-30.
- Tudor 1970 — D. Tudor, *Distrugerea castrului roman de la Slăveni, pe Olt*, *Historica*, I, 1970, 67 - 83.
- Tudor 1978 — D. Tudor, *Oltenia Romană*, ed.4, București, 1978.
- Tudor 1982 — D. Tudor, *Materiale arheologice din castrul Praetorium I (Copăceni, jud. Vâlcea) descoperite de G. Tocilescu*, Drobeta, V, 1982, 49-78.
- Tudor-Davidescu 1976 — D. Tudor, M. Davidescu, *Săpăturile arheologice din castrul roman de la Cătunele*, jud. Gorj, Drobeta, II, 1976, 62-79.
- Tudor-Nubar-Purcărescu 1970 — D. Tudor, H. Nubar, P. Purcărescu, *Săpăturile arheologice de la Castra Traiana (satul Sâmbotin, com. Dăiești, jud. Vâlcea)*, MCA, IX, 1970, 245-250.
- Tudor-Poenaru-Vlădescu 1969-1970 — D. Tudor, Gh. Poenaru Bordea, Cr. M. Vlădescu, *Arutela I-II. Rezultatele primelor două campanii de săpături arheologice (1967-1968) în castrul roman din poiana Bivolari (orașul Călimănești)*, SMMIM, 2 -3, 1969 - 1970, 12-42.
- Tudor-Poenaru-Vlădescu 1973 — D. Tudor, Gh. Poenaru Bordea, Cr. M. Vlădescu, *Arutela III-IV. Observații asupra campaniilor arheologice din 1969-1970*, în SMMIM, 6, 1973, 18-23.
- Turcan 1963 — R. Turcan, *Le trésor de Guelma. Étude historique et monétaire*, Paris, 1963.
- Vlădescu 1983 — Cr. M. Vlădescu, *Armata romană în Dacia Inferior*, București, 1983.
- Vlădescu 1986 — Cr. M. Vlădescu, *Fortificațiile romane din Dacia Inferior*, București, 1986.
- Vlădescu-Poenaru 1978 — Cr. M. Vlădescu, Gh. Poenaru Bordea, *Cercetări arheologice în castrul roman de la Acidava, satul Enoșești, comuna Piatra-Olt, județul Olt*, SMMIM, 11, 1978, 137-142.
- Winkler 1958 — I. Winkler, *Descoperiri monetare antice în Transilvania*, SCN II, 1958, 401-412.
- Winkler 1964 — I. Winkler, *Despre circulația monetară la Porolissum*, ActaMN, I, 1964, 215-224.
- Winkler 1965 — I. Winkler, *Circulația monetară la Apulum*, ActaMN, II, 1965, 215-251.
- Winkler 1966 — I. Winkler, *Die Goldmünzverkehr in Dazien*, Sbornik Filozoficky Fakulty University. Musaica, XVII/VI, 1966, 35-50.
- Winkler 1971 — I. Winkler, *Moneda PROVINCIA DACIA*, SCN, V, 1971, 145 - 160.
- Winkler 1974-1975 — I. Winkler, *Descoperiri monetare în Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, Sargetia, 11-12, 1974-1975, 117-133.
- Winkler 1980 — I. Winkler, *Contribuții numismatice la istoria Daciei în sec.I e. n.*, CN, III, 1980, 33 - 51.
- Winkler 1983 — I. Winkler, *Primul tezaur de monede romane de bronz descoperit în Provincia Dacia*, BSNR, LXXV-LXXVI (1981-1982), nr.129-139, 1983, 127-130.
- Winkler-Băloi 1971 — I. Winkler, C. Băloi, *Circulația monetară în așezările antice pe teritoriul comunei Orlea*, ActaMN, VIII, 1971, 161-172.

Winkler-Băloi 1973 — I. Winkler, C. Băloi, *Circulația monetară în așezările antice pe teritoriul comunei Orlea*, ActaMN, X, 1973, 181-212.

Winkler-Hopârtean 1973 — I. Winkler, A. Hopârtean, *Moneda antică la Potaissa*, Cluj, 1973.

Winkler-Hopârtean 1978 — I. Winkler, A. Hopârtean, *Date furnizate de inventarele lui István Téglás despre unele descoperiri monetare din Transilvania*, CN, I, 1978, 17 – 24.

Winkler-Ivănescu 1977 — I. Winkler, I. Ivănescu, *Imitațiile de denari descoperite la Porolissum*, ActaMP, I, 1977, 83 – 96.

Wollmann-Bot 1974 — V. Wollmann, Gh. Bot, *Despre castrul și garnizoana romană de la Tihău*, IMCD, Cluj, 1974, 429-440.

Zrínyi 1977 — A. Zrínyi, *Așezarea romană rurală de la Cristești și legăturile ei cu Gallia*, Marisia, VII, 1977, 91-100.

D. TABELE

Tabelul 1

EVOLUȚIA GREUTĂȚII MONEDEI DE AUR ROMANE ÎN SECOLELE II-III

Emitent	Greutatea medie	Numărul pieselor emise/libră
Traian	7,34	44
Hadrian	7,34	44
Antoninus Pius	7,34	44
Marcus Aurelius	7,34	44
Commodus	7,25	44,5
Septimius Severus	7,25	44,5
Caracalla 211-215	7,25	44,5
Caracalla 215-217	6,46	50
Elagabal		50,5
Severus Alexander	6,46	50
Severus Alexander	5,57	58

Datele din tabel sunt preluate de la Duncan-Jones 1995, 216-217

Tabelul 2

FLUCTUAȚIILE TITLULUI ȘI ALE GREUTĂȚII DENARULUI ROMAN ÎN SECOLELE II-III

Emitent	Datarea	Greutatea medie (grame)	Titlul argintului (%)
Traian		3,36	
	98-100		935
	101-102		927,5

Emitent	Datarea	Greutatea medie (grame)	Titlul argintului (%)
	103-111		915
	112-117		900
Hadrian		3,36	
	117-118		885
	119-128		900
	128-138		905
Antoninus Pius		3,36	
	138-139		885
	140-144		887,5
	148-149		890
	150-157		832,5
	158-161		865
Marcus Aurelius		3,36	
	161-165		775
	165-169		800
	170-174		780
	175-179		785
Commodus 180-183		3,16	750
Commodus 184-187			745
Commodus 188-192			730
Septimius Severus		3,16	
Septimius Severus 193-194			790
Septimius Severus 194-196			605
Septimius Severus 196-198			565

CIRCULAȚIA MONETARĂ
ÎN CASTRELE DE TRUPE AUXILIARE DIN PROVINCIA DACIA

Septimius Severus 198-201			565
Septimius Severus 202-208			550
Septimius Severus 209-211			557,5
Caracalla		3,23	
Caracalla 211			547,5
Caracalla 212-214			505
Caracalla 215-217			512,5
Elagabal		3,05	
Elagabal 218-219			450
Elagabal 220-222			462,5
Severus Alexander		3,10	
Severus Alexander 222-224			427,5
Severus Alexander 225-227			420
Severus Alexander 228-230			470
Severus Alexander 231-235			490

N. B. Datele din tabel sunt preluate de la Duncan-Jones 1995, 225, 231.

Tabelul 3

ANTONINIANUL

I. Evoluția greutateii antoninianului în principalele monetării emitente pentru Dacia

(grame)

Emitent	Roma	Antiohia	Vimin- acium	Mediola- num	Siscia
Caracalla	5,02; 5,01 4,91; 5,07				
Macrinus	5,13; 5,14				

Emitent	Roma	Antiohia	Vimin- acium	Mediola- num	Siscia
Elagabal	5,31; 5,22 5,10; 5,12	5,12			
Balbinus Pupienus	4,75; 4,94 4,65; 4,58				
Gordianus III	4,35; 4,38 4,26; 4,48 3,98; 4,26 4,14	4,65 4,30			
Filip Arabul	4,20; 4,08 4,15; 3,97 4,27; 3,79 4,47; 4,13 4,18; 4,24				
Traianus Decius	4,01; 3,76 4,12; 3,83				
Trebonianus Gallus	3,66; 3,63 3,51		3,66		
Aemilianus	3,47; 3,60				
Valerianus Gallienus	3,39; 3,19 3,63; 3,60 3,42; 3,12	3,71 3,62	3,53	3,58	
Gallienus	2,77; 2,64 3,00; 2,74 2,56; 2,52 2,19	3,50; 3,68 3,74; 3,42 3,77; 4,04		3,63; 2,78 2,38; 2,27 2,45; 2,66	3,38; 2,56 2,84; 2,46 2,97; 2,91
Claudius II	2,78; 2,65 2,49; 2,42 2,59; 3,21 3,14; 3,02	3,81 3,40 3,18		3,28; 3,72 3,21; 3,50 3,00; 3,27	3,05; 2,86 3,13; 3,05 2,89; 3,37 2,82; 2,92 3,18
Aurelianus	3,01; 2,80 3,79 3,37 3,90 3,54	3,25 3,74 3,62 3,93		3,47; 3,06 3,73; 3,45 3,55; 3,52 3,83; 4,09 3,64; 3,77	3,88; 2,23 3,54; 3,49 3,38; 3,63 3,77; 3,84 3,94

Datele din tabel sunt preluate din Callu 1969, 238–242.

II. Evoluția conținutului de argint al antoninianului în principalele monetării emitente pentru Dacia

(‰)

Emitent	Roma	Antio- hia	Vimin- acium	Medio- lanum	Siscia	Sir- mium	Atelier nede- termi- nat
Caracalla	460						
	589						
	509,3						
Elagabal	399	467					428
Gordianus III	427,5						428,9
	432,8						471,9
	444,7	454,5					294
	434,5	435,7					356,5
	382,5						407,5
	376						
Filip Arabul	394						
	403,7	341					439,1
	407,6	315,5					404,7
	406,6						420
	337,4						
Traianus Decius	407,6						497,7
	418,8	262,5					378,1
	391,6						380
Trebonia- nus Gallus	424						
	330,7						
	313	170,2	378,5				
	342,2						
	292,8						
Aemilianus	359,2						370
Valerianus/ Gallienus	369,5						305,1
	255,8	160	344,4				228
	141,4	175	349,1	193,2			152,5
							323,3
							171

Emitent	Roma	Antiohia	Viminacium	Mediolanum	Siscia	Sirmium	Atelier nedeterminat
Gallienus	106,9						
	110						
	103						
	89,4	140,4		178			
	157	134,7		138,3	88	122	53,9
	58,5	125		92	40,2		53
	30,1	102,5		84,9			
	49	100,2		62,2			
	50,3						
	24						
20							
Claudius II	24						36,2
	22			25	30		30
	17			27	27,5		27,3
	19						
Aurelianus	26,5			31	36,6		31,9
	25,75			34	34,4		30
				49			

Datele din tabel sunt preluate de la Callu 1969, 238-240.

Tabelul 4

EVOLUȚIA CONȚINUTULUI DE ZINC ÎN EMISIUNILE DE AURICHALCUM ÎN SECOLUL II

Emitent	Zinc (media %)
Traian	14,5
Hadrian	13,0
Antoninus Pius	12,4
Marcus Aurelius	7,0
Commodus	3,4

Datele din tabel sunt preluate de la Duncan-Jones 1995, 136.

Tabelul 5

VALOAREA NOMINALELOR DIN IMPERIUL ROMAN

I. De la dinastia Flaviilor până la dinastia Severilor

	AV	AVQ	D	Q	HS	Dp	AS	Semis	Qd
1 aureus	1	2	25	50	100	200	400	800	1600
1 aureus quinarius		1	12,5	25	50	100	200	400	800
1 denarius			1	2	4	8	16	32	64
1 quinarius				1	2	4	8	16	32
1 sestertius					1	2	4	8	16
1 dupondius						1	2	4	8
1 as							1	2	4
1 semis								1	2
1 quadrans									1

II. De la dinastia Severilor până la Dioclețian

	Bi	AV	AVQ	ANT	D	Q	HS	Dp	AS
1 binio	1	2	4	25	50	100	200	400	800
1 aureus		1	2	12,5	25	50	100	200	400
1 aureus quinarius			1	6,25	12,5	25	50	100	200
1 antoninianus				1	2	4	8	16	32
1 denarius					1	2	4	8	16
1 quinarius						1	2	4	8
1 sestertius							1	2	4
1 dupondius								1	2
1 as									1

Tabelul 6

STIPENDIUM
VENITURILE ANUALE ALE SOLDATULUI ROMAN

exprimate în denari imperiali romani

I.

Trupa și gradul	Augustus-Domitianus	Domitianus-Septimius Severus	Septimius Severus-Caracalla	Caracalla-Diocletian
Legio				
Miles	250	300	450	675
Eques	262,5	350	525	786,5
Sesquiplicarius pedes	337,5	450	675	1012,5
Sesquiplicarius eques		525		
Duplicarius pedes		600		
Duplicarius eques		700		
Centurio	3750	5000	7250	12500
Primus pilus	15000	25000	35000	56250
Praefectus castrorum	15000	25000	35000	56250
Ala				
Eques	150	200	300	450
Sesquiplicarius alae	225	300	450	675
Duplicarius alae	300	400	600	900
Decurio alae		10000		
Praefectus alae	11250	15000	25000	35000
Praefectus alae Miliariae	15000	25000	35000	56000
Cohors				
Pedes	75	100	150	225
Eques	112,5	150	225	337,5
Sesquiplicarius pedes	112,5	150	225	337,5
Sesquiplicarius eques	168,5	225	337,5	506,25
Duplicarius	150	200	300	450
Duplicarius eques	225	300	450	675

Datele sunt preluate din Husar 1999, p. 417.

II.

Trupa și gradul	Augustus-Domitianus	Domitianus-Septimius Severus	Septimius Severus-Caracalla	Caracalla-Diocletian
Legio				
Miles	225	300	450	675
Eques	300	400	600	900
Tribunus sexmenstris	1875	2500	3750	6250
Centurio	3750	5000	7500	12500
Primus pilus= praefectus castrorum	15000	25000	37500	56250
AUXILIARII				
Ala				
Eques	250	333 1/3	500	740
Praefectus alae	11250	15000	22500	37500
Cohors				
Pedes	75	100	150	225
Eques	150-200	200-266 2/3	300-400	450-600

Datele sunt preluate din Le Bohec 1989, p. 226-227.

Tabelul 7

DONATIVA

Sume acordate trupelor romane în timpul Provinciiei Dacia

Împăratul	Eveniment/dată	Beneficiari	Sume acordate
Traian		soldați	?
Hadrian	<i>Adventus</i>	soldați	dublă <i>largitio</i>
	Adopțiunea lui Aelius Caesar	soldați	75 000 000 denari în total
Antoninus Pius	Căsătoria fiicei sale	soldați	?
Marcus Aurelius	<i>Adventus</i>	pretorienii	3000-5000 denari
	campania împotriva marcomanilor	soldați	respingerea sumelor
Commodus	<i>Adventus</i>	pretorienii	?
Pertinax	<i>Adventus</i>	pretorienii	?
	sumă promisă	pretorienii	1500-3000 denari
Didius Iulianus	sumă promisă	pretorienii	6250-7500 denari
Clodius Albinus	sumă promisă	soldați	3 <i>aurei</i>
Septimius Severus	193	soldați	2500 denari
	197	soldați	?

CIRCULAȚIA MONETARĂ
ÎN CASTRELE DE TRUPE AUXILIARE DIN PROVINCIA DACIA

Împăratul	Eveniment/dată	Beneficiari	Sume acordate
	198	soldați	jefuirea capitalei părților
	203 – a10-a aniversare	pretorienii	10 aurei
Caracalla	diferite ocazii	soldați	?
	211	pretorienii	?
	moartea lui Geta	pretorienii	2500 drahme
Macrinus	situație de criză	soldați	750 drahme
			5000 drahme promise, 1000 acordate
Elagabal	Idem	soldați	500 drahme
Severus Alexander	?	soldați	3 <i>donativa</i>
	231-război în Orient	soldați	?-“generozitate”
Maximinus Thrax	238-război civil	soldați	“sume enorme”
Gordianus III	238-război civil	soldați	“cel mai mare <i>donativum cunoscut</i> ”
Filip Arabul	asasinarea lui Gordianus III	soldați	sumă importantă
Tacitus	<i>Adventus</i>	pretorienii	suma obișnuită /?/

Datele sunt preluate din Le Bohec 1989, p. 229-232.

Tabelul 8

**DESCOPERIRI MONETARE ÎN CASTRELE AUXILIARE
ȘI DE LEGIUNE DIN DACIA**

CENTRALIZATOR

Nr. crt.	Castru	Monede izolate	Tezaur	Monede	Total
Castre auxiliare					
1	Banatska Palanka	1	tezaur 157 AV+AR	-	158
2	Băneasa I	2	-	x	2+x
3	Bivolari	22	-	x	22+x
4	Boița	22	tezaur 214 mon.	-	236
5	Bologa	42	-	-	42
6	Boroșneu Mare	2	-	x	2+x
7	Brețcu	4	tezaur 367 mon.	-	371
8	Brîncovenești	11	-	-	11
9	Buciumi	277	-	x	277
10	Bumbești-Jiu	34	-tez. I –188 mon.+ 8 podoabe -tez. II 92 monede	-	314+x
11	Castranova	-	tezaur 8000 mon	-	8000

CIRCULAȚIA MONETARĂ
ÎN CASTRELE DE TRUPE AUXILIARE DIN PROVINCIA DACIA

Nr. crt.	Castru	Monede izolate	Tezaur	Monede	Total
12	Călugăreni	7	-	x	7
13	Cășei	5	-	20+x	25
14	Cătunele	3			3
15	Câineni	1	tezaur 234 mon.		235
16	Câmpulung-Muscel I	24	tezaur 49 mon.	x	73
17	Cigmău	1	-	x	1+x
18	Cincșor	1	-	99+x	100+x
19	Comalău	22	-	x AV	22+x
20	Copăceni	17	-	-	17
21	Costești	1	-	-	1
22	Cristești	25	- tez. I-118 mon. - tez. II-13 mon.	-	156
23	Drobeta	359	tezaur 5 AV	x	364
24	Enoșești	9	tezaur 152 mon.		161
25	Fârliug	2	-	-	2
26	Feldioara	10	tezaur x monede	-	10
27	Gherla	243	-	-	243

OLTEA DUDĂU

Nr. crt.	Castru	Monede izolate	Tezaure	Monede	Total
28	Gilău	18	tezaur 1147 mon.	x	1165+x
29	Gresia	1	-	-	1
30	Hoghiz	23	-	x	23+x
31	Ighiu	-	tezaur 200 mon.	-	200
32	Ilișua	415	-	-	415
33	Inlăceni	15	-	-	15
34	Ioneștii Govorei		tezaur 151 mon.	-	151
35	Islaz-Verdea	1	-	-	1
36	Jupa	110	-	-	110
37	Limes Meseș	7	-	x	7+x
38	Livezile	1	-	-	1
39	Mehadia	124	- tez. I-12 mon. - tez. (?) II-2000 mon	-	2136
40	Moigrad-Pomet	1258	tezaur 8 mon.	-	1266
41	Moigrad-Citera	3	-	-	3

CIRCULATIA MONETARĂ
ÎN CASTRELE DE TRUPE AUXILIARE DIN PROVINCIA DACIA

Nr. crt.	Castru	Monede izolate	Tezaure	Monede	Total
42	Moigrad - Vama Porolissum	71	-	-	71
43	Moigrad – Dolichenum	55	- tez. I 21 mon. - tez. II 41 mon.	-	117
44	Moigrad- Amfiteatrul roman	96	-	-	96
45	Moigrad- Drumul roman	33	-	-	33
46	Odorheiu Secuiesc	21	-	-	21
47	Olteni	22	-	-	22
48	Orăștioara de Sus	1	-	-	1
49	Orheiu Bistriței	4	-	x	4+x
50	Orșova	103	-	-	103
51	Păuleni	-	tezaur 126 mon.	-	126
52	Pojejena	26	-	-	26
53	Racovița	1			1
54	Răcari	32		x	32
55	Rădăcinești	1			1
56	Războieni	16	-	-	16

OLTEA DUDĂU

Nr. crt.	Castru	Monede izolate	Tezaur	Monede	Total
57	Râșnov	24	-	-	24
58	Reșca	11	-	43	54
59	Românași	3	-	-	3
60	Romita	83	-	-	83
61	Sâmbotin	4		x	4
62	Sânpaul	10	-	-	10
63	Săpata de Jos	17	tezaur 44 mon.	27	88
64	Sărățeni	2	-	-	2
65	Sighișoara	33	-	-	33
66	Slăveni	165	- tez. I 109 mon. - tez. II 166 mon. - tez. Gostavățu I 176 mon. - tez. Gostavățu II 324 mon.		940
67	Stolniceni	16	-	-	16
68	Surducu Mare	-	-	x	x
69	Teregova	2	-	-	2
70	Tihău	5	-	-	5

CIRCULAȚIA MONETARĂ
ÎN CASTRELE DE TRUPE AUXILIARE DIN PROVINCIA DACIA

Nr. crt.	Castru	Monede izolate	Tezaur	Monede	Total
71	Titești	2	-	-	2
72	Urluieni II	23	-	-	23
73	Vărădia	9	-	23 + x	32+x
74	Vârtop	29	tezaur 53 mon. 8 podoabe	x	82
75	Vețel	49	- tez. I 2090 mon. - tez. II 12 mon.	x	2151
76	Zlatna	13	-	-	13
77	TOTAL	4105	16269	212+x	20.586
Castre de legiune					
78	Turda	2281	-tez. I 211 mon. -tez. II 43 mon.	-	2535
79	Alba Iulia	1256	-tez. I 612 mon. -tez. II 100 mon. -tez. III 225 mon. -tez. IV 1213 mon. -tez. V 130 mon. -tez. VII 872 mon.	-	4408
80	Total general	7642	19676	212+x	27529

Tabelul 9

**MONEDE IZOLATE DESCOPERITE
ÎN CASTRELE AUXILIARE DIN DACIA**

REPARTIZARE PE EMITENȚI ȘI NOMINALE

Nr. crt.	Emitent	AV	D	Dfals	Ds	Db	Dhib	Dbarb	Q	ANT
1	Rep.Romană		29							
2	M.Antonius		29							
3	Augustus		4	1						
4	Tiberius									
5	Tiberius/Augustus									
6	Tiberius/Drusus									
7	Caligula									
8	Claudius I		1							
9	Nero	7	1							
10	Galba	1	2		1					
11	Otho	2	2							
12	Vitellius		1							
13	Vespasian	5	45	10	4					
14	- Domitilla		1							
15	Titus	4	6	3	1					
16	- Domitian	1	3							
17	Domitian	1	35	8	1					

CIRCULATIA MONETARĂ
ÎN CASTRELE DE TRUPE AUXILIARE DIN PROVINCIA DACIA

Nr. crt.	HS	Dp	AS	Semis	Qua- drans	AE	col	PD	PMS COLVIM	HS fals	Alte AR	monede	Total
1													29
2													29
3	1	3	9		1							1	20
4		1	9									1	11
5			1										1
6			2										2
7			2										2
8			7			1							9
9		1	5	3		1	1					4	23
10			1										5
11													4
12													1
13	2	7	12			1						4	90
14													1
15												2	16
16													4
17	7	9	13			1						1	76

Nr. crt.	Emitent	AV	D	Dfals	Ds	Db	Dhib	Dbarb	Q	ANT
18	Nerva		12	2						
19	Traian	3	120	19	15	5	1		1	
20	Hadrian	2	93	16	5	1		1	1	
21	- Sabina		3	2	1	1				
22	- Matidia		1							
22	- L.Aelius		1	1						
23	Antoninus Pius		118	14	5	2				
24	- Faustina I		44	9	2	3				
25	- Marcus Aurelius		8		1					
26	- Faustina II		2							
27	Marcus Aurelius		48	8	3	3				
28	- Faustina II	1	23	7	2					
29	- Commodus									
30	- Commodus/ Lucilla		11	2						
31	- L.Verus		10							
32	Marcus Aurelius+ Commodus									
33	Commodus		41	2	1	1				
34	- Crispina		2	2	1					
35	Cl. Albinus		2							
36	Didius Iulianus/ Man. Scantilla		1							

CIRCULATIA MONETARĂ
ÎN CASTRELE DE TRUPE AUXILIARE DIN PROVINCIA DACIA

Nr. crt.	HS	Dp	AS	Semis	Quadrans	AE	col	PD	PMS COLVIM	HS fals	Alte AR	monede	Total
18	3	2	5			2							26
19	72	73	110	1		15	4					24	463
20	50	47	151	1	1	14	6				1	25	415
21	2	2	11				3						25
22													1
22			3			1						1	7
23	49	40	53	1		8				1		22	313
24	29	2	31			5						4	129
25	4	2	3		1							2	21
26	1		2										5
27	26	12	16			5	2					11	134
28	9	4	14			1	1					1	63
29	1					1							2
30	5	1	5									1	25
31	5	4	1									1	21
32							1						1
33	22	9	6			1	4					3	90
34	1		2										8
35	1		1										4
36													1

Nr. crt.	Emitent	AV	D	Dfals	Ds	Db	Dhib	Dbarb	Q	ANT
37	Septimius Severus	1	159	12	30	11			1	
38	- Iulia Domna		65	6	16	6				
39	- Caracalla		27		6	1				
40	- Caracalla/ Plautilla		9	2	3		1			
41	- Geta		54	5	10	2				
42	Caracalla		68	5	5	3	1			5
43	- Iulia Domna		4							3
44	Macrinus		1							
45	- Diadumenian				2					
46	Elagabal		56	7	7				1	4
47	-Annia Faustina		1							
48	- Iulia Soemias		6	1	1					
49	- Iulia Maesa		17	1	2				1	2
50	- Iulia Paula			1	1	1				
51	- Aq. Severa		1							1
52	Severus Alexander		161	12	19	4			2	1
53	- Iulia Mamaea		37	3	1	3				
54	- Sal. Orbiana		1	1						
55	Maximinus Thrax		14	1	1					
56	Gordian III		8		4					66

CIRCULATIA MONETARĂ
ÎN CASTRELE DE TRUPE AUXILIARE DIN PROVINCIA DACIA

Nr. crt.	HS	Dp	AS	Semis	Quadrans	AE	col	PD	PMS COLVIM	HS fals	Alte AR	monede	Total
37	4		7			2						25	252
38			3				3					6	105
39							2					1	37
40			1										16
41	1	2	2			1						4	81
42	1	2	1			3	10					15	119
43			1										8
44		1										3	5
45													2
46	1	1	1			2						18	98
47													1
48													8
49													23
50													3
51													2
52	23		4			43	17					56	342
53	3					5	2					2	56
54													2
55	1	1				3						5	26
56	11		1			4	8		20			15	137

Nr. crt.	Emitent	AV	D	Dfals	Ds	Db	Dhib	Dbarb	Q	ANT
57	Filip I		8							58
58	- Filip II									2
59	- Otacilia Severa									10
60	Traianus Decius									5
61	- Herennius Etruscus									4
62	- Etruscilla									
63	- Hostilianus									2
64	Trebonianus Gallus									5
65	- Volusian									5
66	Aemilianus									1
67	Valerian I									5
68	- Mariniana									1
69	Gallienus									31
70	- Salonina									8
71	Tetricus I(?)									1
72	Tetricus II									1
73	Claudius II									10
74	Victorinus									1
75	V.N. Quintus									
76	Aurelian									67
77	- Severina									1
78	Nedeterminate		32		12	1			2	8
79	Alți emitenți									
80	Total	28	1428	163	163	48	3	1	9	308

CIRCULATIA MONETARĂ
ÎN CASTRELE DE TRUPE AUXILIARE DIN PROVINCIA DACIA

Nr. crt.	HS	Dp	AS	Semis	Quadrans	AE	col	PD	PMS COLVIM	HS fals	Alte AR	monede	Total
57	2		3			6	1	71	18			8	175
58								16	3			2	23
59	2						1	10					23
60						2		1	2				10
61						1			2				7
62									3				3
63								1	1				4
64							1	1	5			1	13
65						2			10		1		18
66						2							3
67								4	2				11
68													1
69	1					8							40
70							1						9
71													1
72													1
73	1					2							13
74													1
75												1	1
76						4							71
77													1
78	8	6	57	2	2	86	15	3	5			245	484
79						1	1				2		4
80	349	232	556	8	5	234	84	107	71	1	4	515	4317

Tabelul 10

**MONEDE IZOLATE DESCOPERITE
ÎN CASTRELE AUXILIARE DIN DACIA
REPARTIZARE PE INTERVALE DE TIMP**

Nr. crt.	Emitent	AV	D	Dfals	Ds	Db	Dhib	Dbarb	Q	ANT	HS
1	Rep. romană		58								
2	Secolul I	21	113	25	7						13
3	106 - 161	5	390	61	29	12	1	1	2		207
4	161 - 193	1	138	21	7	4					70
5	193 - 238	1	681	57	104	31	2		5	16	34
6	238 - 249		16		4					136	15
7	249 - 275									148	2
8	Nedeterminate și alți emitenți		32		12	1			2	8	8
9	Total	28	1428	163	163	48	3	1	9	308	349

CIRCULATIA MONETARĂ
ÎN CASTRELE DE TRUPE AUXILIARE DIN PROVINCIA DACIA

Nr. crt.	Dp	AS	Semis	Qua- drans	AE	col	PD	PMS COLVIM	HS fals	Alte AR	monede	Total	%
1												58	1,34
2	23	66	3	1	6	1					13	291	6,74
3	166	364	3	2	43	13			1	1	78	1379	31,94
4	30	45			8	8					17	349	8,08
5	7	20			59	34					135	1186	27,47
6		4			10	10	97	41			25	358	8,29
7					21	2	7	25		1	2	208	4,82
8	6	57	2	2	87	16	3	5		2	245	488	11,30
9	232	556	8	5	234	84	107	71	1	4	515	4317	100,00

Tabelul 11

**MONEDE IZOLATE DESCOPERITE
ÎN CASTRELE DE LEGIUNE DIN DACIA
REPARTIZARE PE EMITENȚI ȘI NOMINALE**

	Emitent	AV	D	Ds	Q	ANT	HS	Dp
1	Rep.Romană		8					
2	M.Antonius		10					
3	Augustus		10					
4	Tiberius		2					
5	Tiberius/Drusus							
6	Caligula							
7	Claudius I							
8	Nero		8					
9	Galba		3					
10	Otho		4					
11	Vitellius		4					
12	Vespasian		38					
13	Titus		8					
14	Domitian		42					
15	Nerva		10					
16	Traian		94				23	17
17	Hadrian	1	91		2		13	17
18	- Sabina		11				1	1
19	- L.Aelius							
20	Antoninus Pius		94				41	22
21	- Faustina I		55				10	1

*CIRCULATIA MONETARĂ
ÎN CASTRELE DE TRUPE AUXILIARE DIN PROVINCIA DACIA*

	AS	Semis	AE	col	PD	PMS COLVIM	Alte AR	monede	Total
1									8
2									10
3			18						28
4			9					1	12
5								1	1
6			4						4
7			3						3
8			4						12
9			1						4
10			3						7
11			3					1	8
12	1		7					5	51
13			4						12
14	4		7					4	57
15	1		2						13
16	14	2	19					11	180
17	40	2	29					15	210
18	1		4					2	20
19	1		3						4
20	32	3	22	2				19	235
21	6		30	2				2	106

OLTEA DUDĂU

22	- Marcus Aurelius		4					
23	- Faustina II		5	1				
24	Marcus Aurelius		73	3			23	8
25	- Faustina II		33				5	
26	- Commodus		1					
27	- Commodus/Lucilla		5				3	1
28	- L.Verus		19					
29	Commodus		42				10	1
30	- Crispina		2				1	
31	Cl. Albinus		6					
32	Didius Iulianus						1	
33	Pertinax		1					
34	Septimius Severus		253	11	1		7	1
35	- Iulia Domna		95	1				
36	- Geta		49	1	1			
37	- Caracalla/Plautilla		10					
38	- Caracalla		13	1				
39	Caracalla		111			2	2	4
40	- Iulia Domna							
41	Macrinus		4					
42	- Diadumenian		1					
43	Elagabal		111	4		1		
44	- Iulia Soemias		20	1				
45	- Iulia Maesa		17					
46	- Iulia Paula		4					
47	Severus Alexander		319	22			13	2
48	- Iulia Mamaea		51	2			1	
49	- Sal. Orbiana		2					
50	Maximinus Thrax		20	1			8	

*CIRCULATIA MONETARĂ
ÎN CASTRELE DE TRUPE AUXILIARE DIN PROVINCIA DACIA*

22			6					10
23			2					8
24	11		27	2			4	151
25	4		10	2			8	62
26			3					4
27	1		6				1	17
28	2		9					30
29	3		14				3	73
30	1		11					15
31								6
32								1
33								1
34			11	7			6	297
35			18					114
36	3		12					66
37								10
38							1	15
39	4		26	3			2	154
40			1					1
41			1	1			1	7
42				1				2
43			7	1			1	125
44			1					22
45			1					18
46								4
47	3		35	8			2	404
48			9					63
49			1					3
50			2					31

51	- Maximus							
52	Balbinus					1		
53	Gordian III		7	1		128	7	
54	- Tranquillina							
55	Filip I					115	9	1
56	- Filip II							
57	- Otacilia Severa					1		
58	Traianus Decius					62		
59	- Herennius Etruscus					1		
60	- Etruscilla							
61	- Hostilianus							
62	Trebonianus Gallus	1				56		
63	- Volusian							
64	Aemilianus					3		
65	Valerian I					93		
66	- Mariniana							
67	Gallienus					6		
68	- Salonina					1		
69	- Valerian II					1		
70	Postumus							
71	Victorinus							
72	Tetricus I							
73	Claudius II					12		
74	Quintillus							
75	Aurelian					13		
76	- Severina							
77	Nedeterminate							
78	Total	2	1770	49	4	496	178	75

CIRCULAȚIA MONETARĂ
ÎN CASTRELE DE TRUPE AUXILIARE DIN PROVINCIA DACIA

51			6						6
52							2		3
53	1		30	2		6	36		218
54			1						1
55			9		67	23	21	8	253
56			2				10		12
57			15		2		4		22
58						2	4		68
59							2		3
60							2		2
61			2						2
62					2	1	5		65
63			1		1		1		3
64									3
65					2		2		97
66			1						1
67			3				11		20
68			2						3
69							1		2
70			1						1
71			1						1
72			1						1
73			2						14
74			1						1
75			4						17
76			2						2
77			15				2		17
78	134	7	484	31	74	32	103	98	3537

Tabelul 12

**MONEDE IZOLATE DESCOPERITE
ÎN CASTRELE DE LEGIUNE DE LA POTAISSA ȘI APULUM
REPARTIZARE PE EMITENȚI ȘI NOMINALE INTERVALE DE TIMP**

Nr. crt.	Emitent	AV	D	Ds	Q	ANT	HS	Dp
1	Rep. Romană		18					
2	Secolul I		129					
3	106 – 161	1	354	1	2		88	58
4	161 - 193		182	3			43	10
5	193 - 238		1080	44	2	3	31	7
6	238 - 249		7	1		245	16	1
7	249 - 275	1				248		
8	Total	2	1770	49	4	496	178	76

CIRCULATIA MONETARĂ
ÎN CASTRELE DE TRUPE AUXILIARE DIN PROVINCIA DACIA

Nr. crt.	AS	Semis	AE	col	PD	PMS COLVIM	Alte AR	monede	Total	o/o
1									18	0,51
2	6		65					12	212	5,99
3	94	7	115	4				49	773	21,85
4	22		80	4				16	360	10,18
5	10		131	21				13	1342	37,94
6	1		57	2	69	29	73	8	509	14,39
7			36		5	3	30		323	9,13
8	133	7	484	31	74	32	103	98	3537	100,00

Tabelul 13

**MONEDE IZOLATE DESCOPERITE ÎN AȘEZĂRI CIVILE DIN DACIA
REPARTIZARE PE EMITENȚI ȘI NOMINALE**

Nr. crt.	Emitent	AV	D	Ds	Db	ANT	HS	HS fals	DP	AS	AS fals	Quadrans	AE	col	PD	PMSCOLVIM	Alte AR	Total
1	Rep.Romană		31															31
2	M.Antonius		4															4
3	Augustus									1								1
4	Tiberius	1								3			1					5
5	Caligula									1								1
6	Claudius I									3								3
7	Nero		5							6			1					12
8	Vespasian		2	1					1	3								7
9	Titus		2							2								4
10	- Domitian									2								2
11	Domitian		4	2					1	7			1					15
12	Nerva			1			2		2									5
13	Traian		30	4			36		67	85				4			1	227
14	- Plotina		2															2
15	Hadrian		19	3			45		37	144	2	2		2				244
16	- Sabina		3				3		1	7								14
17	- L. Aelius									13								13
18	- T. Aelius									1								1
19	Antoninus Pius		10	5			26		23	59								123
20	- Faustina I		3	1			4		2	25								35
21	- Marcus Aurelius		3	1			2		4	19								29
22	- Faustina II		2						1	8								11
23	Marcus Aurelius		2	1			32		18	7				1				61
24	- Faustina II		3				12			15								30
25	- L.Verus		3				4		4					2				13
26	Commodus		6				11		2	7								26
27	- Crispina		1				1			3								5
28	Cl. Albinus						1											1

CIRCULATIA MONETARĂ
ÎN CASTRELE DE TRUPE AUXILIARE DIN PROVINCIA DACIA

29	Didius Iulianus			1			1		1	1									4
30	Didius Iulianus/ Didia Clara		1														1		1
31	Septimius Severus		22	8			3			4				1					38
32	- Iulia Domna		11	3						1									15
33	- Caracalla		11	1						1									13
34	- Caracalla/ Plautilla		1																1
35	- Geta		5	2					1										8
36	Caracalla		7	3						3				4					17
37	- Iulia Domna		1	1						1									3
38	Macrinus		2	1															3
39	Elagabal		10	4	1					1				1					17
40	- Iulia Soemias		1	1						1									3
41	- Iulia Maesa		4																4
42	- Aq. Severa		4																4
43	Severus Alexander		37	6			8		2	8				24					85
44	- Iulia Mamaea		5	1			3		1										10
45	- Sal. Orbiana		1																1
46	Maximinus Thrax						1												1
47	Gordian III		1	2		12	3	1	1					7			11		38
48	Filip I					5	2								19		6		32
49	- Filip II					2									2				4
50	- Otacilia Severa					1			1						2				4
51	Traianus Decius					4			1										5
52	- Hostilianus					1			1						2				4
53	Trebonianus Gallus														4				4
54	Valerian I					1									3				4
55	Gallienus					1									3				4
56	- Salonina					1													1
57	Nedeterminate		1	7		1	1			3									13
58	Alți emitenți													3				3	6
59	Total	1	260	60	1	29	202	1	161	445	2	2	6	46	35	17	4	1272	

Tabelul 14

**MONEDE IZOLATE DESCOPERITE ÎN AȘEZĂRI CIVILE DIN DACIA
REPARTIZARE PE INTERVALE DE TIMP**

Nr. crt.	Emitent	AV	D	Ds	Db	ANT	HS	HS fals	Dp	AS	AS fals	Quadrans	AE	col	PD	PMSCOLVIM	Alte AR	Total	%
1	Rep. Romană		35															35	2,75
2	Secolul I	1	13	4			2		4	28			3					55	4,32
3	106 – 161		72	14			116		125	361	2	2		6			1	699	54,95
4	161 - 193		16	2			62		25	33				3				141	11,08
5	193 - 238		122	31	1		15		4	20				30				223	17,53
6	238 - 249		1	2		20	5	1	2					7	23	17		78	6,13
7	249 - 275					8			2						12			22	1,73
8	Nedeterminate		1	7		1	1			3								13	1,02
9	Alți emitenți												3				3	6	0,47
10	Total	1	260	60	1	29	202	1	161	445	2	2	6	46	35	17	4	1272	100,00

Tabelul 15
STRUCTURA TEZAURELOR DESCOPERITE ÎN CASTRELE
AUXILIARE DIN DACIA

Nr. crt.	Emitent	AV	D	Ds	ANT	HS	Dp	AS	PD	AE	Monede	Total
1	M. Antonius		6									6
2	Augustus							1				1
3	Tiberius	3	x									3
4	Caligula	1	x									1
5	Claudius I	5	x									5
6	Nero	17	7+x									24
7	Galba	2	2+x			1		1				6
8	Otho		3+x									3
9	Vitellius		5+x									5
10	Vespasian	11	143			1						155
11	- Titus		6									6
12	- Domitian		5									5
13	Titus	6	7									13
14	- Domitian		4									4
15	Domitian	5	30			4						39
16	Nerva		12			3						15
17	Traian	7	139	2		17				12		177
18	Hadrian	4	139+x			33	6	3	1	6		192
19	- Sabina	1	3			3						7
20	- L. Aelius		6									6
21	- Antoninus Pius		1									1
22	Antoninus Pius		186	2		24	4	1		2		219
23	- Faustina I		58			3		1				62
24	- Marcus Aurelius					4		1				5
25	Marcus Aurelius		220					1				221

Nr. crt.	Emitent	AV	D	Ds	ANT	HS	DP	AS	PD	AE	Monede	Total
26	- Faustina II		31									31
27	- L.Verus		43									43
28	- Commodus/ Lucilla		11									11
29	Commodus		166									166
30	- Crispina		5									5
31	Cl. Albinus		29									29
32	Pertinax		9									9
33	Didius Iulianus		1									1
34	- Man.Scantilla		1									1
35	Septimius Severus		683	6								689
36	- Iulia Domna		227	2								229
37	- Caracalla		15									15
38	- Caracalla/ Plautilla		15									15
39	- Geta		112									112
40	Caracalla		370	1	12							383
41	- Iulia Domna		4		2							6
42	- Geta		3									3
43	Macrinus		20									20
44	- Diadumenian		5									5
45	Elagabal		561	16	37							614
46	- Iulia Soemias		36									36
47	- Iulia Maesa		67		2							69
48	- Iulia Paula		12									12
49	- Aquilia Severa		4									4
50	Severus Alexander		744	21								765
51	- Iulia Mamaea		81									81
52	- Orbiana		4									4

CIRCULAȚIA MONETARĂ
ÎN CASTRELE DE TRUPE AUXILIARE DIN PROVINCIA DACIA

Nr. crt.	Emitent	AV	D	Ds	ANT	HS	DP	AS	PD	AE	Monede	Total
53	Maximinus Thrax		85									85
54	- Paulina		2									2
55	Balbinus		4									4
56	Pupienus		1									1
57	Gordian III		261	1	483							745
58	Filip I		16		108							124
59	- Otacilia Severa				18				1			19
60	- Filip II				12							12
61	Traianus Decius				2							2
62	- Hostilianus				1							1
63	Treb. Gallus/ Hostilian				1							1
64	Total monede determinate în tezaure	62	4610+x	51	678	93	10	9	2	20		5535
Tezaure cu monede nedeterminate												
65	Tez. Banatska Palanka		100 (?)									100 (?)
66	Tez. Bumbesti II		87		5							92
67	Tez. Castranova		8000									8000
68	Tez. Enoșești		152									152
69	Tez. Feldioara										x	x
70	Tez. Ighiu										200	200
71	Tez. Gostavăț I										176	176
72	Tez. Mehadia										2000	2000
73	Tez. Vețel II		12									12
74	Nedeterminate			2								2
75	TOTAL general	62	12.961	53	683	93	10	9	2	20	2376	16.269

X = denari din tezaurul de la Banatska Palanka și Feldioara

Tabelul 16

**TEZAURELE DESCOPERITE
ÎN CASTRELE AUXILIARE DIN DACIA**

REPARTIȚIA NOMINALULUI PE INTERVALE DE TIMP

Nr. crt.	Emitent	AV	D	Ds	ANT	HS	Dp	AS	Col	AE	monede	Total	%
1	M. Antonius		6									6	0,11
2	Secolul I	50	224+x			9		2				285	5,15
3	106 - 161	12	530+x	4		84	10	6	1	20		667	12,05
4	161 - 193		518					1				519	9,38
5	193 - 238		3055	46	53							3154	56,98
6	238 - 249		277	1	621				1			900	16,26
7	249 - 253				4							4	0,07
8	Total monede determinate în tezaure	62	4610+x	51	678	93	10	9	2	20	0	5535	100,00
Tezaure nepublicate													
9	Tez. Banatska Palanka		100									(?)100	-
10	Tez. Bumbști II		87		5							92	-
11	Tez. Castranova		8000									8000	-
12	Tez. Enoșești		152									152	-
13	Tez. Feldioara										x	x	-
14	Tez. Ighiu										200	200	-
15	Tez. Gostavăț I										176	176	-
16	Tez. Mehadia										2000	2000	-
17	Tez. Vețel II		12									12	-
18	Total monede în tezaure nepublicate		8400+x		5						2376	10781	-
19	Nedeterminate			2								2	-
20	TOTAL general	62	12961	53	683	93	10	9	2	20	2376	16269	-

X = denari din tezaurul de la Banatska Palanka și Feldioara

Tabelul 17

**STRUCTURA TEZAURELOR DESCOPERITE ÎN CASTRELE
AUXILIARE DIN DACIA
REPARTIZARE NUMERICĂ ȘI PROCENTUALĂ PE EMITENȚI**

Nr. crt.	Emitent	Număr de monede	%	Coef. intrare monede/an
1	M. Antonius	6	0,11	-
2	Augustus	1	0,02	0,02
3	Tiberius	3	0,05	0,13
4	Caligula	1	0,02	0,25
5	Claudius I	5	0,09	0,38
6	Nero	24	0,43	1,71
7	Galba	6	0,11	6,00
8	Otho	3	0,05	3,00
9	Vitellius	5	0,09	5,00
10	Vespasian	166	3,00	16,60
11	Titus	17	0,31	8,50
12	Domitian	39	0,70	2,60
13	Nerva	15	0,27	7,50
14	Traian	177	3,20	9,32
15	Hadrian	206	3,72	9,81
16	Antoninus Pius	286	5,17	12,43
17	Marcus Aurelius	306	5,53	16,11
18	Commodus	171	3,09	14,25
19	Cl. Albinus	29	0,52	7,25
20	Pertinax	9	0,16	9,00
21	Didius Iulianus	2	0,04	2,00
22	Septimius Severus	1060	19,15	58,89
23	Caracalla	392	7,08	65,33
24	Macrinus	25	0,45	25,00
25	Elagabal	735	13,28	183,75
26	Severus Alexander	850	15,36	65,38
27	Maximinus Thrax	87	1,57	29,00
28	Balbinus	4	0,07	4,00
29	Pupienus	1	0,02	1,00
30	Gordian III	745	13,46	124,17
31	Filip I	155	2,80	31,00
32	Traianus Decius	3	0,05	1,50
33	Treb.Gallus	1	0,02	0,50
34	Total monede determinate	5535	100,00	

Tabelul 18

**MONEDE DIN TEZAURE DESCOPERITE IN DACIA
ÎN CASTRE AUXILIARE ȘI DE LEGIUNE**

REPARTIZARE PROCENTUALĂ A NOMINALELOR

Nr. crt.	Nominal	Număr de monede în tezaure din castre auxiliare	%	Număr de monede în tezaure din castre de legiune	%
1	Aureus	62	0,38	-	-
2	D	12961	79,67	1067	31,33
3	Ds	53	0,33	-	-
4	Q	-	--	1	0,03
5	ANT	683	4,20	2327	68,32
6	HS	93	0,57	1	0,03
7	Dp	10	0,06	-	-
8	AS	9	0,06	1	0,03
9	Col	2	0,01	-	-
10	AE	20	0,12	-	-
11	Drahme	-	--	3	0,09
12	monede	2376	14,60	6	0,17
13	TOTAL	16269	100,00	3406	100,00

Tabelul 19

**MONEDE IZOLATE DESCOPERITE ÎN CASTRE AUXILIARE,
CASTRE DE LEGIUNE ȘI AȘEZĂRI CIVILE DIN DACIA
REPARTIZARE NUMERICĂ ȘI PROCENTUALĂ PE EMITENȚI**

Nr. crt.	Emitent	Castre auxiliare Dacia			Castre de legiune Dacia			Așezări civile Dacia		
		Număr monede	%	Coef. intrare monede/an	Număr monede	%	Coef. intrare monede/an	Număr monede	%	Coef. intrare monede/an
1	Rep. Romană	29	0,67		8	0,23		31	2,44	
2	M. Antonius	29	0,67		10	0,28		4	0,31	
3	Augustus	20	0,46	0,49	28	0,79	0,68	1	0,08	0,02
4	Tiberius	14	0,32	0,61	13	0,37	0,57	5	0,39	0,22
5	Caligula	2	0,05	0,50	4	0,11	1,00	1	0,08	0,25
6	Claudius I	9	0,21	0,69	3	0,08	0,23	3	0,24	0,23
7	Nero	23	0,53	1,64	12	0,34	0,86	12	0,94	0,86
8	Galba	5	0,12	5,00	4	0,11	4,00			
9	Otho	4	0,09	4,00	7	0,20	7,00			
10	Vitellius	1	0,02	1,00	8	0,23	8,00			
11	Vespasian	91	2,11	9,10	51	1,44	5,10	7	0,55	0,70
12	Titus	20	0,46	10,00	12	0,34	6,00	6	0,47	3,00
13	Domitian	76	1,76	5,07	57	1,61	3,80	15	1,18	1,00
14	Nerva	26	0,60	13,00	13	0,37	6,50	5	0,39	2,50
15	Traian	463	10,73	24,37	180	5,09	9,47	229	18,00	12,05
16	Hadrian	448	10,38	21,33	234	6,62	11,14	271	21,31	12,90
17	Antoninus Pius	468	10,84	20,35	359	10,15	15,61	199	15,64	8,65
18	Marcus Aurelius	246	5,70	12,95	264	7,46	13,89	104	8,18	5,47
19	Commodus	98	2,27	8,17	88	2,49	7,33	31	2,44	2,58

20	Pertinax				1	0,03	1,00			
21	Didius Iulianus	1	0,02	1,00	1	0,03	1,00	5	0,39	5,00
22	Cl. Albinus	4	0,09	1,00	6	0,17	1,50	1	0,08	0,25
23	Septimius Severus	491	11,37	27,28	502	14,19	27,89	75	5,90	4,17
24	Caracalla	127	2,94	21,17	155	4,38	25,83	20	1,57	3,33
25	Macrinus	7	0,16	7,00	9	0,25	9,00	3	0,24	3,00
26	Elagabal	135	3,13	33,75	169	4,78	42,25	28	2,20	7,00
27	Severus Alexander	400	9,27	30,77	470	13,29	36,15	96	7,55	7,38
28	Maximinus Thrax	26	0,60	8,67	37	1,05	12,33	1	0,08	0,33
29	Pupienus				3	0,08	3,00			
30	Gordianus III	137	3,17	22,83	219	6,19	36,50	38	2,99	6,33
31	Filip I	221	5,12	44,20	287	8,11	57,40	40	3,14	8,00
32	Traianus Decius	24	0,56	12,00	75	2,12	37,50	9	0,71	4,50
33	Treb. Gallus	31	0,72	15,50	68	1,92	34,00	4	0,31	2,00
34	Aemilianus	3	0,07	3,00	3	0,08	3,00			
35	Valerianus	12	0,28	1,71	98	2,77	14,00	4	0,31	0,57
36	Gallienus	49	1,14	6,13	25	0,71	3,13	5	0,39	0,63
37	Postumus				1	0,03	1,00			
38	Tetricus II	2	0,05	0,67	1	0,03	0,33			
39	Claudius II	13	0,30	6,50	14	0,40	7,00			
40	Quintillus				1	0,03	1,00			
41	Victorinus	1	0,02	1,00	1	0,03	1,00			
42	V. N. Quintus	1	0,02	1,00						
43	Aurelianus	72	1,67	14,40	19	0,54	3,80			
44	Nedeterminate	488	11,30		17	0,48		19	1,49	
45	Total	4317	100,00		3537	100,00		1272	100,00	

Tabelul 20

**MONEDE IZOLATE DESCOPERITE ÎN DACIA ÎN CASTRE
AUXILIARE, DE LEGIUNE ȘI ÎN AȘEZĂRI CIVILE
REPARTIZARE PROCENTUALĂ A NOMINALELOR**

Nr. crt.	Nominal	Castre auxiliare Dacia		Castre de legiune Dacia		Așezări civile Dacia	
		Număr monede	%	Număr monede	%	Număr monede	%
1	Aureus	28	0,65	2	0,06	1	0,08
2	D	1428	33,08	1770	50,04	260	20,44
3	Dfals	163	3,78				0,00
4	Ds	163	3,78	49	1,39	60	4,72
5	Db	48	1,11			1	0,08
6	Dhib	3	0,07				
7	Dbarb	1	0,02				
8	Q	9	0,21	4	0,11		
9	ANT	308	7,13	496	14,02	29	2,28
10	HS	349	8,08	178	5,03	202	15,88
11	HS fals	1	0,02			1	0,08
12	Dp	232	5,37	76	2,15	161	12,66
13	AS	556	12,88	133	3,76	445	34,98
14	AS fals					2	0,16
14	Semis	8	0,19	7	0,20		
15	Quadrans	5	0,12			2	0,16
16	col	84	1,95	31	0,88	46	3,62
17	PD	107	2,48	74	2,09	35	2,75
18	PMS COLVIM	70	1,62	32	0,90	17	1,34
19	AE	234	5,42	484		6	0,47
20	Alte AR	4	0,09	103	2,91	4	0,31
21	Monede	516	11,95	98	2,77		
22	TOTAL	4317	100,00	3537	100,00	1272	100,00

Tabelul 21

**MONEDE IZOLATE DESCOPERITE ÎN DACIA ȘI PANNONIA
SUPERIOR ÎN CASTRE AUXILIARE,
DE LEGIUNE ȘI ÎN AȘEZĂRI CIVILE**

REPARTIZARE NUMERICĂ ȘI PROCENTUALĂ PE EMITENȚI

Nr. crt.	Emitent	Castre auxiliare Dacia			Castre auxiliare Pannonia Superior		
		Număr monede	%	Coef. intrare monede / an	Număr monede	%	Coef. intrare monede / an
1	Traian	463	11,67	24,37	25	9,23	1,32
2	Hadrian	448	11,29	21,33	33	12,18	1,57
3	Antoninus Pius	468	11,79	20,35	42	15,5	1,83
4	Marcus Aurelius	246	6,2	12,95	28	10,33	1,47
5	Commodus	98	2,47	8,17	5	1,85	0,42
6	Pertinax			0,00			0,00
7	Didius Iulianus	1	0,03	1,00			0,00
8	Cl. Albinus	4	0,1	1,00			0,00
9	Pescennius Niger			0,00			0,00
10	Septimius Severus	491	12,37	27,28	22	8,17	1,22
11	Caracalla	127	3,2	21,17	4	1,48	0,67
12	Macrinus	7	0,18	7,00	2	0,74	2,00
13	Elagabal	135	3,4	33,75	12	4,43	3,00
14	Severus Alexander	400	10,08	30,77	21	7,75	1,62
15	Maximinus Thrax	26	0,66	8,67	2	0,74	0,67

CIRCULAȚIA MONETARĂ
ÎN CASTRELE DE TRUPE AUXILIARE DIN PROVINCIA DACIA

Nr. crt.	Castre de legiune Dacia			Castre de legiune Pannonia Superior			Așezări civile Dacia			Așezări civile Pannonia Superior		
	Nu- măr mo- nede	%	Coef. intrare monede / an	Nu- măr mone- de	%	Coef. intrare monede / an	Nu- măr mo- nede	%	Coef. intrare monede / an	Nu- măr mo- nede	%	Coef. intrare monede / an
1	180	5,44	9,47	247	4,54	13,00	229	19,37	12,05	24	3,33	1,26
2	234	7,07	11,14	350	6,44	16,67	271	22,93	12,90	42	5,83	2,00
3	359	10,86	15,61	500	9,19	21,74	199	16,84	8,65	54	7,49	2,35
4	264	7,99	13,89	498	9,16	26,21	104	8,80	5,47	47	6,52	2,47
5	88	2,66	7,33	141	2,59	11,75	31	2,62	2,58	12	1,66	1,00
6	1	0,03	1,00	4	0,07	4,00						
7	1	0,03	1,00	2	0,04	2,00	5	0,42	5,00			
8	6	0,18	1,50	7	0,13	1,75	1	0,08	0,25			
9			0,00	6	0,11	6,00		0,00	0,00			
10	502	15,18	27,89	327	6,01	18,17	75	6,35	4,17	28	3,88	1,56
11	155	4,69	25,83	230	4,23	38,33	20	1,69	3,33	4	0,55	0,67
12	9	0,27	9,00	10	0,18	10,00	3	0,25	3,00			
13	169	5,11	42,25	229	4,21	57,25	28	2,37	7,00	12	1,66	3,00
14	470	14,22	36,15	502	9,23	38,62	96	8,12	7,38	41	5,69	3,15
15	37	1,12	12,33	64	1,18	21,33	1	0,08	0,33	5	0,69	1,67

Nr. crt.	Emitent	Castre auxiliare Dacia			Castre auxiliare Pannonia Superior		
		Număr monede	%	Coef. intrare monede / an	Număr monede	%	Coef. intrare monede / an
16	Pupienus						
17	Balbinus						
18	Gordianus III	137	3,45	22,83	6	2,21	1,00
19	Filip I	221	5,57	44,20	10	3,69	2,00
20	Traianus Decius	24	0,6	12,00	8	2,95	4,00
21	Treb. Gallus	31	0,78	15,50	2	0,74	1,00
22	Aemilianus	3	0,08	3,00			
23	Valerianus I	12	0,3	1,71	1	0,37	0,14
24	Gallienus	49	1,23	6,13	17	6,27	2,13
25	Regalianus						
26	Postumus						
27	Tetricus I	2	0,05	0,67			
28	Claudius II	13	0,33	6,50	14	5,17	7,00
29	Quintillus						
30	Victorinus	1	0,03	1,00			
31	V.N. Quintus	1	0,03	1,00			
32	Aurelianus	72	1,81	14,40	17	6,27	3,40
33	Nedeterminate	488	12,3				
	Total	3968	100		271	100	

CIRCULAȚIA MONETARĂ
ÎN CASTRELE DE TRUPE AUXILIARE DIN PROVINCIA DACIA

Nr. crt.	Castre de legiune Dacia			Castre de legiune Pannonia Superior			Așezări civile Dacia			Așezări civile Pannonia Superior		
	Nu- măr mo- nede	%	Coef. intrare mone- de / an	Nu- măr mone- de	%	Coef. intrare monede / an	Nu- măr mo- nede	%	Coef. intrare monede / an	Nu- măr mo- nede	%	Coef. intrare monede / an
16				3	0,06	3						
17	3	0,09	3,00	2	0,04	2,00						
18	219	6,62	36,50	228	4,19	38,00	38	3,21	6,33	16	2,22	2,67
19	287	8,68	57,40	247	4,54	49,40	40	3,38	8,00	15	2,08	3,00
20	75	2,27	37,50	108	1,99	54,00	9	0,76	4,50	3	0,42	1,50
21	68	2,06	34,00	94	1,73	47,00	4	0,34	2,00	4	0,55	2,00
22	3	0,09	3,00	5	0,09	5,00				33	4,58	33,00
23	98	2,96	14,00	77	1,42	11,00	4	0,34	0,57			
24	25	0,76	3,13	610	11,22	76,25	5	0,42	0,63	145	20,11	18,13
25				29	0,53	29,00						
26	1	0,03	1,00	5	0,09	5,00				2	0,28	
27	1	0,03	0,33	1	0,02	0,33				13	1,80	4,33
28	14	0,42	7,00	384	7,06	192,00				74	10,26	37,00
29	1	0,03	1,00	31	0,57	31,00				3	0,42	
30	1	0,03	1,00	14	0,26	14,00						
31												
32	19	0,57	3,80	483	8,88	96,60				144	19,97	28,80
33	17	0,51					19	1,61				
	3308	100		5438	100		1182	100		721	100	

Tabelul 22

**MONEDE IZOLATE DESCOPERITE ÎN DACIA ȘI PANNONIA
SUPERIOR ÎN CASTRE AUXILIARE,
DE LEGIUNE ȘI ÎN AȘEZĂRI CIVILE**

REPARTIZARE PROCENTUALĂ A NOMINALELOR

Nr. crt.	Nominal	Castre auxiliare Dacia		Castre auxiliare Pannonia Superior		Castre de legiune Dacia	
		Număr monede	%	Număr monede	%	Număr monede	%
1	Aureus	7	0,18	3	1,11	2	0,06
2	D	1257	31,68	60	22,14	1623	49,08
3	Dfals	139	3,50				
4	Ds	156	3,93	6	2,21	49	1,48
5	Db	48	1,21				
6	Dhib	3	0,08				
7	Dbarb	1	0,03				
8	Q	9	0,23			4	0,12
9	ANT	308	7,76	54	19,93	496	15,00
10	HS	336	8,47	53	19,56	178	5,38
11	HS fals	1	0,03	2	0,74		
12	Dp	209	5,27	25	9,23	76	2,30
13	Dp fals	0	0,00				
14	AS	490	12,35	51	18,82	127	3,84
15	AS fals	0	0,00				
16	Semis	5	0,13			7	0,21
17	Quadrans	4	0,10				
18	AE	199	5,02			419	12,67
19	col	83	2,09			31	0,94
20	PD	107	2,70			74	2,24
21	PMSCOLVIM	70	1,76	17	6,27	32	0,97
22	Alte AE	29	0,73				
23	Alte AR	4	0,10			103	3,11
24	Monede	503	12,68			86	2,60
	TOTAL	3968	100,00	271	100,00	3307	100,00

CIRCULAȚIA MONETARĂ
ÎN CASTRELE DE TRUPE AUXILIARE DIN PROVINCIA DACIA

Nr. crt.	Castre de legiune Pannonia Superior		Așezări civile Dacia		Așezări civile Pannonia Superior	
	Număr monede	%	Număr monede	%	Număr monede	%
1	6	0,11			2	0,28
2	1040	19,12	212	17,94	91	12,62
3						
4	337	6,20	56	4,74		
5	20	0,37	1	0,08		
6						
7						
8	31	0,57			1	0,14
9	1927	35,44	29	2,45	429	59,50
10	546	10,04	200	16,92	58	8,04
11	185	3,40	1	0,08		
12	299	5,50	157	13,28	27	3,74
13	3	0,06				
14	574	10,56	417	35,28	54	7,49
15	73	1,34	2	0,17		
16	1	0,02				
17	1	0,02	2	0,17		
18	12	0,22				
19	125	2,30	46	3,89		
20	19	0,35	35	2,96		
21	231	4,25	17	1,44		
22			3	0,25		
23	8	0,15	4	0,34		
24					59	8,18
	5438	100,00	1182	100,00	721	100,00

**COEFICIENTUL INTRĂRI DE MONEDE/AN DE DOMNIE
TABELE PE SITURI**

Tabelul 23. Bivolari

Emitent	Nr.de monede	Coeficient monede/ani de domnie
Vespasian	1	0,1
Traian	2	0,11
Hadrian	5	0,24
Ant.Pius	4	0,17
Commodus	1	0,08
Septimius Severus	3	0,17
Caracalla	2	0,33
Gordian III	1	0,11
Total	19	

Tabelul 24. Boița

Emitent	Nr.de monede	Coeficient monede/ani de domnie
Ant.Pius	9	0,39
M. Aurelius	5	0,26
Commodus	3	0,25
Septimius Severus	1	0,06
Severus Alexander	2	0,15
Total	20	

Tabelul 25. Bologa

Emitent	Nr.de monede	Coeficient monede/ani de domnie
Nero	4	0,29
Otho	1	1
Vespasian	1	0,1
Domitian	1	0,07
Traian	7	0,37
Hadrian	4	0,19
Ant.Pius	6	0,26
M. Aurelius	1	0,06
Septimius Severus	2	0,11

CIRCULATIA MONETARĂ
ÎN CASTRELE DE TRUPE AUXILIARE DIN PROVINCIA DACIA

Elagabal	1	0,25
Severus Alexander	3	0,23
Filip Arabul	1	0,20
Total	32	

Tabelul 26. Brâncovenești

Emitent	Nr.de monede	Coeficient monede/ani de domnie
Hadrian	2	0,10
Ant.Pius	2	0,09
Commodus	1	0,08
Septimius Severus	2	0,11
Caracalla	2	0,33
Gordian III	1	0,17
Filip Arabul	1	0,20
Total	11	

Tabelul 27. Buciumi

Emitent	Nr.de monede	Coeficient monede/ani de domnie
Augustus	1	0,02
Tiberius	2	0,09
Claudius I	3	0,23
Nero	4	0,29
Galba	2	2
Vespasian	15	1,5
Titus	1	0,5
Domitian	14	0,93
Nerva	2	1
Traian	70	3,68
Hadrian	31	1,48
Ant.Pius	29	1,26
M. Aurelius	19	1
Commodus	6	0,5
Septimius Severus	27	1,5
Diadumenian	1	1
Elagabal	7	1,75
Severus Alexander	14	1,08

Max. Thrax	1	0,33
Gordian III	7	1,16
Filip Arabul	5	1
Total	261	

Tabelul 28. Bumbesti

Emitent	Nr.de monede	Coefficient monede/ani de domnie
Vespasian	1	0,1
Traian	2	0,11
Hadrian	2	0,10
Ant.Pius	4	0,17
M. Aurelius	2	0,11
Septimius Severus	5	0,28
Elagabal	1	0,25
Severus Alexander	2	0,15
Gordian III	1	0,17
Filip Arabul	1	0,20
Total	21	

Tabelul 29. Câmpulung – Muscel I

Emitent	Nr.de monede	Coefficient Monede/ani de domnie
Nerva	1	0,5
Traian	1	0,05
Hadrian	1	0,05
Commodus	1	0,08
Septimius Severus	6	0,33
Caracalla	4	0,67
Elagabal	1	0,25
Severus Alexander	5	0,38
Filip Arabul	1	0,20
Total	21	

Tabelul 30. Comalău

Emitent	Nr.de monede	Coeficient Monede/ani de domnie
Vespasian	1	0,1
Ant.Pius	1	0,04
M. Aurelius	4	0,21
Commodus	1	0,08
Septimius Severus	5	0,28
Elagabal	2	0,5
Severus Alexander	4	0,31
Filip Arabul	1	0,20
Total	19	

Tabelul 31. Cristești

Emitent	Nr.de monede	Coeficient monede/ani de domnie
Domitian	1	0,07
Traian	2	0,11
Hadrian	11	0,52
Ant.Pius	1	0,04
M. Aurelius	1	0,06
Elagabal	2	0,5
Severus Alexander	3	0,23
Gordian III	1	0,17
Filip Arabul	1	0,20
Aurelian	2	0,4
Total	25	

Tabelul 32. Drobeta-Turnu Severin

Emitent	Nr.de monede	Coeficient monede/ani de domnie
Augustus	9	0,22
Tiberius	2	0,09
Claudius I	1	0,08
Nero	1	0,07
Vespasian	1	0,1

Domitian	3	0,2
Traian	15	0,79
Hadrian	16	0,76
Ant.Pius	15	0,65
M. Aurelius	8	0,42
Commodus	5	0,42
Septimius Severus	9	0,50
Caracalla	4	0,67
Elagabal	3	0,75
Severus Alexander	40	3,08
Max. Thrax	2	0,67
Gordian III	19	3,17
Filip Arabul	22	4,40
Traianus Decius	9	4,5
Treb. Gallus	18	9
Aemilianus	1	1
Valerianus	3	0,43
Gallienus	27	3,38
Victorinus	1	0,5
Tetricus I(?)II(?)	1	0,5
Claudius II Gothicus	11	5,5
Aurelian	60	12
Total	306	

Tabelul 33. Enoșești

Emitent	Nr. de monede	Coefficient monede/ani de domnie
Nerva	2	1
Traian	3	0,16
Ant.Pius	1	0,04
Septimius Severus	2	0,11
Filip Arabul	1	0,20
Total	9	

Tabelul 34. Feldioara

Emitent	Nr. de monede	Coeficient monede/ani de domnie
Ant.Pius	1	0,04
Septimius Severus	1	0,06
Elagabal	1	0,25
Severus Alexander	3	0,23
Filip Arabul	3	0,60
Total	9	

Tabelul 35. Gherla

Emitent	Nr. de monede	Coeficient monede/ani de domnie
Caligula	1	0,25
Claudius I	1	0,08
Nero	1	0,07
Vespasian	3	0,3
Titus	1	0,5
Domitian	2	0,13
Nerva	1	0,5
Traian	37	1,95
Hadrian	38	1,81
Ant.Pius	34	1,48
M. Aurelius	21	1,11
Commodus	5	0,42
Cl. Albinus	1	1
Septimius Severus	32	1,78
Elagabal	6	1,5
Severus Alexander	16	1,23
Max. Thrax	1	0,33
Gordian III	5	0,83
Filip Arabul	13	2,60
Tetricus II	1	1
Gallienus	1	0,13
Aurelian	1	0,2
Total	222	

Tabelul 36. Gilău

Emitent	Nr. de monede	Coefficient monede/ani de domnie
Titus	1	0,5
Traian	1	0,05
Hadrian	6	0,29
Ant.Pius	1	0,04
Septimius Severus	2	0,11
Severus Alexander	1	0,08
Filip Arabul	5	1
Total	17	

Tabelul 37. Hoghiz

Emitent	Nr. de monede	Coefficient monede/ani de domnie
Vespasian	1	0,1
Traian	4	0,21
Hadrian	4	0,19
Ant.Pius	4	0,17
M. Aurelius	1	0,05
Septimius Severus	2	0,11
Severus Alexander	4	0,31
Gordian III	2	0,33
Filip Arabul	1	0,20
Total	23	

Tabelul 38. Ilișua

Emitent	Nr. de monede	Coefficient monede/ani de domnie
Augustus	3	0,07
Nero	1	0,07
Vespasian	12	1,2
Titus	3	1,5
Domitian	11	0,73
Nerva	2	1
Traian	63	3,32
Hadrian	67	3,19

CIRCULATIA MONETARĂ
ÎN CASTRELE DE TRUPE AUXILIARE DIN PROVINCIA DACIA

Ant.Pius	53	2,30
M. Aurelius	14	0,74
Commodus	10	0,83
Septimius Severus	53	2,94
Caracalla	8	1,33
Elagabal	7	1,75
Severus Alexander	28	2,15
Max. Thrax	2	0,67
Gordian III	10	1,67
Filip Arabul	28	5,60
Total	375	

Tabelul 39. Inlăceni

Emitent	Nr. de monede	Coefficient monede/ani de domnie
Hadrian	2	0,10
M. Aurelius	2	0,11
Septimius Severus	5	0,28
Severus Alexander	1	0,08
Gordian III	2	0,33
Filip Arabul	1	0,2
Total	13	

Tabelul 40. Jupa

Emitent	Nr. de monede	Coefficient monede/ani de domnie
Tiberius	1	0,04
Vespasian	2	0,2
Domitian	4	0,27
Nerva	2	1
Traian	19	1
Hadrian	18	0,86
Ant. Pius	13	0,57
M. Aurelius	1	0,05
Commodus	2	0,17
Septimius Severus	6	0,33
Caracalla	1	0,17

Severus Alexander	4	0,31
Max. Thrax	3	1
Gordian III	5	0,83
Filip Arabul	4	0,80
Trebonianus Gallus	3	1,5
Valerianus I	1	0,14
Gallienus	4	0,50
Aurelian	3	0,60
Total	96	

Tabelul 41. Mehadia

Emitent	Nr. de monede	Coefficient monede/ani de domnie
Augustus	1	0,02
Vespasian	1	0,1
Titus	1	0,5
Domitian	4	0,27
Traian	14	0,74
Hadrian	9	0,47
Ant. Pius	8	0,35
M. Aurelius	3	0,16
Commodus	2	0,17
Septimius Severus	13	0,72
Caracalla	4	0,67
Elagabal	6	1,50
Severus Alexander	19	1,46
Max. Thrax	4	1,33
Gordian III	6	1
Filip Arabul	13	2,60
Traianus Decius	3	1,50
Treb. Gallus/Volusian	2	1
Valerianus I	3	0,43
Gallienus	5	0,63
Claudius II	1	0,5
Aurelian	2	0,40
Total	124	

Tabelul 42. Moigrad – POROLISSVM – Castrul de pe “Pomet”

Emitent	Nr. de monede	Coeficient monede/ani de domnie
Augustus	4	0,10
Tiberius	2	0,09
Caligula	1	0,25
Claudius I	2	0,15
Nero	5	0,36
Otho	1	1
Galba	2	2
Vitellius	1	1
Vespasian	35	3,5
Titus	5	2,5
Domitian	26	1,73
Nerva	11	5,5
Traian	129	6,79
Hadrian	135	6,43
Ant.Pius	150	6,52
M. Aurelius	109	5,74
Commodus	32	2,67
Cl. Albinus	3	3
Septimius Severus	181	10,06
Caracalla	59	9,83
Macrinus	1	1
Elagabal	54	13,50
Severus Alexander	120	9,23
Max. Thrax	8	2,67
Gordian III	34	5,67
Filip Arabul	66	13,20
Traianus Decius	9	4,5
Trebonianus Gallus	2	1
Valerianus I	2	0,29
Claudius II	1	0,5
Gallienus	1	0,12
Aurelian	1	0,20
Total	1192	

Tabelul 43. Moigrad – POROLISSVM – Statio portorii

Emitent	Nr. de monede	Coefficient monede/ani de domnie
Tiberius	1	0,04
Nero	1	0,07
Vespasian	1	0,1
Titus	1	0,5
Domitian	3	0,2
Traian	13	0,68
Hadrian	7	0,33
Ant.Pius	9	0,39
M. Aurelius	2	0,11
Commodus	5	0,42
Septimius Severus	14	0,78
Caracalla	2	0,33
Elagabal	2	0,5
Severus Alexander	4	0,31
Gordian III	2	0,33
Total	67	

Tabelul 44. Moigrad – POROLISSVM – Dolichenum

Emitent	Nr. de monede	Coefficient monede/ani de domnie
Vespasian	1	0,10
Domitian	1	0,07
Traian	5	0,26
Hadrian	6	0,29
Ant.Pius	8	0,35
M. Aurelius	3	0,16
Commodus	1	0,08
Septimius Severus	19	1,06
Caracalla	2	0,33
Severus Alexander	2	0,15
Filip Arabul	1	0,2
Total	49	

Tabelul 45. Moigrad – POROLISSVM – Amfiteatrul roman

Emitent	Nr. de monede	Coefficient monede/ani de domnie
Traian	9	0,47
Hadrian	13	0,62
Ant.Pius	21	0,91
M. Aurelius	11	0,58
Commodus	3	0,25
Septimius Severus	21	1,17
Caracalla	5	0,83
Macrinus	1	1
Elagabal	2	0,5
Severus Alexander	7	0,54
Gordian III	1	0,17
Filip Arabul	1	0,20
Total	95	

Tabelul 46. Moigrad – POROLISSVM – Drumul roman

Emitent	Nr. de monede	Coefficient monede/ani de domnie
Vespasian	1	0,1
Traian	2	0,11
Hadrian	1	0,05
Ant.Pius	7	0,30
Caracalla	1	0,17
Elagabal	2	0,5
Severus Alexander	7	0,54
Filip Arabul	3	0,60
Traianus Decius	1	0,33
Aurelian	1	0,2
Total	26	

Tabelul 47. Odorheiu Secuiesc

Emitent	Nr. de monede	Coefficient monede/ani de domnie
Vespasian	3	0,3
Traian	3	0,16
Hadrian	6	0,29
Ant.Pius	6	0,26
Septimius Severus	1	0,06
Filip Arabul	1	0,20
Total	20	

Tabelul 48. Olteni

Emitent	Nr. de monede	Coefficient monede/ani de domnie
Tiberius	1	0,04
Domitian	2	0,13
Traian	7	0,37
Ant.Pius	2	0,09
Septimius Severus	1	0,06
Elagabal	2	0,5
Severus Alexander	2	0,15
Total	17	

Tabelul 49. Orșova

Emitent	Nr. de monede	Coefficient monede/ani de domnie
Augustus	2	0,05
Tiberius	3	0,13
Vespasian	5	0,5
Nerva	1	0,5
Traian	6	0,32
Hadrian	10	0,48
Ant.Pius	6	0,26
M. Aurelius	5	0,26
Commodus	2	0,17
Septimius Severus	8	0,44
Caracalla	2	0,33

CIRCULATIA MONETARĂ
ÎN CASTRELE DE TRUPE AUXILIARE DIN PROVINCIA DACIA

Elagabal	5	1,25
Severus Alexander	13	1
Gordian III	5	0,83
Filip Arabul	8	1,60
Trebonianus Gallus	4	2
Valerianus I	4	0,57
Gallienus	3	0,38
Aurelian	1	0,20
Total	93	

Tabelul 50. Pojejena

Emitent	Nr. de monede	Coefficient monede/ani de domnie
Nero	1	0,07
Vespasian	1	0,1
Hadrian	2	0,10
Ant.Pius	3	0,13
Septimius Severus	2	0,11
Gordian III	1	0,17
Filip Arabul	3	0,60
Traianus Decius	1	0,5
Aemilian	2	2
Trebonianus Gallus	1	0,5
Valerianus I	1	0,14
Gallienus	1	0,13
Total	19	

Tabelul 51. Războieni

Emitent	Nr. de monede	Coefficient monede/ani de domnie
Traian	1	0,05
Ant.Pius	1	0,04
M. Aurelius	1	0,05
Commodus	1	0,08
Septimius Severus	1	0,06
Caracalla	2	0,33
Severus Alexander	1	0,08
Total	8	

Tabelul 52. Râșnov

Emitent	Nr. de monede	Coefficient monede/ani de domnie
Otho	1	1
Galba	1	1
Titus	1	0,5
Domitian	1	0,07
Nerva	1	0,5
Traian	5	0,26
Hadrian	2	0,10
Ant.Pius	5	0,22
Septimius Severus	1	0,06
Severus Alexander	5	0,38
Total	23	

Tabelul 53. Reșca

Emitent	Nr. de monede	Coefficient monede/ani de domnie
Hadrian	1	0,05
Ant.Pius	2	0,09
M. Aurelius	2	0,11
Septimius Severus	2	0,11
Severus Alexander	2	0,15
Filip Arabul	2	0,4
Total	11	

Tabelul 54. Romita

Emitent	Nr. de monede	Coefficient monede/ani de domnie
Nerva	1	0,5
Traian	6	0,32
Hadrian	13	0,62
Ant.Pius	6	0,26
M. Aurelius	4	0,21
Commodus	5	0,42
Septimius Severus	7	0,39
Caracalla	1	0,17

CIRCULATIA MONETARĂ
ÎN CASTRELE DE TRUPE AUXILIARE DIN PROVINCIA DACIA

Macrinus	1	0,5
Elagabal	3	0,75
Severus Alexander	7	0,54
Gordian III	3	0,50
Filip Arabul	10	2
Total	67	

Tabelul 53. Sânpaul

Emitent	Nr. de monede	Coeficient monede/ani de domnie
Otho	1	1
Titus	1	0,5
Hadrian	2	0,10
M. Aurelius	1	0,05
Septimius Severus	1	0,06
Caracalla	3	0,50
Severus Alexander	1	0,08
Total	10	

Tabelul 56. Săpata de Jos

Emitent	Nr. de monede	Coeficient monede/ani de domnie
Commodus	1	0,08
Septimius Severus	1	0,06
Elagabal	1	0,25
Severus Alexander	7	0,54
Filip Arabul	1	0,20
Total	11	

Tabelul 57. Sighișoara

Emitent	Nr. de monede	Coeficient monede/ani de domnie
Tiberius	1	0,04
Nerva	1	0,5
Traian	4	0,21
Hadrian	5	0,24
Ant.Pius	5	0,22
M. Aurelius	2	0,11

Commodus	5	0,42
Septimius Severus	5	0,28
Elagabal	2	0,50
Severus Alexander	2	0,15
Filip Arabul	1	0,2
Total	33	

Tabelul 58. Slăveni

Emitent	Nr. de monede	Coeficient monede/ani de domnie
Claudius I	1	0,08
Nero	1	0,07
Traian	3	0,16
Hadrian	2	0,10
Ant.Pius	11	0,48
M. Aurelius	9	0,47
Commodus	1	0,08
Septimius Severus	22	1,22
Caracalla	8	1,33
Macrinus	3	1,5
Elagabal	17	4,25
Severus Alexander	48	3,69
Max. Thrax	5	0,60
Gordian III	18	3
Filip Arabul	15	3
Total	164	

Tabelul 59. Stolniceni

Emitent	Nr. de monede	Coeficient monede/ani de domnie
Claudius I	1	0,08
Traian	7	0,37
Hadrian	2	0,10
Ant.Pius	1	0,04
Septimius Severus	1	0,06
Severus Alexander	1	0,08
Gordian III	1	0,17
Total	14	

Tabelul 60. Urluieni II

Emitent	Nr. de monede	Coeficient monede/ani de domnie
Traian	1	0,05
Septimius Severus	9	0,50
Caracalla	2	0,33
Elagabal	2	0,5
Severus Alexander	7	0,54
Gordian III	1	0,17
Filip Arabul	1	0,20
Total	23	

Tabelul 61. Vărădia

Emitent	Nr. de monede	Coeficient monede/ani de domnie
Nero	1	0,07
Vespasian	1	0,10
Domitian	2	0,13
Traian	1	0,05
Gordian III	1	0,17
Filip Arabul	1	0,20
Total	7	

Tabelul 62. Veșel

Emitent	Nr. de monede	Coeficient monede/ani de domnie
Tiberius	1	0,04
Vespasian	1	0,1
Domitian	1	0,07
Nerva	1	0,5
Traian	4	0,21

Hadrian	10	0,48
Ant.Pius	9	0,39
M. Aurelius	5	0,26
Commodus	4	0,33
Septimius Severus	2	0,11
Caracalla	1	0,17
Elagabal	1	0,25
Severus Alexander	2	0,15
Gordian III	1	0,17
Total	43	

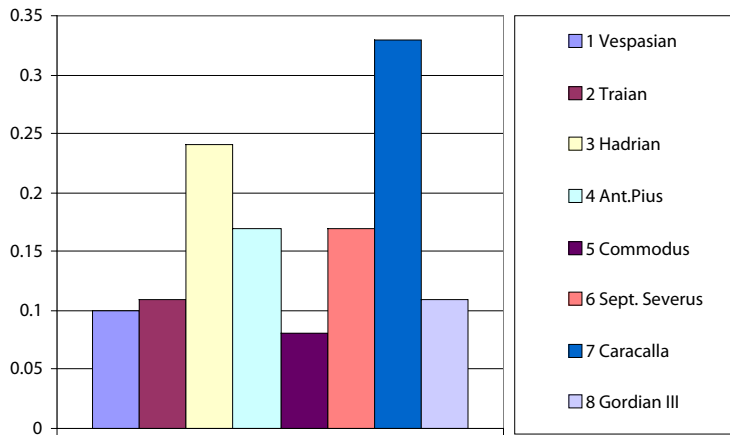
Tabelul 63. Zlatna

Emitent	Nr. de monede	Coefficient monede/ani de domnie
Nero	1	0,07
Traian	2	0,11
Ant.Pius	4	0,17
M. Aurelius	1	0,05
Septimius Severus	3	0,17
Gordian III	1	0,17
Filip Arabul	1	0,20
Total	13	

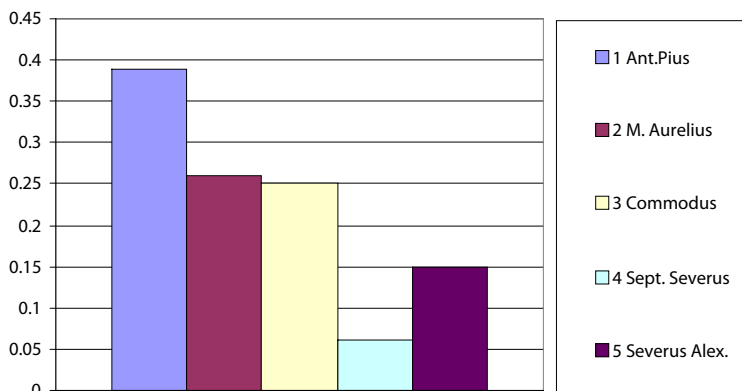
E. GRAFICE

COEFICIENTUL MONEDE/AN DE DOMNIE GRAFICE DE SITURI

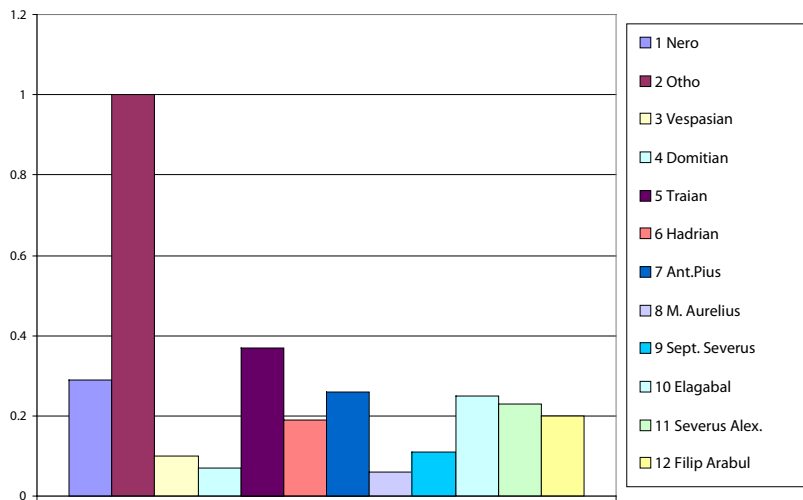
1. Bivolari

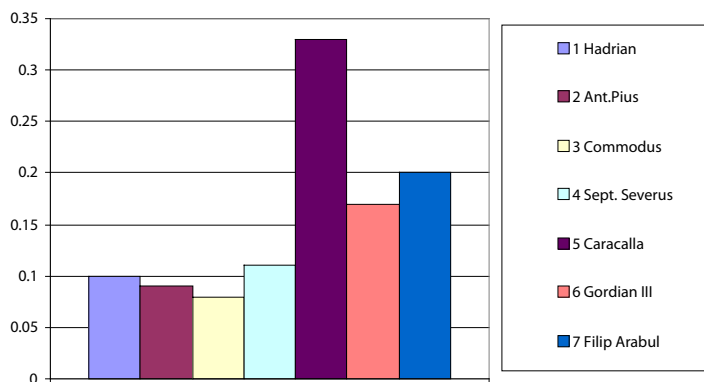
2. Boița

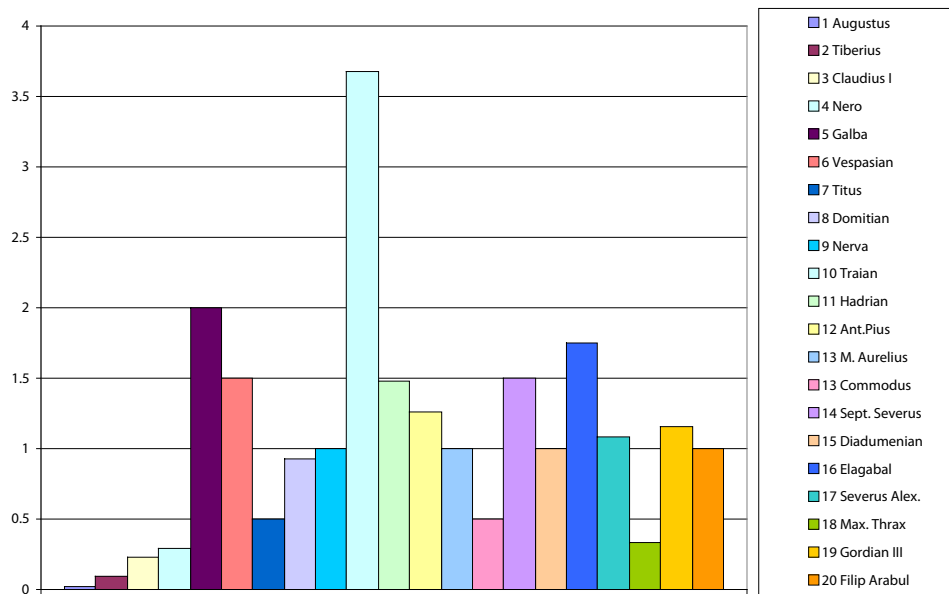
3. Bologa

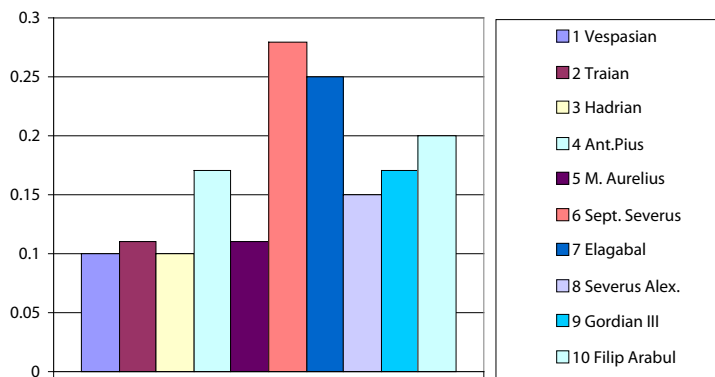
4. Brâncovenesti

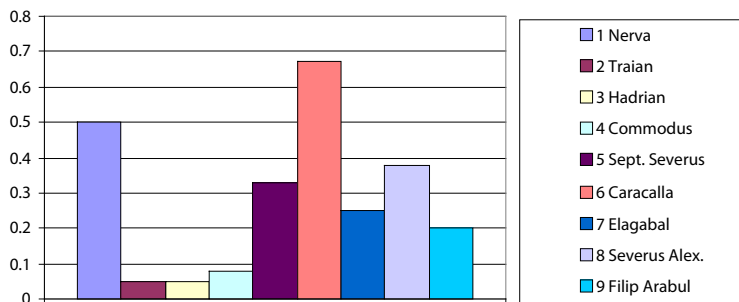
5. Buciumi

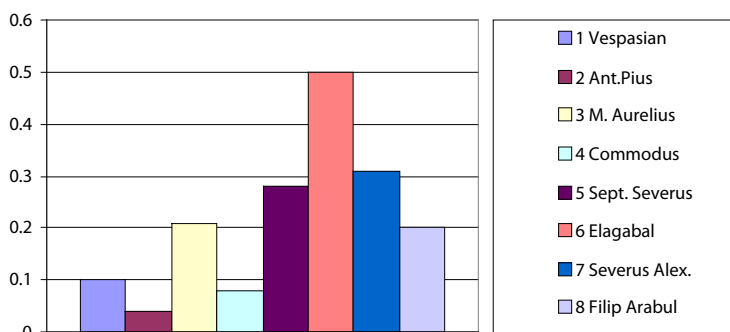
6. Bumbesti

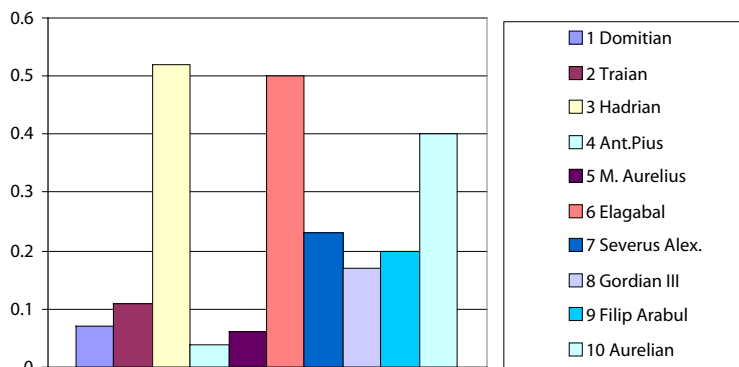
7. Câmpulung – Muscel I

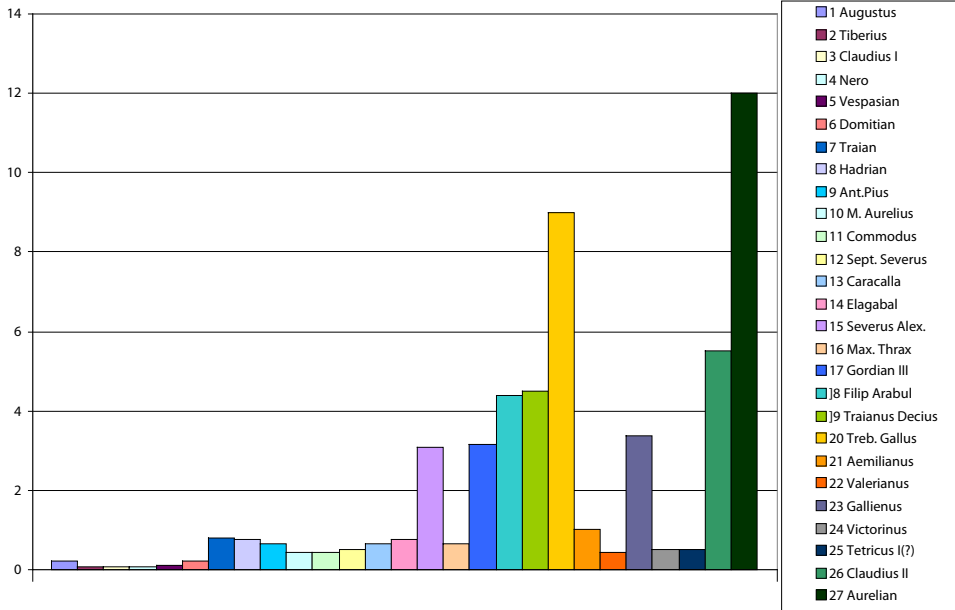
8. Comalău

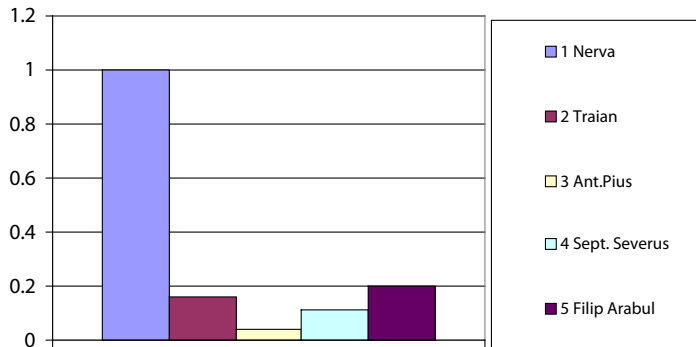
9. Cristești

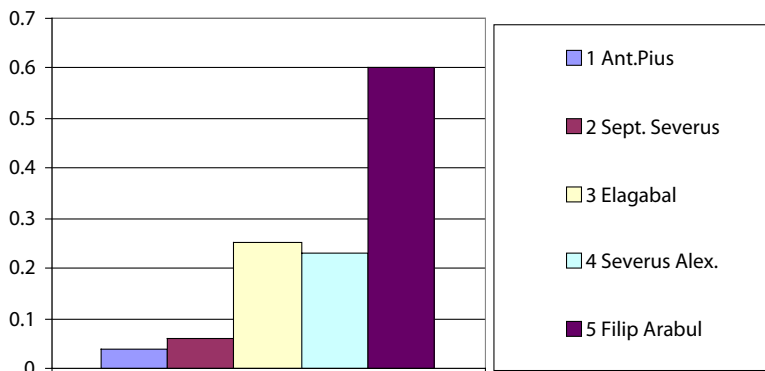
10. Drobeta

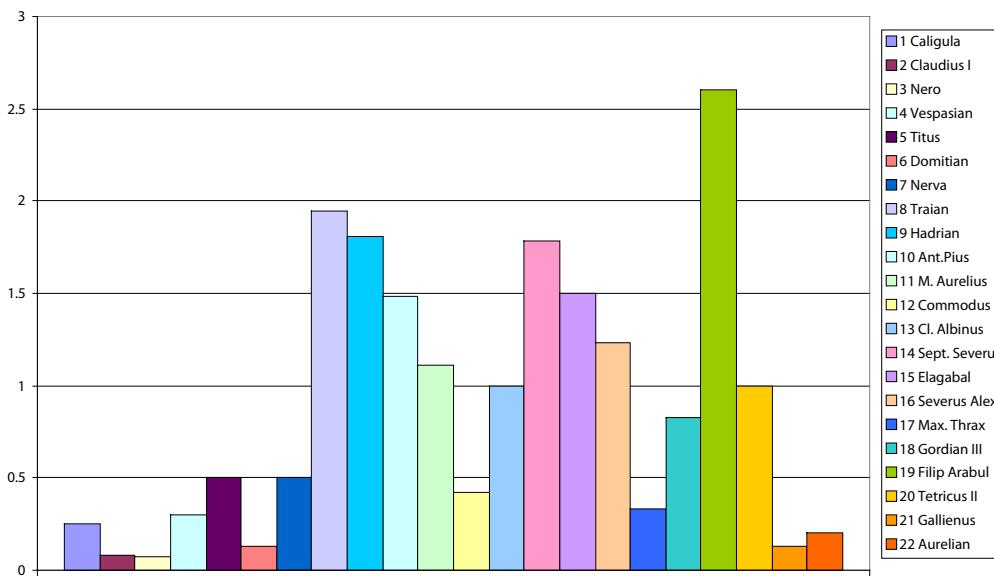
11. Enoșești

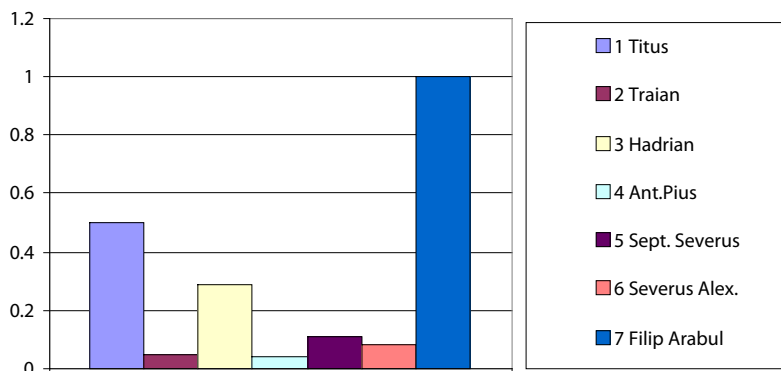
12. Feldioara

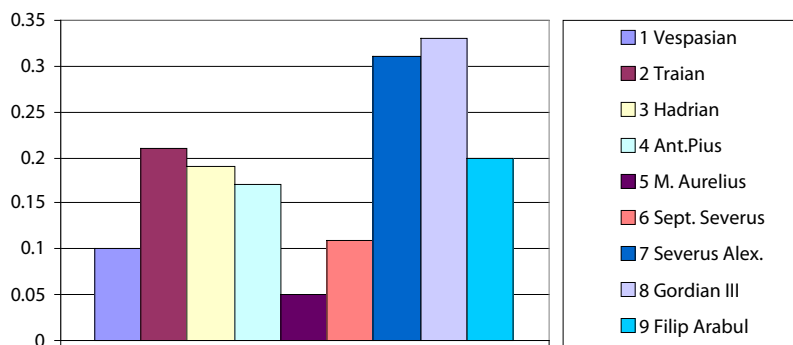
13. Gherla

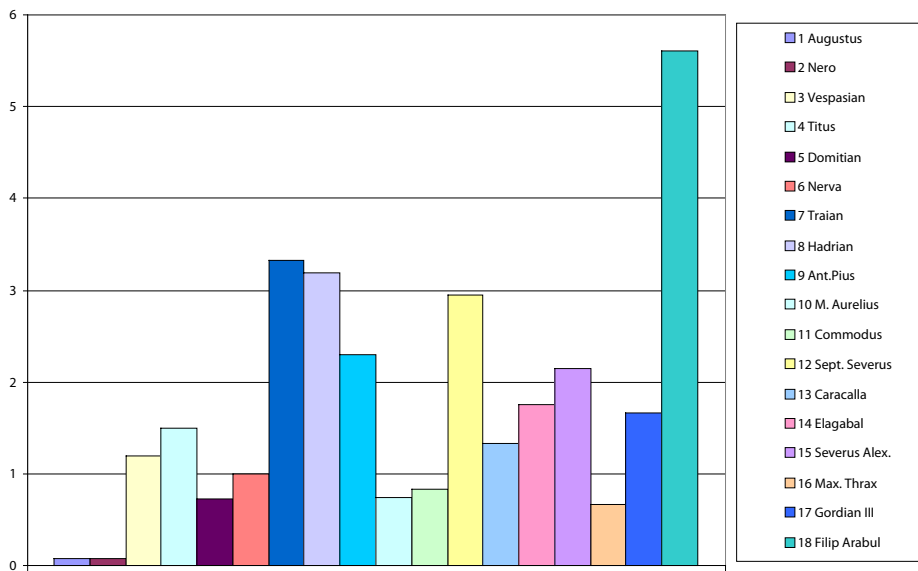
14. Gilău

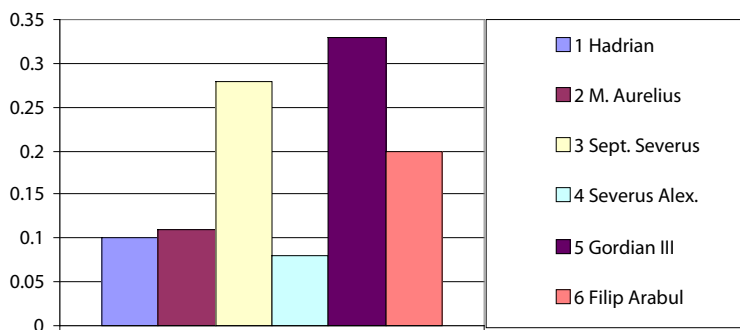
15. Hogniz

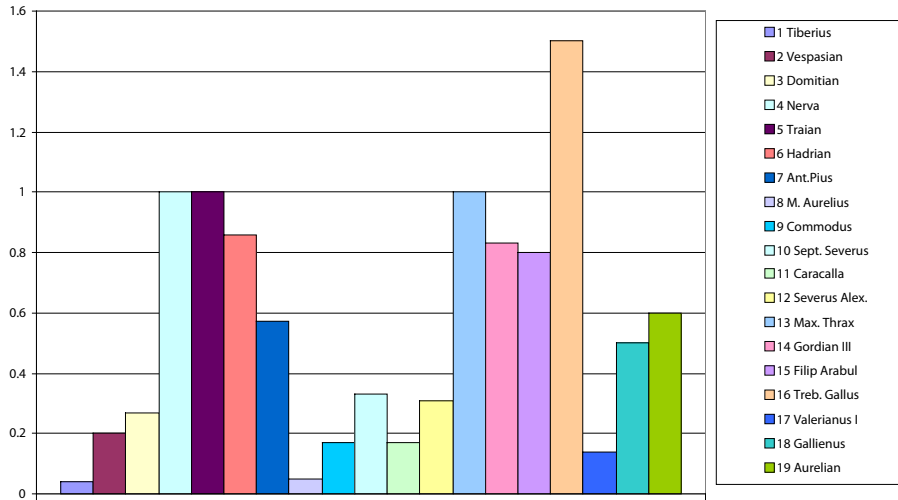
16. Ilișua

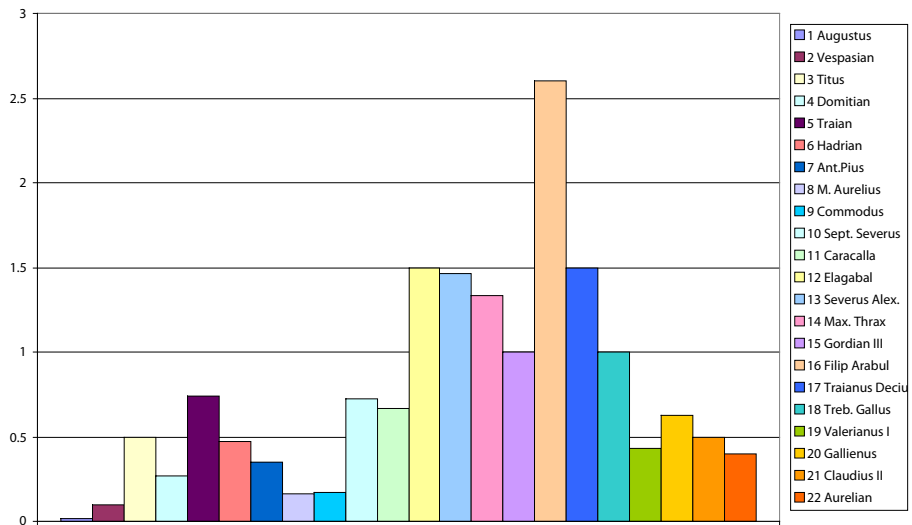
17. Inlăceni

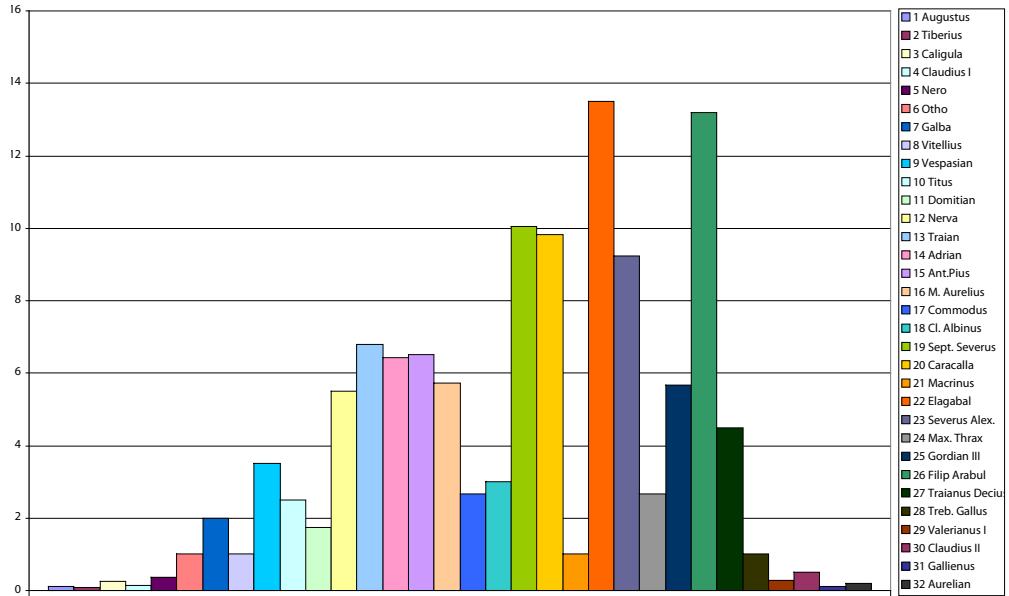
18. Jupa

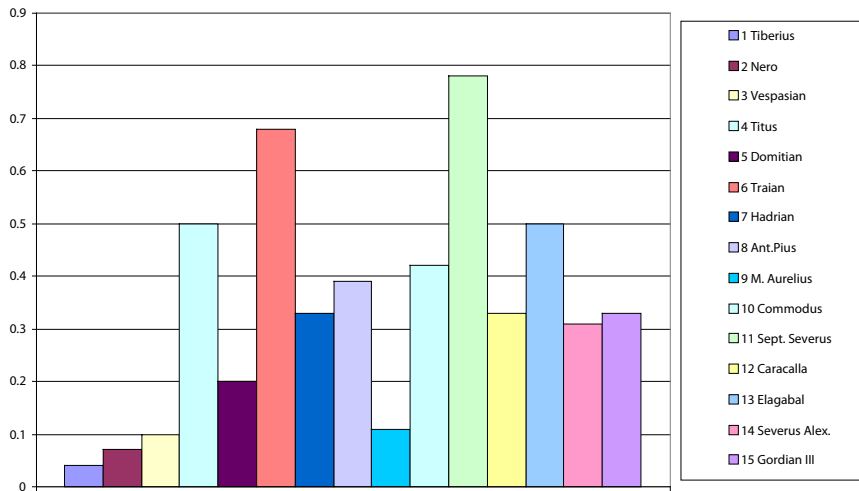
19. Mehadia

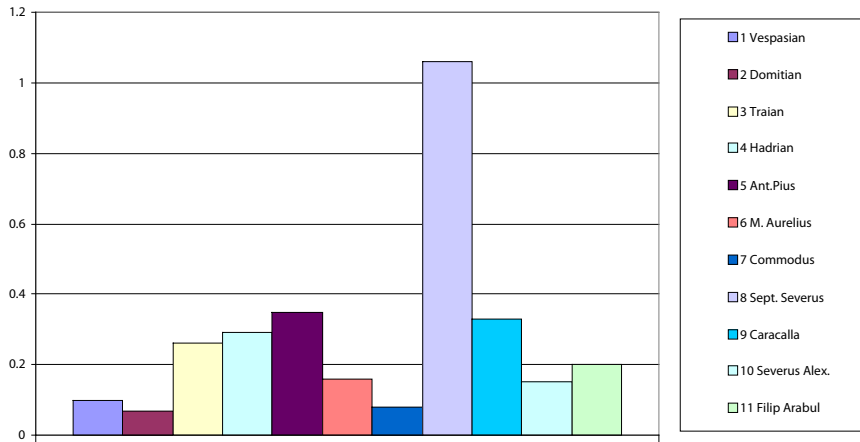
20. Moigrad – Pomet

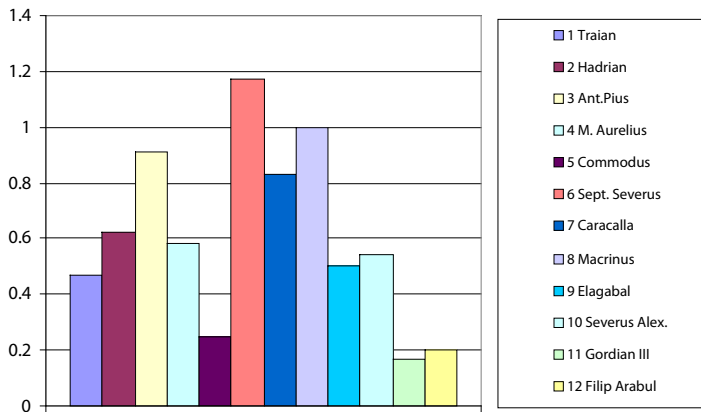
21. Moigrad – Vama Porolissvm

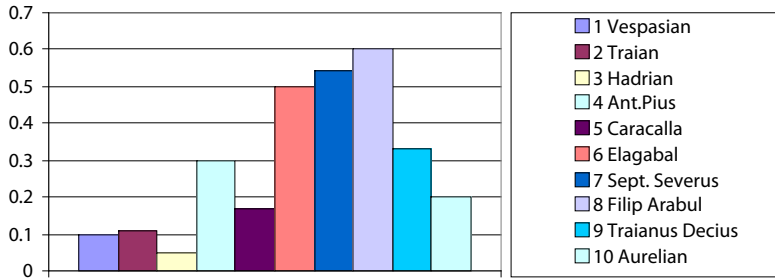
22. Moigrad -Dolichenvm

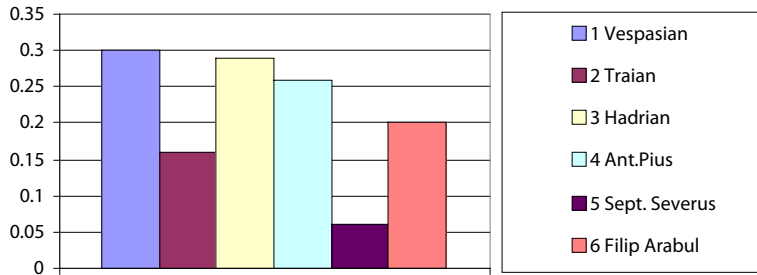
23. Moigrad – Amfiteatrul roman

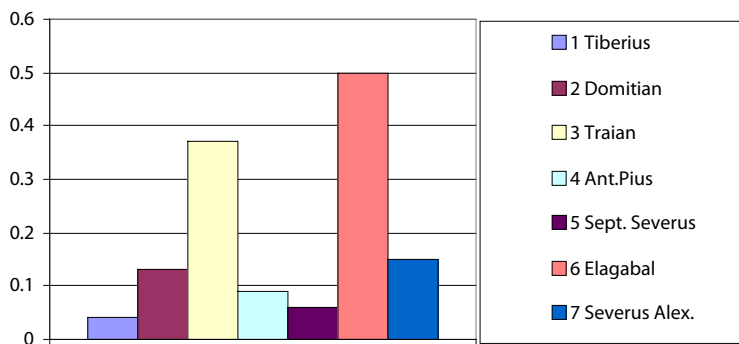
24. Moigrad – Drumul roman

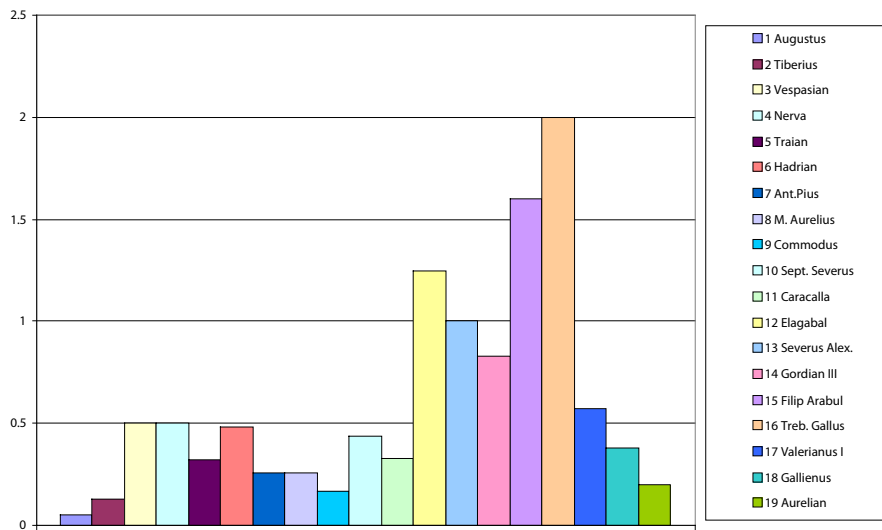
25. Odorheiu Secuiesc

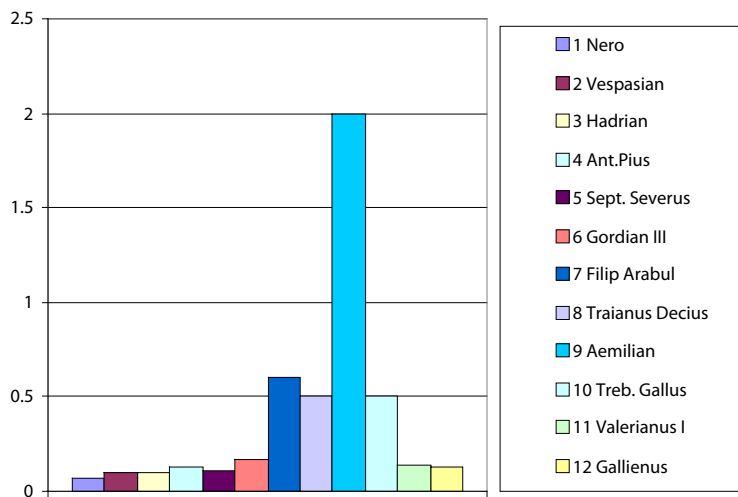
26. Olteni

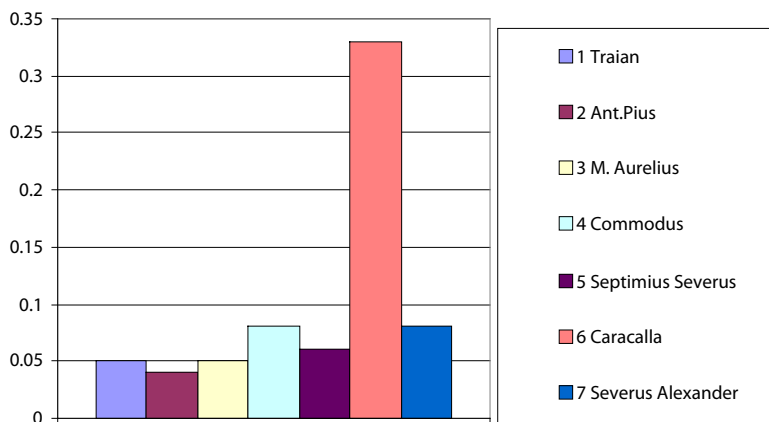
27. Orșova

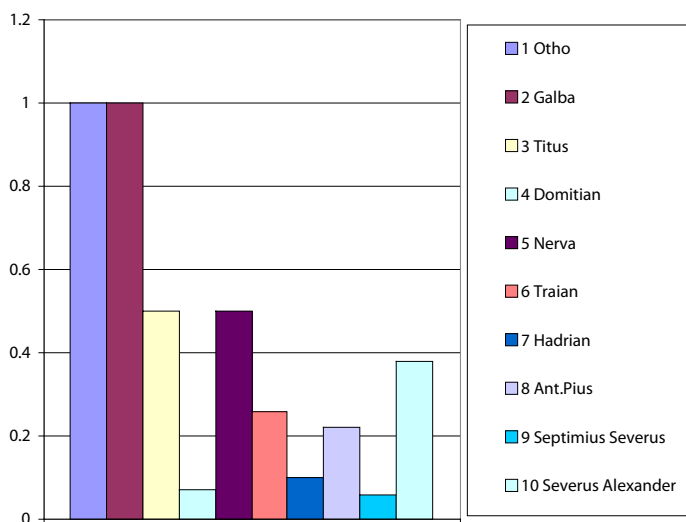
28. Pojejena

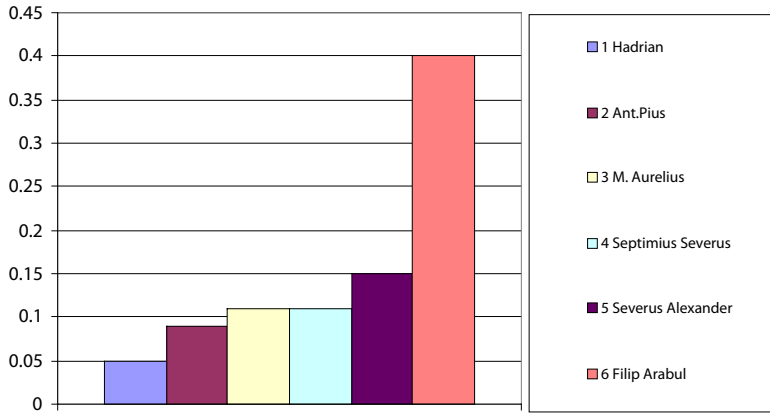
29. Războieni

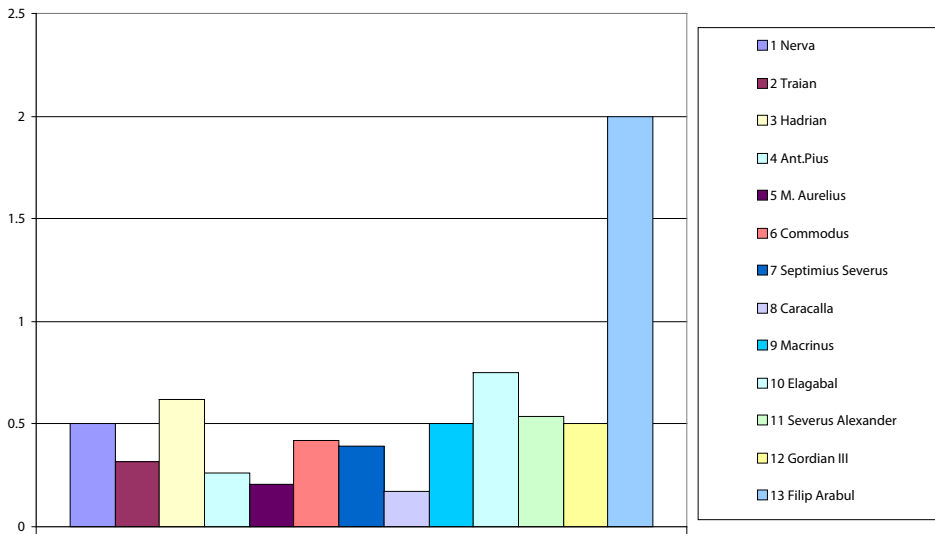
30. Râșnov

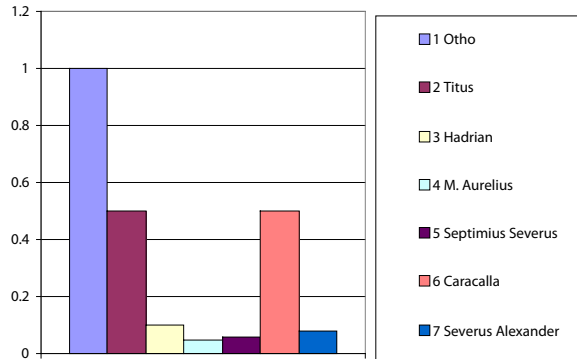
31. Reșca

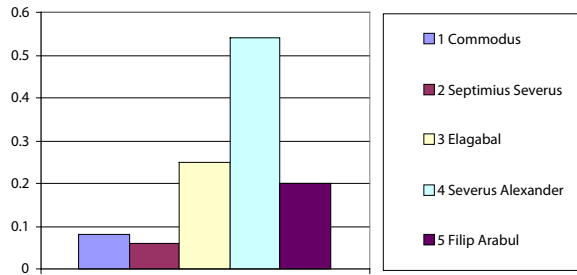
32. Romita

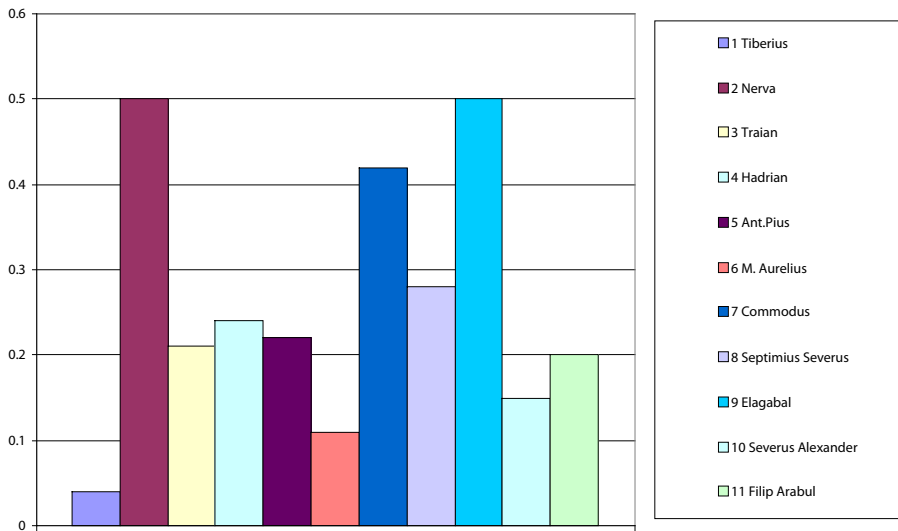
33. Sânpaul

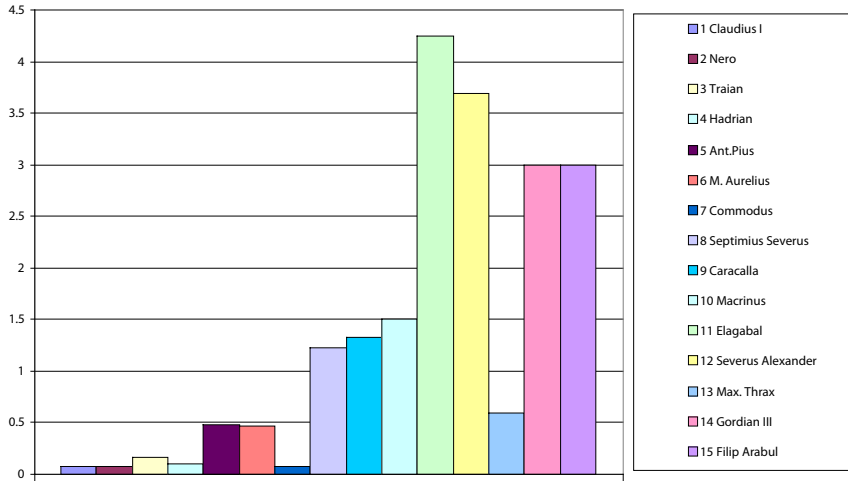
34. Săpata de Jos

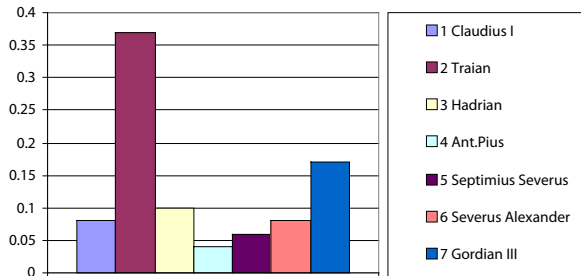
35. Sighișoara

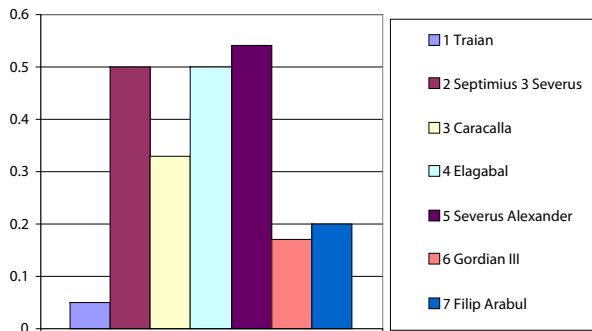
36. Slăveni

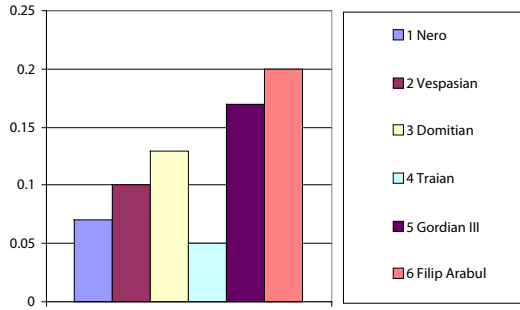
37. Stolniceni

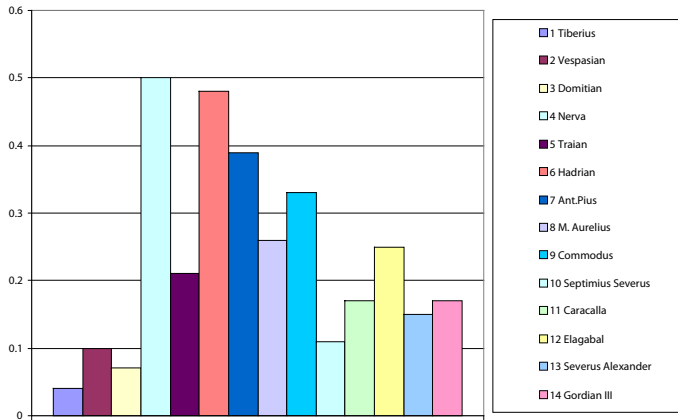
38. Urlueni

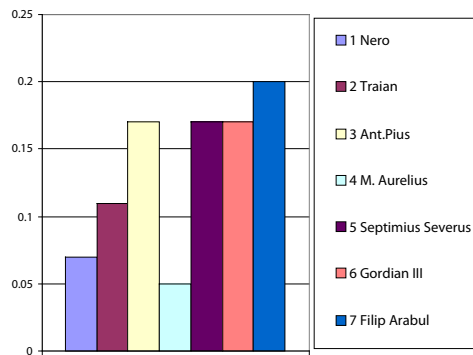
39. Vărădia

40. Vețel

41. Zlatna

F. PLANȘE

Planșa nr. 1. Emisiuni monetare cu revers tip *liberalitas* ale împăraților romani din sec. II – III:

- aureus, Antoninus Pius; Cohen, vol. II, pl. XI.
- sestertius, M. Aurelius; Cohen, vol. II, pl. XVI.
- dupondius, M. Aurelius; Cohen, vol. II, pl. XVI.
- aureus, Severus Alexander; Cohen, vol. IV, pl. I.
- sestertius, Balbinus; Cohen, vol. IV, pl. V.

Planșa nr. 2. Emisiuni monetare cu revers tip *adlocutio* ale împăraților romani din sec. II – III:

- sestertius, Galba; Cohen, vol. I, pl. XIII.
- sestertius, Gordianus; Cohen, vol. IV, pl. VI.
- medalion de bronz Gallienus; Cohen, vol. IV, pl. XVI.
- medalion de argint Gallienus; Cohen, vol. IV, pl. XVIII.
- sestertius, Caracalla; Cohen, vol. III, pl. XI.

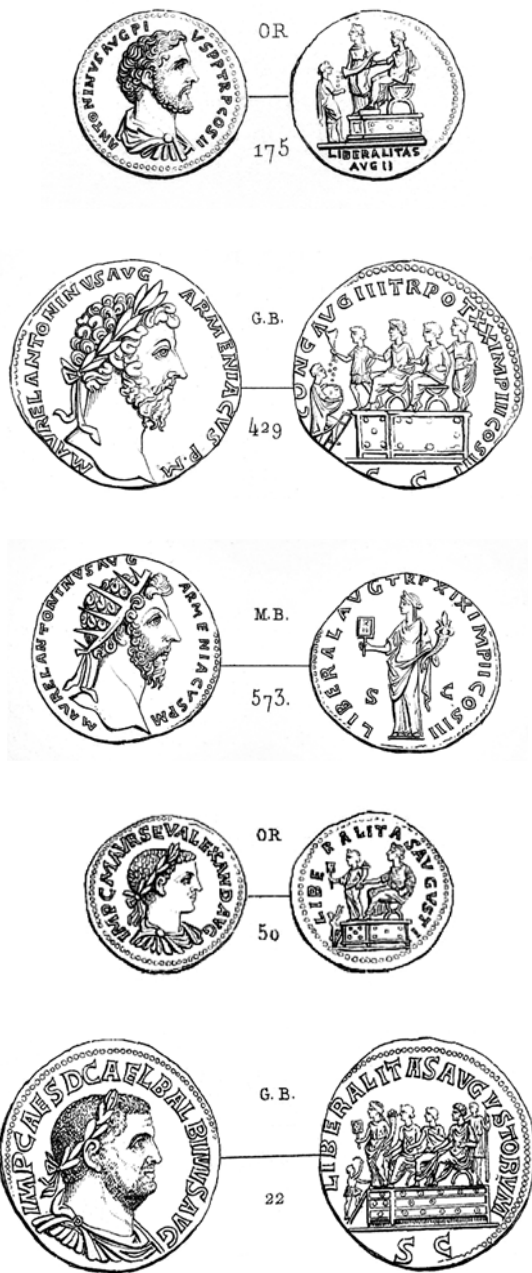
Planșa nr. 3. Emisiuni monetare cu revers tip *fides exercituum* ale împăraților romani din sec. II – III:

- sestertius, Vitellius; Cohen, vol. I, pl. XIV.
- medalion de bronz, Traian; Cohen, vol. II, pl. II.

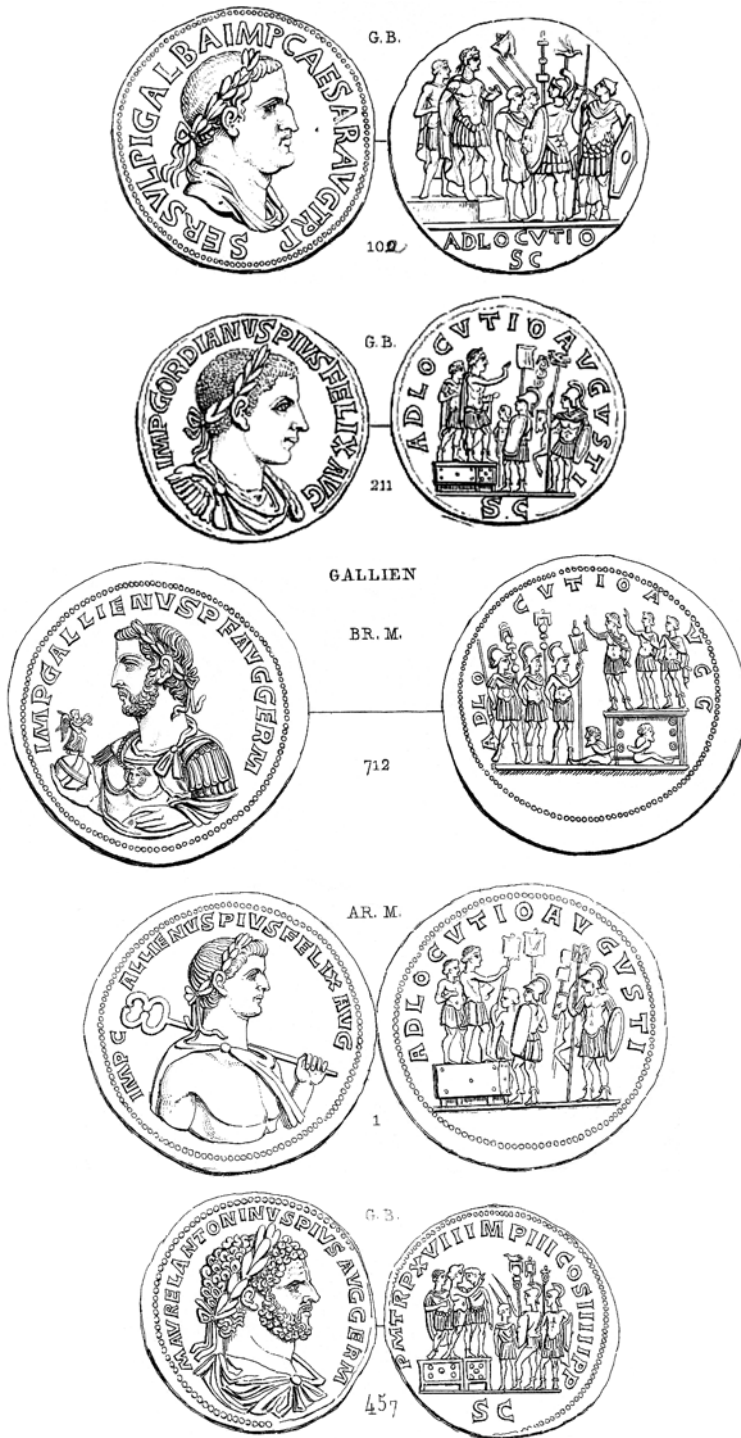
Planșa nr. 4. Emisiuni monetare cu revers de tip militar ale împăraților romani din sec. II – III:

- aureus, Victorinus; Cohen, vol. V, pl. III.
- aureus, Vespasianus; Cohen, vol. I, pl. XV.
- aureus, Claudius II Gothicus; Cohen, vol. V, pl. III.
- sestertius, Hadrian; Cohen, vol. II, pl. VI.
- as, Severus Alexander; Cohen, vol. III, pl. I.
- sestertius, Geta; Cohen, vol. III, pl. XIII.

Ilustrația cuprinsă în planșe este preluată din planșele lucrării H. Cohen, *Description historique des monnaies frappées sous l'Empire romain communément appelées médailles impériales*, vol. I-V, Paris – Londra, 1859 – 1861.

Planșa nr. 1. Emisiuni monetare cu revers tip *liberalitas* ale împăraților romani din sec. II – III.

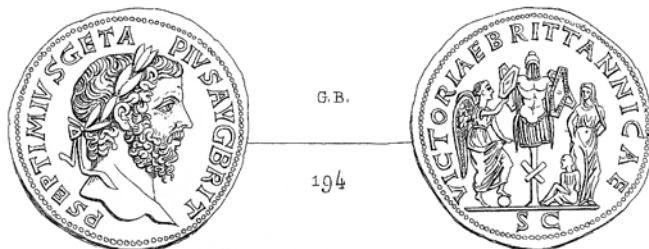
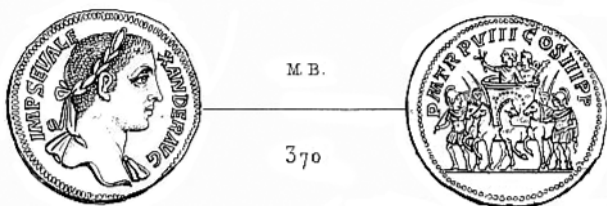
Planșa nr. 2. Emisiuni monetare cu revers tip *adlocutio* ale împăraților romani din sec. II – III.

G.B. 342

Planșa nr. 3. Emisiuni monetare cu revers tip *fides exercitvum* ale împăraților romani din sec. II – III.

Planșa nr. 4. Emisiuni monetare imperiale romane având pe revers tipuri militare din sec. II – III.

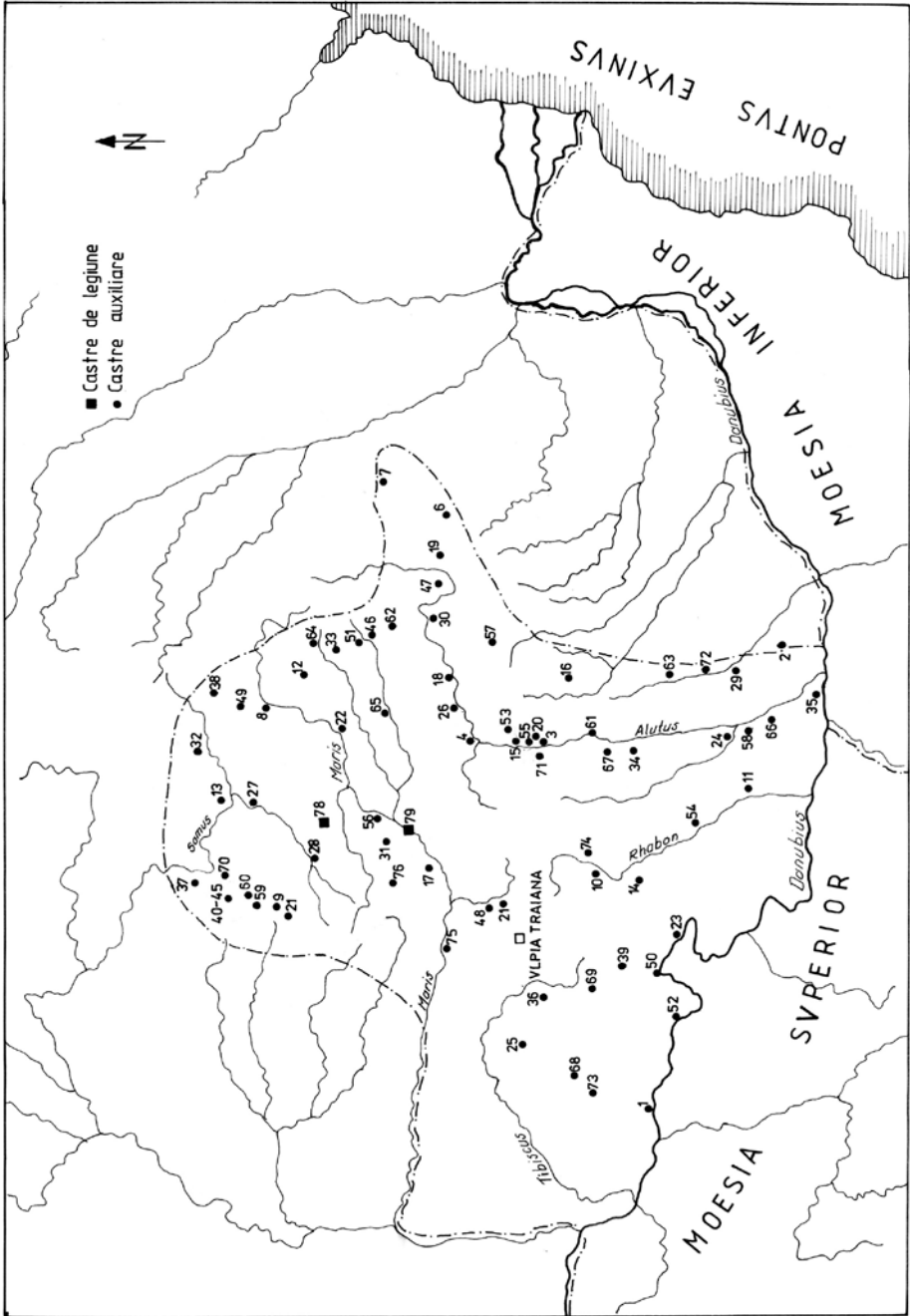
G. HĂRȚI

Harta nr. 1. Sistemul de fortificații al Daciei romane (după Gudea 1997).

Lista alfabetică a castrelor auxiliare din provincia Dacia

Abrud (Alburnus Maior) – 20	Comalău – 41
Alba Iulia (Apulum) – 103	Copăceni (Praetorium I) – 81
Albota – 60	Cristești – 98
Alburnus Maior (Abrud) – 20	Duplaja – 7
Apulum (Alba Iulia) – 103	Enoșești (Acidava) – 71
Aradul Nou – 2	Fâlfani (Izbășești) – 57
Arcidava ? (Vărădia) – 9	Fârliug (Azizis) – 13
Banatska Palanka (Translederata ?)
– 6	Feldioara – 45
Băneasa I – 49	Flămânda (Poiana) – 47
Băneasa II – 50	Gherla – 97
Berzovia (Bersobis) - 12	Ghioca – 54
Bivolari (Arutela) – 78	Gilău – 95
Boița (Caput Stenarum) – 46	Grebenac – 8
Bologa (Resculum) – 21	Gresia – 53
Boroșneu Mare – 40	Hoghiz – 43
Brâncovenești – 32	Ilișua – 29
Brețcu (Angustia) – 39	Inlăceni – 35
Buciumi – 22	Ioneștii Govorii (Pons Aluti) – 73
Bulci – 1	Islaz – Racovița – 67
Bumbești – 92	Islaz – Verdea – 66
Buridava (Stolniceni) – 74	Izbășești (Fâlfani) – 57
Castranova – 87	Jiblea – 76
Căciulătești – 86	Jupa (Tibiscum) – 17
Călugăreni – 33	Lișteava – 85
Cășei (Samum) – 28	Livezile – 30
Cătunele – 90	Mehadia (Praetorium) – 15
Câineni (Pons Vetus) – 83	Mofleni (Pelendava) – 88
Câmpulung Muscel I – 62	Moigrad (Porolissum) – 24a
Câmpulung Muscel II – 63	Moigrad – Citera (Porolissum) – 26
Cenad – 4	Moigrad – Coasta Citerii
Porolossum) – 26a
Cigmău (Germisara ?) – 99	Moigrad – Pomet (Porolissum)
– 25
Cincșor – 44	

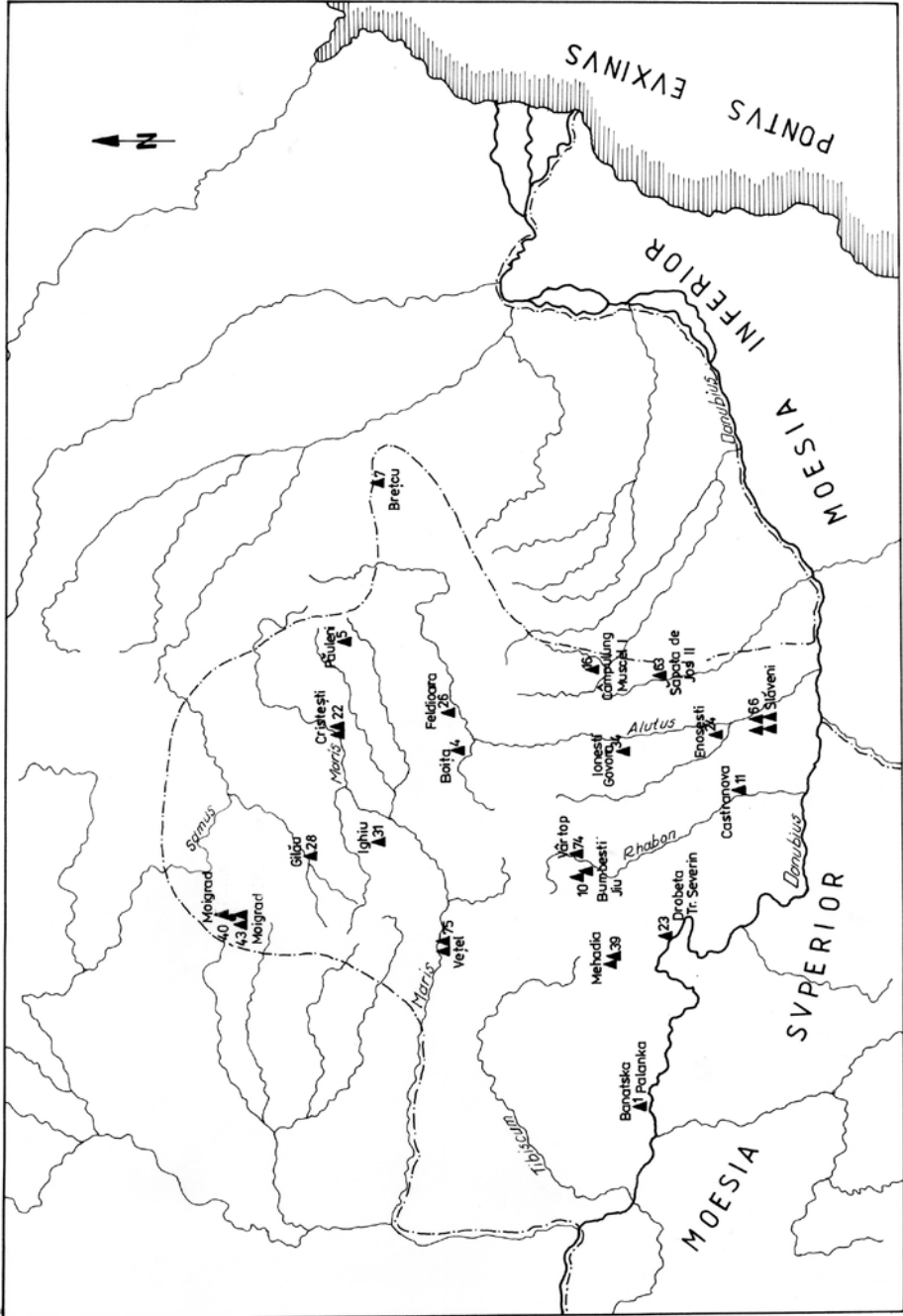
Momotești (Rusidava) – 72
 Odorheiu Secuiesc – 36
 Olteni – 38
 Orăștioara de Sus – 100
 Orheiu Bistriței – 31
 Orșova (Dierna) – 14
 Perișani – 79
 Pinoasa – 91
 Plesa – 94
 Poiana (Flămânda) – 47
 Pons Vetus (Câineni) – 83
 Purcăreni – 61
 Putineiu – 48
 Racovița (Praetorium II) – 82
 Răcari – 89
 Rădăcinești – 77
 Războieni – 101
 Râșnov (Cumidava) – 42
 Râu Vadului – 83
 Reșca (Romula/Malva) – 70
 Românași (Largiana) – 23
 Romita (Certie) – 24
 Roșiorii de Vede – 51
 Rucăr – 65
 Săpata de Jos I – 58
 Săpata de Jos II – 59
 Sărățeni – 34
 Sâmbotin (Castra Traiana) – 75
 Sânnicolaul Mare – 3
 Sânpaul – 37
 Sighișoara – 102
 Slăveni – 69
 Stolniceni (Buridava) – 74
 Surducu Mare (Centum Putei) – 11
 Sutoru (Optatiana) – 96
 Szeged (Partiscum) – 5
 Teregova (Ad Pannonios) – 16
 Tia Mare – 68
 Tibiscum (Jupa) – 17
 Tihău – 27
 Titești – 80
 Transleiderata ? (Banatska Palanka)
 – 6
 Turda (Potaissa) – 104
 Urluieni I – 55
 Urluieni II – 56

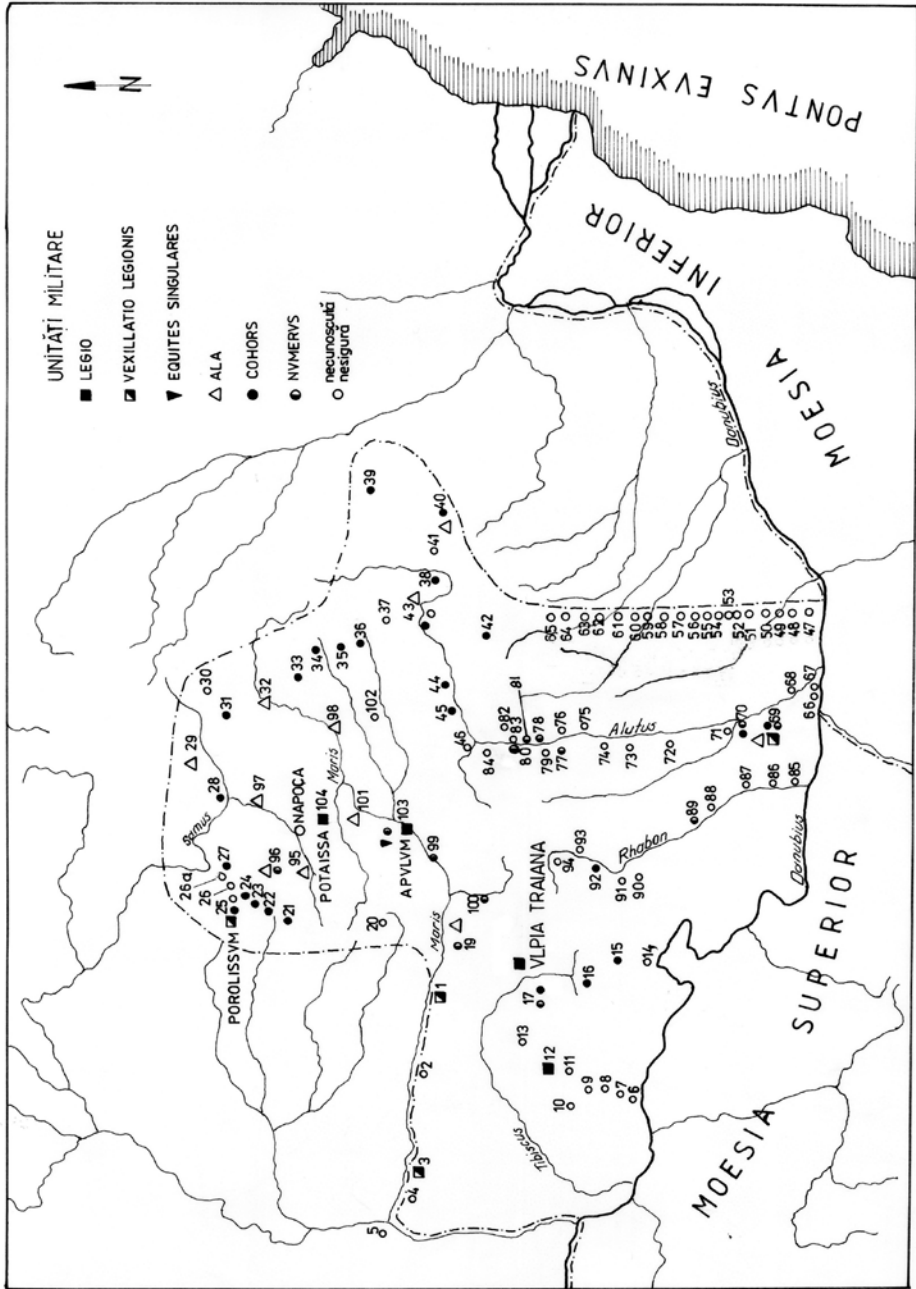
HARTA I

**Lista siturilor din Catalogul descoperirilor
reprezentate în hărțile 2-4**

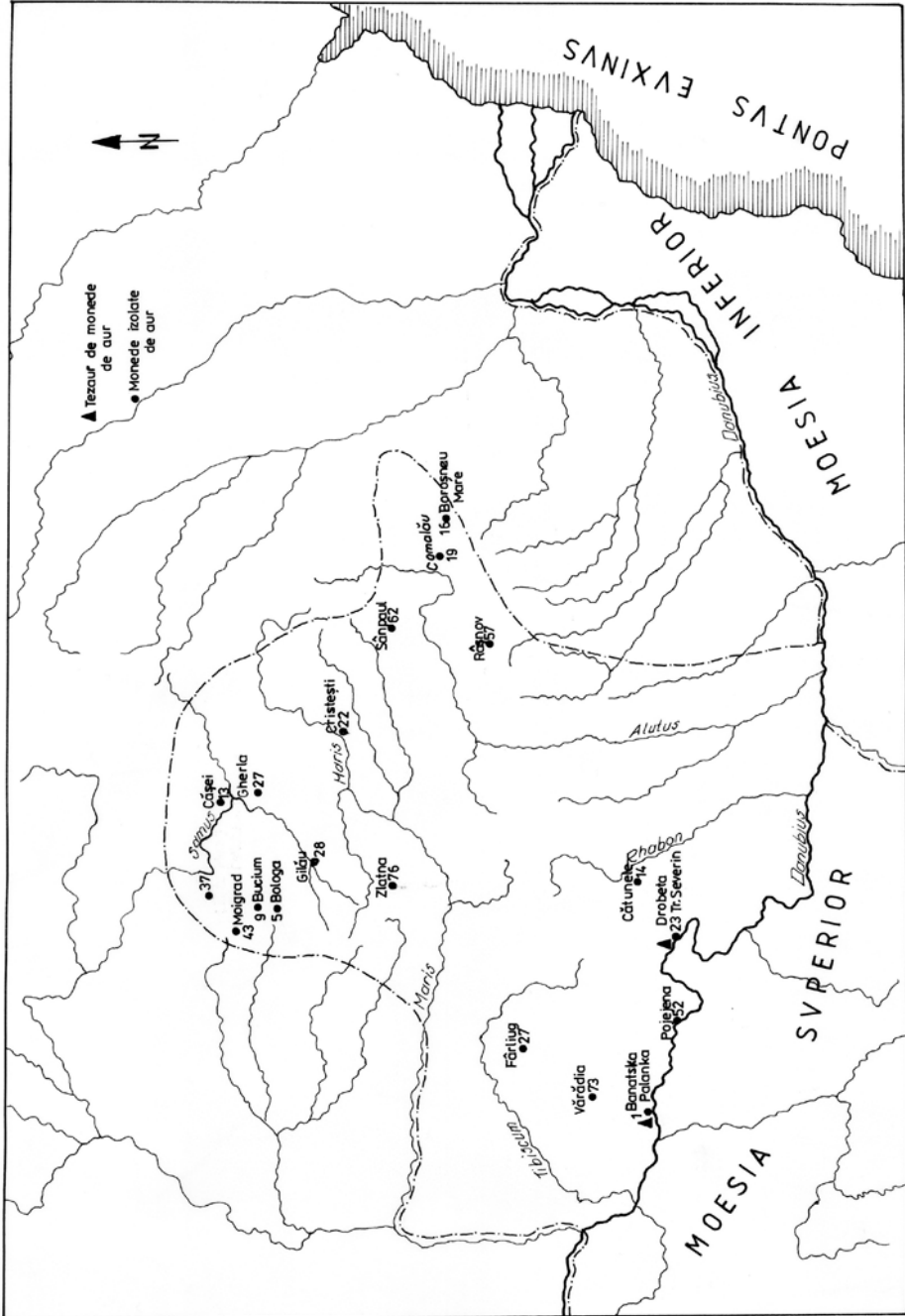
1. Banatska Palanka	39. Mehadia
2. Băneasa I	40. Moigrad-Pomet
3. Bivolari	41. Moigrad-Citera
4. Boița	42. Moigrad - Vama Porolissum
5. Bologna	43. Moigrad –Dolichenum
6. Boroșneu Mare	44. Moigrad-Amfiteatrul roman
7. Brețcu	45. Moigrad-Drumul roman
8. Brîncovenești	46. Odorh.Secuiesc
9. Buciumi	47. Olteni
10. Bumbești-Jiu	48. Orășt.de Sus
11. Castranova	49. Orheiul Bistriței
12. Călugăreni	50. Orșova
13. Cășei	51. Păuleni
14. Cătunele	52. Pojejena
15. Căineni	53. Racovița
16. Câmpulung- Muscel I	54. Răcari
17. Cigmău	55. Rădăcinești
18. Cincșor	56. Războieni
19. Comalău	57. Râșnov
20. Copăceni	58. Reșca
21. Costești	59. Românași
22. Cristești	60. Romita
23. Drobeta	61. Sâmbotin
24. Enoșești	62. Sânpaul
25. Fârlug	63. Săpata de Jos II
26. Feldioara	64. Sărățeni
27. Gherla	65. Sighișoara
28. Gilău	66. Slăveni
29. Gresia	67. Stolniceni
30. Hoghiz	68. Surducul Mare
31. Ighiu	69. Teregova
32. Ilișua	70. Tihău
33. Inlăceni	71. Titești
34. Ioneștii Govorei	72. Urluieni II
35. Islaz-Verdea	73. Vărădia
36. Jupa	74. Vârtop
37. Limes Meseș	75. Vețel
38. Livezile	76. Zlatna

HARTA 2

HARTA 3

HARTA 4

În seria *Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica* au apărut:

A. Seria Monografii.

- I. Florin Drașovean, *Cultura Vinča târzie (faza C) în Banat.*
- II. Florin Drașovean (Ed), *The Vinča culture: its role and cultural connections.*
- III. Georgeta El Susi, *Vânători, pescari și crescători de animale în Banatul mileniilor 6 î. Ch - 1 d. Ch.*
- IV. Vasile Râmneanțu, *Emanuil Ungureanu.*
- V. Marian Gumă, *Epoca bronzului în Banat.*
- VI. Rodica Vârtaciu, *Centre de pictură românească în Banat, sec. XIX.*
- VII/1. Florin Medeleț, Nicoleta Toma, *Muzeul Banatului. File de cronică.*
- VII. Ioan Hațegan, *Filipo Scolari, un condotier italian pe meleaguri dunărene.*
- VIII. Lajos Kakucs, *Contribuții la istoria agriculturii în Banat (sec. XVIII – XIX).*
- IX. Radu Ardevan, *Viața municipală în Dacia romană.*
- X. Vasile Dudaș, *Aurel Cosma.*
- XIII. Gh. Lazarovici, Fl. Drașovean, Z. Maxim, *Parța*, vol. I.1,2.
- XIV. Florin Drașovean (Ed), *The Late Neolithic of the middle Danube Region.*
- XV. Lidia Maria Gaga, *Norme sociale și atitudini individuale în obiceiurile de familie din Banat.*
- XVI. Doina Florica Ignat, *Grupul cultural neolitic Suplacu de Barcău*
- XVII. Coriolan Opreanu, *Dacia romană și Barbaricum.*
- XVIII. Miodrag Milin, *Rezistența anticomunistă în Munții Banatului.*
- XIX. Dumitru Țicu, *Banatul montan în Evul Mediu.*
- XX. Ioan Munteanu, *Sever Bocu.*
- XXI. Andrei Kiss, *Avifauna din zonele umede ale Banatului.*
- XXII. Elena Borugă, *Traian Vuia.*

Cronologia și descoperirile din metal.

- XXIV. *Repertoriul arheologic al Mureșului inferior. Județul Arad.*
- XXV. Andrei Kiss, *Dionisie Linția.*
- XXVI. Horia Ciugudean, *Eneoliticul final în Transilvania și Banat: Cultura Coțofeni.*
- XXVII. Sorin Petrescu, *Locuirea umană a peșterilor din Banat până în epoca romană.*
- XXVIII. Miodrag Milin, *Rezistența anticomunistă din Munții Banatului*, vol. II.
- XXIX. Iancso Arpad, *Istoricul podurilor din Timișoara.*
- XXX. Florin Drașovean (Ed), *Festschrift für Gheorghe Lazarovici.*
- XXXI. Ioan Hațegan, *Habitat și populație în Banat (secolele XI-XX).*
- XXXII. Petru Rogozea, Valentin Cedică (Ed), *Festschrift für Florin Medeleț.*
- XXXIII. Fl. Drașovean et alii, *Săpăturile arheologice preventive de la Dumbrăvița.*
- XXXIV. Vasile Râmneanțu, Lucian Ciucurel, *Istoricul gazetei Cuvântul Satelor (Scris de Ion Ciucurel).*
- XXXV. Nicolae Săcară, *Icoane pe sticlă din Banat. Catalog.*
- XXXVII. Eduard Nemeth, *Armata romană în sud-vestul Daciei.*

În pregătire:

- XXXVI. Fl. Drașovean (Ed), *Prehistory of Banat*, vol. II. The Neolithic.
- XXXIX. Vasile Râmneanțu, *Istoria relațiilor româno-iugoslave în perioada interbelică.*

B. Seria Restituiri:

- I. Teodor Botiș, *Istoria familiei Mocioni.*